

อรรถกถาธรรมบท แปลโดยอรรถ ภาค ๖

๑๒. อัศววรรค วรรณนา

๑. เรื่องโพธิราชกุมาร ๘
๒. เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร ๑๒
๓. เรื่องพระประธานิกิตสเถระ ๑๕
๔. เรื่องมารดาของพระกুমารกัสสปเถระ ๑๗
๕. เรื่องอุบาสกชื่อมหากาล ๒๑
๖. เรื่องพระเทวทัต ๒๔
๗. เรื่องกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์ ๒๖
๘. เรื่องพระกาลเถระ ๒๘
๙. เรื่องอุบาสกชื่อจุลกาล ๓๐
๑๐. เรื่องพระอิตตทัตถเถระ ๓๒

๑๓. โลกวรรค วรรณนา

๑. เรื่องภิกษุหนุ่ม ๓๕
๒. เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ ๓๗
๓. เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา ๓๙
๔. เรื่องอภัยราชกุมาร ๔๐
๕. เรื่องพระสัมมชชนเถระ ๔๒
๖. เรื่องพระอังคลิมาลเถระ ๔๔
๗. เรื่องธิดาของนายช่างหูก ๔๕
๘. เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป ๕๐
๙. เรื่องนางจิญจมาณวิกา ๕๒
๑๐. เรื่องอสทิสทาน ๕๖
๑๑. เรื่องนายกาละ บุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ๖๑

๑๔. พุทธวรรค วรรณนา

๑. เรื่องมารธิดา ๖๕
๒. เรื่องยมกปาฏิหาริย์ ๗๐
๓. เรื่องนาคราชชื่อเอรกปัต ๙๑
๔. เรื่องปัญหาของพระอนานนเถระ ๙๖
๕. เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี ๙๘
๖. เรื่องปุโรหิตชื่ออัครคิทัต ๑๐๑
๗. เรื่องปัญหาของพระอนานนเถระ ๑๐๖

๘. เรื่องสัมพหุลภิกขุ ๑๐๗
๙. เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทสพล ๑๐๙

๑๕. สุขวรรค วรรณนา

๑. เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ ๑๑๓
๒. เรื่องมาร ๑๑๖
๓. เรื่องปราชัยของพระเจ้าโกศล ๑๑๗
๔. เรื่องเด็กหญิงแห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง ๑๑๘
๕. เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง ๑๒๐
๖. เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล ๑๒๒
๗. เรื่องพระติสสเถระ ๑๒๔
๘. เรื่องท้าวสักกะ ๑๒๖

๑๖. ปิยวรรค วรรณนา

๑. เรื่องบรรพชิต ๓ รูป ๑๓๐
๒. เรื่องกุมภพิตคนใดคนหนึ่ง ๑๓๓
๓. เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา ๑๓๕
๔. เรื่องเจ้าลิฉฉวี ๑๓๖
๕. เรื่องอนิตถิคนธกุมาร ๑๓๗
๖. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง ๑๔๐
๗. เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน ๑๔๒
๘. เรื่องพระอนาคามีเถระ ๑๔๔
๙. เรื่องนายนันทียะ ๑๔๖

๑๗. โภทวรรค วรรณนา

๑. เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี ๑๕๐
๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ๑๕๔
๓. เรื่องอุตตราอุบาสิกา ๑๕๖
๔. เรื่องปัญหาของพระโมคคัลลานเถระ ๑๖๓
๕. เรื่องปัญหาที่ภิกษุทุลลाम ๑๖๕
๖. เรื่องนางปุณณทาสี ๑๖๘
๗. เรื่องอตุลอุบาสก ๑๗๑
๘. เรื่องภิกษุวัฬพคิย ๑๗๔

คลิกที่หัวข้อเพื่อไปยังหน้าที่ต้องการ – กด Home เพื่อกลับมายังหน้าแรก

PaliDict ๒๒ ก.ค.๖๒ จัดหน้าด้วยโปรแกรม LibreOffice 6

แผนผังประกอบ: แผนที่ชมพูทวีป • สถานที่จำพรรษา • ลำดับเหตุการณ์พระพุทธศาสนา • ราชวงศ์และตระกูลต่างๆ •

๑๒. อັตตวรรค วรรณนา

๑. เรื่องโพธิราชกุมาร..... ๘

[โพธิราชกุมารสร้างปราสาทแล้วคิดฆ่านายช่าง]..... ๘

[นายช่างทำนกรุขชี่หนีภัย]..... ๘

[นายช่างพาครอบครัวหนี]..... ๙

[พระศาสดาไม่ทรงเหยียบผ้าที่ลาดไว้]..... ๙

[พระศาสดาตรัสเหตุที่ไม่ทรงเหยียบผ้า]..... ๙

[บุรพกรรมของโพธิราชกุมาร]..... ๑๐

[พึงรักษาตนไว้ให้ดีในวัยทั้ง ๓]..... ๑๐

[แก้อรธ]..... ๑๐

๒. เรื่องพระอุปนันทากยบุตร..... ๑๒

[พระเถระออกอุบายหลอก]..... ๑๒

[พระอุปนันทะตัดสินข้อพิพาท]..... ๑๒

[บุรพกรรมของพระอุปนันทะ]..... ๑๓

[แก้อรธ]..... ๑๔

๓. เรื่องพระปรชานิกติสสเถระ..... ๑๕

[พระปรชานิกติสสเถระดีแต่สอนคนอื่น ตนไม่ทำ]..... ๑๕

[เรื่องไก่อ้วนไม่เป็นเวลา]..... ๑๕

[แก้อรธ]..... ๑๖

๔. เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ..... ๑๗

[มารดาของพระกุมารกัสสปะบวช]..... ๑๗

[พระกุมารกัสสปะเกิด]..... ๑๗

[มีกุมารนำหน้าชื่อ เพราะพระราชาทรงชูป้าย]..... ๑๘

[กุมารกัสสปะออกบวช บรรลุพระอรหัต]..... ๑๘

[มารดาพระกุมารกัสสปะบรรลุพระอรหัต]..... ๑๙

[พวกภิกษุพากันสรรเสริญพระพุทธคุณ]..... ๑๙

[แก้อรธ]..... ๒๐

๕. เรื่องอุบาสกชื่อมหากาล..... ๒๑

[มหากาลถูกหาว่าเป็นโจร เลยถูกทุบตาย]..... ๒๑

[มหากาลตายสมแก่บุรพกรรม]..... ๒๑

[บุรพกรรมของมหากาล]..... ๒๑

[บาปยอมย่ำยีผู้ทำ]..... ๒๒

[แก้อรธ]..... ๒๒

๖. เรื่องพระเทวทัต..... ๒๔

[สนทนาเรื่องลามกของพระเทวทัต]..... ๒๔

[แก้อรธ]..... ๒๔

๗. เรื่องกระเลือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์..... ๒๖

[พระเทวทัตพยายามทำลายสงฆ์]..... ๒๖

[ความดีคนดีทำงาน]..... ๒๖

[แก้อรธ]..... ๒๖

๘. เรื่องพระกาลเถระ..... ๒๘

[พระเถระไม่ให้อุปัฏฐายิกาไปฟังธรรม]..... ๒๘

[สักการะยอมฆ่าคนถ้อย]..... ๒๘

[แก้อรธ]..... ๒๙

๙. เรื่องอุบาสกชื่อจุลกกาล..... ๓๐

[จุลกกาลถูกหาว่าเป็นโจร]..... ๓๐

[จุลกกาลรอดตาย เพราะนางกุมภภาสีช่วย]..... ๓๐

[จะเศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ก็เพราะตน]..... ๓๐

[แก้อรธ]..... ๓๐

๑๐. เรื่องพระอิตตทัตถเถระ..... ๓๒

[พระเถระพยายามบำเพ็ญประโยชน์]..... ๓๒

[ผู้ปฏิบัติธรรมชื่อว่าบูชาพระศาสดา]..... ๓๒

[แก้อรธ]..... ๓๓

๑๓. โลกวรรค วรรณนา

๑. เรื่องภิกษุหนุ่ม..... ๓๕

[ภิกษุทะเลาะกับหลานสาวนางวิสาขา]..... ๓๕

[พระศาสดาประทานโอวาทแก่ภิกษุหนุ่ม]..... ๓๖

[แก้อรธ]..... ๓๖

๒. เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ..... ๓๗

[พระศาสดาเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก]..... ๓๗

[การบิณฑบาตเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า]..... ๓๗

[แก้อรธ]..... ๓๘

๓. เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา..... ๓๙

[ภิกษุถือเอาพยัคฆเป็นอารมณ์]..... ๓๙

[แก้อรธ]..... ๓๙

๔. เรื่องอภัยราชกุมาร.....	๔๐
[พระกุมารได้รับพระราชทานราชสมบัติ].....	๔๐
[อุบายระงับความโศก].....	๔๐
[แก้อรรถ].....	๔๐
๕. เรื่องพระสัมมชชนเถระ.....	๔๒
[ผู้ไม่ประมาทย่อมยังโลกให้สว่าง].....	๔๒
[แก้อรรถ].....	๔๓
๖. เรื่องพระอังกุลิมาลเถระ.....	๔๔
[ต้นคดปลายตรงใช้ได้].....	๔๔
[แก้อรรถ].....	๔๔
๗. เรื่องธิดาของนายช่างทุก.....	๔๕
[คนเจริญมรณสติไม่กลัวตาย].....	๔๕
[พระศาสดาเสด็จประพาสโอวาทธิดาช่างทุก].....	๔๕
[พระศาสดาตรัสถามปัญหาหาธิดาช่างทุก].....	๔๗
[คนมีปัญญาชื่อว่าผู้มีจักขุ].....	๔๘
[แก้อรรถ].....	๔๘
[ธิดาช่างทุกตายไปเกิดในดุสิตภพ].....	๔๘
๘. เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป.....	๕๐
[ผู้เจริญอุทิสบาทย่อมเหาะไปได้].....	๕๐
[แก้อรรถ].....	๕๐
๙. เรื่องนางจิญจมาณวิกา.....	๕๒
[พวกเดียรฉัตรียาพระพุทธรักษา].....	๕๒
[นางจิญจมาณวิการับอาสาพวกเดียรฉัตรีย].....	๕๒
[เทพบุตรทำลายกลอุบายของนางจิญจมาณวิกา].....	๕๓
[นางจิญจมาณวิกาถูกแผ่นดินสูบ].....	๕๔
[พระโพธิสัตว์ถูกทิ้งลงในเหวแต่ไม่ตาย].....	๕๔
[พระโพธิสัตว์ถวายพระโอวาทแก่พระราชชา].....	๕๕
[แก้อรรถ].....	๕๕
๑๐. เรื่องอสูทิสทาน.....	๕๖
[พระราชชาถวายทานแข่งกับราชกุมาร].....	๕๖
[พระนางมัลลิกาทรงจัดทาน].....	๕๖
[ทานที่พระนางมัลลิกาจัดซื้ออสูทิสทาน].....	๕๘
[ลักษณะของคนดีคนชั่ว].....	๕๘
[ตรัสสรรเสริญพระอังกุลิมาล].....	๕๘
[พระราชชาทรงเนรเทศอมตยชั่ว].....	๕๙
[คนตระหนี่ ไปเทวโลกไม่ได้].....	๖๐
[แก้อรรถ].....	๖๐

๑๑. เรื่องนายกาละ บุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี.....	๖๑
[บิดาจ้างบุตรให้ฟังธรรม].....	๖๑
[บรรลุนิสิตาปัตติผลแล้วไม่รับค่าจ้าง].....	๖๒
[นิสิตาปัตติผล เลิศกว่าสมบัติทุกอย่าง].....	๖๒
[แก้อรรถ].....	๖๒

๑๔. พุทธวรรค วรรณนา

๑. เรื่องมารธิดา.....	๖๕
[พราหมณ์หาสามีให้ลูกสาว].....	๖๕
[รอยพระบาทจะปรากฏเพราะทรงอธิษฐาน].....	๖๕
[รอยเท้าเป็นเครื่องแสดงลักษณะของคน].....	๖๖
[มารเสียใจ เพราะพระองค์ตรัสรู้].....	๖๖
[ธิดามารประเล้าประโลมพระศาสดา].....	๖๗
[แก้อรรถ].....	๖๘
๒. เรื่องยมกปาฏิหาริย์.....	๗๐
[เศรษฐีได้ไม้จันทน์ทำบาตร].....	๗๐
[ครูทั้ง ๖ อยากได้บาตรไม้จันทน์].....	๗๐
[นาฏบุตรออกอุบายเอาบาตร].....	๗๑
[ชาวเมืองเข้าใจว่า ไม่มีพระอรหันต์].....	๗๑
[พระปิณฑิลถลาทวาชะแสดงปาฏิหาริย์].....	๗๒
[พระศาสดาทรงห้ามภิกษุทำปาฏิหาริย์].....	๗๒
[พระศาสดาทรงประสงค์จะทำปาฏิหาริย์].....	๗๓
[เดียรฉัตรียเตรียมทำปาฏิหาริย์แข่ง].....	๗๔
[ประวัติคัมภีรพพฤกษ์].....	๗๕
[ท้าวสักกะทำลายพิธีของพวกเดียรฉัตรีย].....	๗๖
[สาวกสาวกรับอาสาทำปาฏิหาริย์แทน].....	๗๗
[ลักษณะของยมกปาฏิหาริย์].....	๗๙
[พระศาสดาเสด็จจำพรรษาขึ้นดาวดึงส์].....	๘๒
[พระสัมพุทธเจ้าไพโรจน์ลวงเหล่าเทวดา].....	๘๓
[พระศาสดาตรัสไต่ถามถึงมนุษย์โลก].....	๘๔
[ทานที่ให้ในทักษิณียบุคคลมีผลมาก].....	๘๕
[พระศาสดาเสด็จไปโปรดพระมารดาขึ้นดาวดึงส์].....	๘๖
[พระโมคคัลลานเถระขึ้นไปทูลถามข่าวเสด็จ].....	๘๖
[พระองค์ทรงเปิดโลก].....	๘๗
[แก้อรรถ].....	๘๘
[สังกัสสนครเป็นที่เสด็จลงจากดาวดึงส์].....	๘๘
[พระสารีบุตรเถระมีปัญญามาก].....	๘๙
๓. เรื่องนาคราชชื่อเอรกปัต.....	๙๑

[อาบัติเล็กน้อยที่ไม่แสดงเสีย ย่อมให้โทษ].....	๙๑
[พญานาคออกอุบายเพื่อทราบการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้า].....	๙๑
[พระศาสดาทรงผูกเพลงขับแก้].....	๙๒
[อุตตฺรมาณพเรียนเพลงแก้จากพระศาสดา].....	๙๒
[นาคราชทราบว่พระพุทธเจ้าอุบัติแล้ว].....	๙๔
[แก้อรรถ].....	๙๔
[นาคราชไม่บรรลู่โสดาบัน].....	๙๕
๕. เรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ.....	๙๖
[กาลแห่งพระพุทธเจ้าต่างกัน แต่คำสอนเหมือนกัน].....	๙๖
[แก้อรรถ].....	๙๖
๕. เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี.....	๙๘
[ภิกษุหนุ่มกระสันอยากสึก].....	๙๘
[ความอยาก ให้เต็มได้ยาก].....	๙๙
[แก้อรรถ].....	๙๙
๖. เรื่องปุโรหิตชื่ออัคคิทัต.....	๑๐๑
[อัคคิทัตได้เป็นปุโรหิตถึง ๒ รัชกาล].....	๑๐๑
[อัคคิทัตออกบวชนอกพระพุทธศาสนา].....	๑๐๑
[อัคคิทัตสอนประชาชนให้ถึงสรณะ].....	๑๐๑
[พระมหาโมคคัลลานะไปทรมานอัคคิทัต].....	๑๐๒
[พระเถระผจญกับนาคราช].....	๑๐๓
[นาคราชแพ้พระเถระ].....	๑๐๓
[พวกฤษีชมเชยพระศาสดา].....	๑๐๔
[สรณะที่เกษมและไม่เกษม].....	๑๐๔
[แก้อรรถ].....	๑๐๔
[ชาวเมืองเข้าใจว่าอัคคิทัตใหญ่กว่าพระศาสดา].....	๑๐๕
[อัคคิทัตตัดความสงสัยของชาวเมือง].....	๑๐๕
๗. เรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ.....	๑๐๖
[พระเถระรำพึงถึงที่เกิดของบุรุษอาชาไนย].....	๑๐๖
[พระเถระเข้าไปทูลถามพระศาสดา].....	๑๐๖
[แก้อรรถ].....	๑๐๖
๘. เรื่องสัมพหุลภิกขุ.....	๑๐๗
[ความเห็นในปัญหาต่างๆ กัน].....	๑๐๗
[พระศาสดาทรงแก้ปัญหานั้น].....	๑๐๗
[แก้อรรถ].....	๑๐๗
๙. เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทสพล.....	๑๐๙
[เจดีย์ที่สมควรบูชา].....	๑๐๙
[แก้อรรถ].....	๑๐๙

๑๕. สุขวรรค วรรณนา

๑. เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ.....	๑๑๓
[ความวิวาทเกิดเพราะแย่งน้ำ].....	๑๑๓
[พระศาสดาเสด็จห้ามพระญาติ].....	๑๑๔
[แก้อรรถ].....	๑๑๔
๒. เรื่องมาร.....	๑๑๖
[เด็กหญิง ๕๐๐ เล่นนักษัตร].....	๑๑๖
[ผู้ไม่มีกัณฑ์เสวยปีติแทนอาหาร].....	๑๑๖
[แก้อรรถ].....	๑๑๖
๓. เรื่องปราศัยของพระเจ้าโกศล.....	๑๑๗
[อาแพฬลาน].....	๑๑๗
[แก้อรรถ].....	๑๑๗
๔. เรื่องเด็กหญิงแห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง.....	๑๑๘
[พระศาสดาเสด็จในงานอวามงคล].....	๑๑๘
[แก้อรรถ].....	๑๑๘
๕. เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง.....	๑๒๐
[เสด็จโปรดคนเข็ญใจ].....	๑๒๐
[พระศาสดายังถูกโพนทะนา].....	๑๒๐
[แก้อรรถ].....	๑๒๑
๖. เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล.....	๑๒๒
[พระราชาสวยพระกระยาหารจุ].....	๑๒๒
[อุบายแก้การบริโภคอาหารจุ].....	๑๒๒
[พระราชาลดพระกระยาหารได้แล้ว].....	๑๒๓
[แก้อรรถ].....	๑๒๓
๗. เรื่องพระติสสเถระ.....	๑๒๔
[ได้ทราบข่าวปริณิพพานแล้วบำเพ็ญสมณธรรม].....	๑๒๔
[แก้อรรถ].....	๑๒๔
๘. เรื่องท้าวสักกะ.....	๑๒๖
[ภิกษุสรรเสริญท้าวสักกะ].....	๑๒๖
[แก้อรรถ].....	๑๒๗

๑๖. ปิยวรรค วรรณนา

๑. เรื่องบรรพชิต ๓ รูป.....	๑๓๐
[ตระกูลที่มีลูกชายคนเดียวและหนีไปบวช].....	๑๓๐
[บิดาออกบวชตามบุตร].....	๑๓๐
[มารดาออกบวชตามบุตรและสามี].....	๑๓๐
[ชนทั้ง ๓ แม่บวชแล้วยังคลุกคลีกัน].....	๑๓๐

[พระศาสดาตรัสเรียกมาเตือน].....	๑๓๑
[แก้อรรถ].....	๑๓๑
๒. เรื่องกุมภพินคนใดคนหนึ่ง.....	๑๓๓
[พระศาสดาเสด็จไประงับความโศกของกุมภพิน].....	๑๓๓
[แก้อรรถ].....	๑๓๔
๓. เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา.....	๑๓๕
[นางวิสาขาโศกถึงนางสุทัตตีที่ทำการละ].....	๑๓๕
[พระศาสดาตรัสอุบายระงับความโศก].....	๑๓๕
[แก้อรรถ].....	๑๓๕
๔. เรื่องเจ้าลิจฉวี.....	๑๓๖
[พวกเจ้าลิจฉวีแต่งกายประกวดกัน].....	๑๓๖
[พวกเจ้าลิจฉวีวิวาทกัน เพราะหญิงนครโสภณีย์].....	๑๓๖
[พระศาสดาตรัสโทษของความยินดีในกาม].....	๑๓๖
[แก้อรรถ].....	๑๓๖
๕. เรื่องอนติคันธกุมาร.....	๑๓๗
[อนติคันธกุมารให้ช่างหล่อรูปสตรี].....	๑๓๗
[ส่งพรหมณ์ไปหาคูครองบุตร].....	๑๓๗
[พรหมณ์พบหญิงมีรูปดูจืดจางแล้วกลับมา].....	๑๓๗
[คูครองของอนติคันธกุมารตายในระหว่างทาง].....	๑๓๘
[ความรักก่อให้เกิดระทมทุกข์].....	๑๓๘
[พระศาสดาทรงแสดงอุบายระงับความโศก].....	๑๓๘
[แก้อรรถ].....	๑๓๙
๖. เรื่องพรหมณ์คนใดคนหนึ่ง.....	๑๔๐
[พระศาสดาเสด็จไปหาพรหมณ์ผู้มีจฉชาติปฏิญญา].....	๑๔๐
[พรหมณ์นับถือพระองค์ดุจสหาย].....	๑๔๐
[ข้าวกล้าเสียหาย].....	๑๔๐
[พรหมณ์เสียใจเพราะทำนาไม่ได้ผล].....	๑๔๐
[พระศาสดาเสด็จไปตรัสถามข่าวพรหมณ์].....	๑๔๑
[ตรัสเหตุแห่งความโศกและอุบายระงับความโศก].....	๑๔๑
[แก้อรรถ].....	๑๔๑
๗. เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน.....	๑๔๒
[พระศาสดาเสด็จบิณฑบาต พบเด็ก ๕๐๐ คน].....	๑๔๒
[พวกภิกษุโพนทนาพวกเด็กผู้ถวายขมนม].....	๑๔๒
[พระศาสดาทรงยกพระมหากัสสปะเป็นนิตินัย].....	๑๔๒
[แก้อรรถ].....	๑๔๓
๘. เรื่องพระอนาคามีเถระ.....	๑๔๔
[พระเถระบรรลุอนาคามีผล].....	๑๔๔

[ลักษณะของผู้ชื่อว่ามีการแสในเบื้องต้น].....	๑๔๔
[แก้อรรถ].....	๑๔๔
๙. เรื่องนายนันทิยะ.....	๑๔๖
[นันทิยะเป็นอนุชาตบุตร].....	๑๔๖
[นันทิยะดำรงตำแหน่งทนายบติ].....	๑๔๖
[พระโมคคัลลานะไปเยี่ยมสวสวรรค์].....	๑๔๗
[ทิพยสมบัติเกิดรอผู้ทำบุญ].....	๑๔๗
[แก้อรรถ].....	๑๔๗

๑๗. โกธวรรค วรรณนา

๑. เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี.....	๑๕๐
[สร้างโรงฉันหายจากโรคผิวหนังได้].....	๑๕๐
[บุรพกรรมของพระนางโรหิณี].....	๑๕๑
[แก้อรรถ].....	๑๕๒
[เทพบุตรแย่งนางเทพธิดาโรหิณี].....	๑๕๒
๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง.....	๑๕๔
[ภิกษุตัดต้นไม้ที่เทวดาอยู่].....	๑๕๔
[แก้อรรถ].....	๑๕๔
๓. เรื่องอุตตราอุบาสิกา.....	๑๕๖
[นายปุณณะยากจนต้องรับจ้างสุมนเศรษฐี].....	๑๕๖
[พระสารีบุตรเถระไปสงเคราะห์นายปุณณะ].....	๑๕๖
[ภรรยาขายปุณณะถวายภัตแก่พระเถระ].....	๑๕๗
[ทานของ ๒ สามิภรรยาอำนวยผลในวันนั้น].....	๑๕๗
[นายปุณณะได้รับตำแหน่งเศรษฐี].....	๑๕๘
[ธิดापุณณะเศรษฐีได้เป็นภรรยาสุมนเศรษฐี].....	๑๕๙
[นางอุตตราได้โอกาสทำบุญ].....	๑๖๐
[นางสิริมาหิงนางอุตตรา เอาเนยใสเตี้อรด].....	๑๖๐
[นางสิริมารู้สึกตัว ขอโทษนางอุตตรา].....	๑๖๑
[นางสิริมาขอให้พระศาสดาทรงอดโทษ].....	๑๖๑
[แก้อรรถ].....	๑๖๒
๔. เรื่องปัญหาของพระโมคคัลลานเถระ.....	๑๖๓
[พระโมคคัลลานะไปเทวโลก].....	๑๖๓
[กล่าวคำสัตย์เท่านั้นก็ไปสวรรค์ได้].....	๑๖๓
[แก้อรรถ].....	๑๖๔
๕. เรื่องปัญหาที่ภิกษุพุลถาม.....	๑๖๕
[สองผู้เมียแสดงตนเป็นพุทธบิดาและพุทธมารดา].....	๑๖๕
[พระศาสดาตรัสพุทธประวัติของพรหมณ์].....	๑๖๕
[พระศาสดาเสด็จไปสู่ที่เฝ้าศพของพรหมณ์].....	๑๖๖

[พระศาสดาตรัสชราสูตร].....	๑๖๖
[พระอเสขมณีไปสู่ฐานะที่ไม่จุดี].....	๑๖๗
[แก้อรรถ].....	๑๖๗
๖. เรื่องนางปุลณทาสี.....	๑๖๘
[นางปุลณาถวายขนมรำแต่พระพุทเจ้า].....	๑๖๘
[พระศาสดาทรงเสวยขนมของนางปุลณา].....	๑๖๘
[สาวกของพระพุทเจ้าตื่นเสมอ].....	๑๖๙
[แก้อรรถ].....	๑๖๙
[ภิกษุพากันสรรเสริญพระศาสดา].....	๑๗๐

๗. เรื่องอตุลอุบาสก.....	๑๗๑
[อตุลโภจรพระเรวตะ เพราะท่านไม่พูดด้วย].....	๑๗๑
[อตุลโภจรคนผู้พูดมาก].....	๑๗๑
[อตุลโภจรคนผู้พูดน้อย].....	๑๗๑
[การนิทาสรรเสริญเป็นของเก่า].....	๑๗๒
[แก้อรรถ].....	๑๗๒
๘. เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์.....	๑๗๔
[มูลบัญญัติการสวมเขียงเท้า].....	๑๗๔
[แก้อรรถ].....	๑๗๔

๑๒. อัฐวรรค วรรณนา

๑. เรื่องโพธิราชกุมาร

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในแคว้นกัณโฑ ทรงปรารภโพธิราชกุมาร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อตตานญเจะ” เป็นต้น.

[โพธิราชกุมารสร้างปราสาทแล้วคิดฆ่านายช่าง]

ดังได้สดับมา โพธิราชกุมาร^๑นั้น รับสั่งให้สร้างปราสาท ชื่อโกกนท^๒ มีรูปทรงไม่เหมือนปราสาทอื่นๆ บนพื้นแผ่นดิน ปานดังลอยอยู่ในอากาศแล้ว ตรัสถามนายช่างว่า

“ปราสาทที่มีรูปทรงอย่างนี้ เธอเคยสร้างในที่อื่นบ้างแล้วหรือ หรือว่าเป็นศิลปะครั้งแรกของเธอทีเดียว?”

เมื่อเขาทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ นี่เป็นศิลปะครั้งแรกทีเดียว”, ท้าวเธอทรงดำริว่า

“ถ้านายช่างผู้นี้จักสร้างปราสาทที่มีรูปทรงอย่างนี้แม้แก่คนอื่นไซ้, ปราสาทนั้นก็จักไม่น่าอัศจรรย์;

การที่เราฆ่านายช่างนี้เสีย หรือตัดมือและเท้าของเขา หรือควักนัยน์ตาทั้ง ๒ เสีย ควร;

เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจักสร้างปราสาทแก่คนอื่นไม่ได้”

ท้าวเธอตรัสบอกความนั้น แก่มาณพน้อยบุตรของสัจจวิวก ผู้เป็นสหายที่รักของตน.

[นายช่างทำนกรุขชี่หณีภัย]

มาณพน้อยนั้น คิดว่า “พระราชกุมารพระองค์นี้ จักผลาญนายช่างให้ฉิบหายอย่างไม่ต้องสงสัย. คนผู้มีศิลปะเป็นผู้หาค่ามิได้. เมื่อเรายังมีอยู่, เขาจงอย่าฉิบหาย. เราจักให้สัญญา(ณ)แก่เขา.”

มาณพน้อยนั้นเข้าไปหาเขาแล้ว ถามว่า “การงานของท่านที่ปราสาทสำเร็จแล้วหรือยัง?”,

เมื่อเขาบอกว่า “สำเร็จแล้ว”, จึงกล่าวว่า “พระราชกุมารประสงค์จะผลาญท่านให้ฉิบหาย. เพราะฉะนั้น ท่านพึงรักษาตน (ให้ดี)”

นายช่างทูลว่า “นาย ท่านบอก แก่ข้าพเจ้า ทำกรรมอันงามแล้ว, ข้าพเจ้าจักทราบกิจที่ควรทำในเรื่องนี้” ดังนี้แล้ว

อันพระราชกุมารตรัสถามว่า “สหาย การงานของท่านที่ปราสาทของเราสำเร็จแล้วหรือ?” จึงทูลว่า

“ข้าแต่สมมติเทพ การงาน ยังไม่สำเร็จก่อน, ยังเหลืออีกมาก.”

ราชกุมาร. ชื่อว่าการงานอะไร? ยังเหลือ.

นายช่าง. ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์จักทูลภายหลัง, ขอพระองค์จงตรัสสั่งให้ใครๆ ขนไม้มาก่อนเถิด.

ราชกุมาร. จะให้ขนไม้ชนิดไหนเล่า?

นายช่าง. ไม้แห้งหาแก่นมิได้ พระเจ้าข้า.

ท้าวเธอ ได้รับสั่งให้ขนมาให้แล้ว.

ลำดับนั้น นายช่างทูลพระราชกุมารนั้นว่า “ข้าแต่สมมติเทพ จำเดิมแต่นี้ พระองค์ไม่พึงเสด็จมายังสำนักของข้าพระองค์ เพราะเมื่อข้าพระองค์ ทำการงานที่ละเอียดอยู่ เมื่อมีการสนทนากับคนอื่น ความฟุ้งซ่านก็จะมี,

อนึ่ง เวลารับประทานอาหาร ภรรยาของข้าพระองค์เท่านั้น จักนำอาหารมา.”

พระราชกุมารทรงรับว่า “ดีแล้ว.”

๑ พระโอรสของพระเจ้าอุเทน พระราชาแคว้นวังสะ

๒ โกกนท โกกนุท บัวแดง, โกกนุท.

ฝ่ายนายช่างนั่งตากไม้เหล่านั้นอยู่ในห้องๆ หนึ่ง ทำเป็นนกรุข ควรที่บุตรภรรยาของตนนั่งภายในได้ ในเวลารับประทานอาหาร สั่งภรรยาว่า “หล่อนจงขายของทุกอย่างอันมีอยู่ในเรือนแล้ว รับเอาเงินและทองไว้.

[นายช่างพาครอบครัวหนี]

ฝ่ายพระราชกุมาร รับสั่งให้ล้อมเรือนไว้ ทรงจัดตั้งการรักษาเพื่อประโยชน์จะไม่ให้นายช่างออกไปได้.

เมื่อนายช่าง ในเวลาที่นกรุขสำเร็จแล้ว สั่งภรรยาว่า “วันนี้ หล่อนพึงพาเด็กแม่ทั้งหมดมา” รับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้ว ให้บุตรและภรณานั่งในห้องนกรุข ออกทางหน้าต่างหลบหนีไปแล้ว.

นายช่างนั้น เมื่อพวกอารักขาเหล่านั้น ทูลทูลว่า “ขอเดชะสมมติเทพ นายช่างหลบหนีไปได้” ดั่งนี้อยู่ที่นั่นแหละ ก็ไปลงที่หิมวันตประเทศ สร้างนครขึ้นนครหนึ่ง ได้เป็นพระราช พระนามว่า กัณฐกานะ^๑ ในนครนั้น.

[พระศาสดาไม่ทรงเหยียบผ้าที่ลาดไว้]

ฝ่ายพระราชกุมาร ทรงดำริว่า “เราจักทำการฉลองปราสาท” จึงนิมนต์พระศาสดา ทรงทำการประพรมในปราสาท ด้วยของหอมที่ผสมกัน ๔ อย่าง ทรงลาดแผ่นผ้าน้อย ตั้งแต่ธรณีแรก.

ได้ยินว่า ท้าวเธอไม่มีพระโอรส เพราะฉะนั้น จึงทรงดำริว่า

“ถ้าเราจักได้บุตรหรือธิดาไซ้, พระศาสดาจักทรงเหยียบแผ่นผ้าน้อยนี้” แล้วจึงทรงลาด.

ท้าวเธอ เมื่อพระศาสดาเสด็จมา ถวายบังคมพระศาสดาด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้ว รับบาตร กราบทูลว่า “ขอเชิญพระองค์เสด็จเข้าไปเถิด พระเจ้าข้า.”

พระศาสดาไม่เสด็จเข้าไป.

ท้าวเธอทรงอ้อนวอนถึง ๒-๓ ครั้ง. พระศาสดาก็ยังไม่เสด็จเข้าไป ทรงแลดูพระอานนทเถระ.

พระเถระทราบความที่ไม่ทรงเหยียบผ้าทั้งหลาย ด้วยสัญญาที่พระองค์ทรงแลดูนั่นเอง

จึงทูลให้พระราชกุมารเก็บผ้าทั้งหลายเสียด้วยคำว่า “พระราชกุมาร ขอพระองค์จงทรงเก็บผ้าทั้งหลายเสียเถิด.

พระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงเหยียบแผ่นผ้า. (เพราะ) พระตถาคตทรงเล็งดูหมู่ชนผู้เกิดภายหลัง.”

[พระศาสดาตรัสเหตุที่ไม่ทรงเหยียบผ้า]

ท้าวเธอทรงเก็บผ้าทั้งหลายแล้ว ทูลอาราธนาพระศาสดาให้เสด็จเข้าไปภายใน ทรงอังคาสให้อิมหน้าด้วยยาคุและของเคี้ยว แล้วทรงนั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ถวายบังคมแล้ว ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเป็นอุปัฏฐากของพระองค์ ถึง (พระองค์) ว่าเป็นที่พึ่ง ๓ ครั้งแล้ว (คือ) นัยว่า ข้าพระองค์อยู่ในห้อง ถึง (พระองค์) ว่าเป็นที่พึ่งครั้งที่ ๑ แม้ครั้งที่ ๒ ในเวลาที่หม่อมฉันเป็นเด็กหนุ่ม, แม้ครั้งที่ ๓ ในกาลที่หม่อมฉัน ถึงความเป็นผู้รู้ตัว; พระองค์ไม่ทรงเหยียบแผ่นผ้าน้อยของหม่อมฉันนั้น เพราะเหตุอะไร?”

พระศาสดา. ราชกุมาร ก็พระองค์ทรงดำริอย่างไร? จึงทรงลาดแผ่นผ้าน้อย.

ราชกุมาร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันคิดดังนี้ว่า

‘ถ้าเราจักได้บุตรหรือธิดาไซ้, พระศาสดาจักทรงเหยียบ แผ่นผ้าน้อยของเรา’ แล้วจึงลาดแผ่นผ้าน้อย.

๑ ผู้มีท่อนไม้เป็นพาหนะ หรือผู้มีพาหนะอันทำด้วยท่อนไม้.

พระศาสดา. ราชกุมาร เพราะเหตุนี้ อุตมภาพจึงไม่เหยียบ.
ราชกุมาร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็หม่อมฉันจักไม่ได้บุตรหรือธิดาเลยเทียวหรือ?
พระศาสดา. อย่างนั้น ราชกุมาร.
ราชกุมาร. เพราะเหตุไร? พระเจ้าข้า.
พระศาสดา. เพราะความที่พระองค์กับพระชายา เป็นผู้ถึงความประมาทแล้วในอรรถภาพก่อน.
ราชกุมาร. ในกาลไหน? พระเจ้าข้า.

[บุรพกรรมของโพธิราชกุมาร]

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงนำอดีตนิทาน มาแสดงแด่พระราชกุมารนั้น
ดังได้ลำดับมา ในอดีตกาล มนุษย์หลายร้อยคน เล่นเรือลำใหญ่ ไปสู่สมุทร.
เรืออัปปางในกลางสมุทร.
สองภรรยาสามี คว้าได้แผ่นกระดานแผ่นหนึ่ง (อาศัย) ว่ายเข้าไปสู่เกาะน้อยอันมีในระหว่าง.
มนุษย์ที่เหลือทั้งหมดตายในสมุทรมันนั้นแล.
ก็หมุ่นกเป็นอันมากอยู่ที่เกาะนั้นแล.
เขาทั้ง ๒ ไม่เห็นสิ่งอื่นที่ควรกินได้ ถูกความหิวครอบงำแล้ว จึงเฝ้าฟองนกทั้งหลาย ที่ถ่านเพลิง แล้วเคี้ยวกิน.
เมื่อฟองนกเหล่านั้น ไม่เพียงพอ, ก็จับลูกนกทั้งหลายปิ้งกิน. เมื่อลูกนกเหล่านั้นไม่เพียงพอ, ก็จับนกทั้งหลาย (ปิ้ง) กิน.
ในปฐมวัยก็ดี มัชฌิมวัยก็ดี ปัจฉิมวัยก็ดี ก็ได้เคี้ยวกินอย่างนี้แหละ, แม้ในวัยหนึ่ง ก็ได้ถึงความไม่ประมาท.
อนึ่ง บรรดาชน ๒ คนนั้น แม้คนหนึ่งไม่ได้ถึงความไม่ประมาท.

[พึงรักษาตนไว้ให้ดีในวัยทั้ง ๓]

พระศาสดา ครั้งทรงแสดงบุรพกรรมนี้ ของโพธิราชกุมารนั้นแล้ว ตรัสว่า
“ราชกุมาร ก็ในกาลนั้น ถ้าพระองค์กับภรรยา จักถึงความไม่ประมาท แม้ในวัย ๑ ไชรั, บุตรหรือธิดา พึงเกิดขึ้นแม้ในวัย ๑;
ก็ถ้าบรรดาท่านทั้ง ๒ แม้คนหนึ่ง จักได้เป็นผู้ไม่ประมาทแล้วไชรั. บุตรหรือธิดา จักอาศัยผู้ไม่ประมาทนั้นเกิดขึ้น,
ราชกุมาร ก็บุคคลเมื่อสำคัญตนว่า เป็นที่รักอยู่ พึงไม่ประมาท รักษาตนแม้ในวัยทั้ง ๓:
เมื่อไม่อาจ (รักษา) ได้อย่างนั้น พึงรักษาให้ได้แม้ในวัย ๑” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ถ้าบุคคลทราบตนว่า เป็นที่รัก พึงรักษาตนนั้น ให้เป็นอันรักษาด้วยดี,
บัณฑิตพึงประคับประคอง (ตน) ตลอดยามทั้ง ๓ ยามใดยามหนึ่ง.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า ยาม นี้ พระศาสดาทรงแสดงทำวัยทั้ง ๓ วัยใดวัยหนึ่ง ให้ชื่อว่า ยาม
เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นใหญ่ในธรรม และเพราะความที่พระองค์ทรงฉลาดในเทศนาวิธี.
เพราะเหตุนี้ ในพระคาถานี้ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า
“ถ้าบุคคลทราบตนว่า เป็นที่รัก, พึงรักษาตนนั้น ให้เป็นอันรักษาดีแล้ว; คือพึงรักษาตนนั้น โดยประการที่ตนเป็นอันรักษาดีแล้ว.”

บรรดาชนผู้รักษาตนเหล่านั้น

ถ้าผู้เป็นคฤหัสถ์คิดว่า 'จักรักษาตน,' ดังนี้แล้ว เข้าไปสู่ห้องที่เขาปิดไว้ให้เรียบร้อย เป็นผู้มีอารักขาสมบูรณ์ อยู่บนพื้นปราสาทชั้นบนก็ดี, ผู้เป็นบรรพชิต อยู่ในถ้ำอันปิดเรียบร้อย มีประตูและหน้าต่างอันปิดแล้วก็ดี ยังไม่ชื่อว่า รักษาตนเลย. แต่ผู้เป็นคฤหัสถ์ ทำบุญทั้งหลายมีทานศีลเป็นต้นตามกำลังอยู่, หรือผู้เป็นบรรพชิต ถึงความชวนชวายนวัตร ปฏิวัตร ปรียติ และการทำไว้ในใจอยู่ ชื่อว่าย่อมรักษาตน.

บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เมื่อไม่อาจ (ทำ) อย่างนั้นได้ใน ๓ วัย (ต้อง) ประคับประคองตนไว้ แม้ในวัยใดวัยหนึ่งก็ได้เหมือนกัน.

ก็ถ้าผู้เป็นคฤหัสถ์ ไม่อาจทำกุศลได้ในปฐมวัย เพราะความเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในการเล่นไซร์,

ในมัชฌิมวัย พึงเป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญกุศล.

ถ้าในมัชฌิมวัย ยังต้องเลี้ยงบุตรและภรรยา ไม่อาจบำเพ็ญกุศลได้ไซร์, ในปัจฉิมวัย พึงบำเพ็ญกุศลให้ได้.

ด้วยอาการแม้อย่างนี้ ตนต้องเป็นอันเขาประคับประคองแล้วทีเดียว.

แต่เมื่อเขาไม่ทำอย่างนั้น ตนย่อมชื่อว่า ไม่เป็นที่รัก. ผู้นั้น (เท่ากับ) ทำตนนั้น ให้มีอบายเป็นที่ไปในเบื้องหน้าที่เดียว.

ก็ถ้าว่า บรรพชิต ในปฐมวัย ทำการสาธยายอยู่ ทรงจำ บอกทำวัตรและปฏิวัตรอยู่ ชื่อว่าถึง ความประมาท,

ในมัชฌิมวัยพึงเป็นผู้ไม่ประมาท บำเพ็ญสมณธรรม.

อนึ่ง ถ้ายังสอบถามอรรถกถาและวินิจฉัย และเหตุแห่งพระปริยัติอันตนเรียนแล้วในปฐมวัยอยู่ ชื่อว่า ถึงความประมาทในมัชฌิมวัย. ในปัจฉิมวัย พึงเป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญสมณธรรม.

ด้วยอาการแม้อย่างนี้ ตนย่อมเป็นอันบรรพชิตนั้น ประคับประคองแล้วทีเดียว.

แต่เมื่อไม่ทำอย่างนั้น ตนย่อมชื่อว่า ไม่เป็นที่รัก, บรรพชิตนั้น (เท่ากับ) ทำตนนั้น ให้เดือดร้อน ด้วยการตามเดือดร้อนในภายหลังแท้.

ในกาลจบเทศนา โพธิราชกุมาร ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว.

พระธรรมเทศนาได้สำเร็จประโยชน์ แม้แก่บริษัทที่ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องโพธิราชกุมาร จบ.

๒. เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระอุปนันทศากยบุตร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อตตานเมว ปฐมัม” เป็นต้น.

[พระเถระออกอุบายหาลาภ]

ดังได้สดับมา พระเถระนั้น ฉลาดกล่าวธรรมกถา.

ภิกษุเป็นอันมาก ฟังธรรมกถาอันปฏิสังขตด้วยความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยเป็นต้นของท่านแล้ว จึงบูชาท่านด้วยจิวรทั้งหลาย สมทานธุดงค์.

พระอุปนันทนั้นรูปเดียว รับเอาบริวารที่ภิกษุเหล่านั้นสละแล้ว.

เมื่อภายในกาลฝนหนึ่งใกล้เข้ามา พระอุปนันทนั้น ได้ไปสู่ชนบทแล้ว.

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มและสามเณรในวิหารแห่งหนึ่ง กล่าวกะท่าน ด้วยความรักในพระธรรมกถีกว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเข้าพรรษาในที่นี้เถิด.”

พระอุปนันท ถามว่า “ในวิหารนี้ ได้ผ้าจํานำพรรษากี่ผืน?” เมื่อภิกษุเหล่านั้น ตอบว่า “ได้ผ้าสาฎกองค์ละผืน”

จึงวางรองเท้าไว้ในวิหารนั้น ได้ไปวิหารอื่น.

ถึงวิหารที่ ๒ ถามว่า “ในวิหารนี้ ภิกษุทั้งหลายได้อะไร?” เมื่อพวกภิกษุตอบว่า “ได้ผ้าสาฎก ๒ ผืน,” จึงวางไม่เท้าไว้.

ถึงวิหารที่ ๓ ถามว่า “ในวิหารนี้ ภิกษุทั้งหลายได้อะไร?” เมื่อพวกภิกษุ ตอบว่า “ได้ผ้าสาฎก ๓ ผืน,” จึงวางลักจันน้ำไว้.

ถึงวิหารที่ ๔ ถามว่า “ในวิหารนี้ ภิกษุทั้งหลายได้อะไร?” เมื่อพวกภิกษุตอบว่า “ได้ผ้าสาฎก ๔ ผืน,” จึงกล่าวว่า

“ดีละ เราจักอยู่ในที่นี้” ดังนี้แล้ว เข้าพรรษาในวิหารนั้น กล่าวธรรมกถาแก่คฤหัสถ์และภิกษุทั้งหลายนั้นแล.

คฤหัสถ์และภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น บูชาพระอุปนันทนั้น ด้วยผ้าและจิวรเป็นอันมากทีเดียว.

พระอุปนันทนั้น ออกพรรษาแล้ว ส่งข่าวไปในวิหารแม้นอกนี้ว่า “เราควรจะได้ผ้าจํานำพรรษา เพราะเราวางบริวารไว้,

ภิกษุทั้งหลายจงส่งผ้าจํานำพรรษานั้นให้เรา” ให้นำผ้าจํานำพรรษาทั้งหมดมาแล้ว บรรทุกยานน้อยขับไป.

[พระอุปนันทตัดสินข้อพิพาท]

ครั้งนั้นภิกษุหนุ่ม ๒ รูปในวิหารแห่งหนึ่ง ได้ผ้าสาฎก ๒ ผืน และผ้ากัมพลผืนหนึ่ง ไม่อาจจะแบ่งกันได้ว่า

“ผ้าสาฎกจงเป็นของท่าน, ผ้ากัมพลเป็นของเรา” นั่งทะเลาะกันอยู่ใกล้หนทาง.

ภิกษุหนุ่ม ๒ รูปนั้น เห็นพระเถระนั้นเดินมา จึงกล่าวว่า “ขอท่านจงช่วยแบ่งให้แก่พวกผมเถิด ครับ.”

เถระ. พวกคุณจงแบ่งกันเองเถิด.

ภิกษุ. พวกผมไม่สามารถ ครับ, ขอท่านจงแบ่งให้พวกผมเถิด.

เถระ. พวกคุณจักตั้งอยู่ในคำของเราหรือ?

ภิกษุ. ครับ พวกผมจักตั้งอยู่.

พระเถระนั้น กล่าวว่า “ถ้ากระนั้น ดีละ” ให้ผ้าสาฎก ๒ ผืนแก่ภิกษุหนุ่ม ๒ รูปนั้นแล้ว กล่าวว่า “ผ้ากัมพลผืนนี้ จงเป็นผ้าห่มของเราผู้กล่าวธรรมกถา” ดังนี้แล้ว ก็ถือเอาผ้ากัมพลมีค่ามาก หลีกไป.

พวกภิกษุหนุ่มเป็นผู้เดือดร้อน ไปสู่สำนักพระศาสดากราบทูลเนื้อความนั้นแล้ว.

[บุรพกรรมของพระอุปนันทะ]

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุปนันทะนี้ ถือเอาของๆ พวกเธอ ทำให้พวกเธอเดือดร้อนในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้, แม้ในกาลก่อน ก็ได้ทำแล้วเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา(ตรัส) ว่า

“ก็ในอดีตกาล นาก ๒ ตัว คือ นากเที่ยวหากินตามริมฝั่ง ๑ นากเที่ยวหากินทางน้ำลึก ๑ ได้ปลาตะเพียนตัวใหญ่ ถึงความทะเลาะกันว่า “ศิระะจงเป็นของเรา, หางจงเป็นของท่าน” ไม่อาจจะแบ่งกันได้ เห็นสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง จึงกล่าวว่า “ลุงของท่านจงช่วยแบ่งปลานี้ให้แก่ข้าพเจ้า.”

สุนัขจิ้งจอก. เราอันพระราชาตั้งไว้ในตำแหน่งผู้พิพากษา. เรานั่งในที่วิวินิจฉัยนั้นนานแล้ว จึงมาเพื่อต้องการเดินเที่ยวเล่น.^๑ เดียวนี้ โอกาสของเราไม่มี.^๒

นาก. ลุง ท่านอย่าทำอย่างนี้เลย, โปรดช่วยแบ่งให้พวกข้าพเจ้าเถิด.

สุนัขจิ้งจอก. พวกเจ้าจักตั้งอยู่ในคำของเราหรือ?

นาก. พวกข้าพเจ้าจักตั้งอยู่ ลุง.

สุนัขจิ้งจอกนั้น กล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น ดีละ” จึงได้ตัดทำหัวไว้ข้างหนึ่ง. หางไว้ข้างหนึ่ง;

ก็แลครั้นทำแล้ว จึงกล่าวว่า “พ่อทั้ง ๒ บรรดาพวกเจ้าทั้ง ๒ ตัวใด เทียวไปริมฝั่ง, ตัวนั้นจงถือเอาหาง.

ตัวใด เทียวไปในน้ำลึก, ศิระะจงเป็นของตัวนั้น. ส่วนท่อนกลางนี้จักเป็นของเรา ผู้ตั้งอยู่ในวินิจฉัยธรรม”

เมื่อจะให้นากเหล่านั้นยินยอม จึงกล่าวคาถา^๓ นี้ว่า

“หางเป็นของนาก ตัวเที่ยวหากินตามริมฝั่ง.

ศิระะเป็นของนาก ตัวเที่ยวหากินในน้ำลึก.

ส่วนท่อนกลางนี้ จักเป็นของเรา ผู้ตั้งอยู่ในธรรม”

ดังนี้แล้ว คาบเอาท่อนกลางหลีกไป.

แม้นากทั้ง ๒ นั้น เดือดร้อน ได้ยินแลดูสุนัขจิ้งจอกนั้นแล้ว.

พระศาสดา ครั้นทรงแสดงเรื่องอดีตนี้แล้ว ตรัสว่า “แม้ในอดีตกาล อุปนันทะนี้ ได้ทำพวกเธอให้เดือดร้อนอย่างนี้เหมือนกัน”

ให้ภิกษุเหล่านั้นยินยอมแล้ว เมื่อจะทรงติเตียนพระอุปนันทะ จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาผู้จะสั่งสอนผู้อื่น พึงให้ตนตั้งอยู่ในคุณอันสมควรเสียก่อนทีเดียวนะ” ดังนี้แล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บัณฑิตพึงตั้งตนนั้นแล ในคุณอันสมควรก่อน,

พึงสั่งสอนผู้อื่นในภายหลัง จะไม่พึงเศร้าหมอง.”

๑ ชงฆวิหาร ศัพท์นี้ แปลว่า เดินเที่ยวเล่นหรือพักผ่อน.

๒ ไม่มีเวลาว่าง ไม่ว่างจะคุยด้วย

๓ ขุ. ชา. สตตก. ๒๗/๒๖๑. ตทฎก. ๕/๑๓๗.

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า ปฏีรูปะ นิเวสเย ได้แก่ พึงยังตนให้ตั้งอยู่ในคุณอันสมควร.

พระศาสดาทรัสค้ำนี้ว่า

“บุคคลใดประสงค์จะสั่งสอนผู้อื่น ด้วยคุณมีความปรารถนาน้อยเป็นต้น หรือด้วยปฏิบัติของอริยวงศ์เป็นต้น, บุคคลนั้น พึงยังตนนั้นแลให้ตั้งอยู่ในคุณนั้นก่อน; ครั้นตั้งตนไว้อย่างนั้นแล้ว พึงสั่งสอนผู้อื่น ด้วยคุณนั้นในภายหลัง.

ด้วยว่าบุคคล เมื่อไม่ยังตนให้ตั้งอยู่ในคุณนั้น สอนผู้อื่นอย่างเดียวกันนั้น ได้ความนิทานจากผู้อื่นแล้ว ชื่อว่าย่อมเศร้าหมอง.

บุคคลเมื่อยังตนให้ตั้งอยู่ในคุณนั้นแล้ว สั่งสอนผู้อื่นอยู่ ย่อมได้รับความสรรเสริญจากผู้อื่น. เพราะฉะนั้น ชื่อว่าย่อมไม่เศร้าหมอง.

บัณฑิตเมื่อทำอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าไม่พึงเศร้าหมอง.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุ ๒ รูปนั้น ดำรงอยู่แล้วในโสดาปัตติผล.

เทศนาได้เป็นไปกับด้วยประโยชน์แม้แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร จบ.

๓. เรื่องพระปธานิกติสเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระปธานิกติสเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อตฺตานญฺเจ” เป็นต้น.

[พระปธานิกติสเถระตีแต่สอนคนอื่น ตนไม่ทำ]

ดังได้สดับมา พระเถระนั้น เรียนพระกัมมัฏฐาน ในสำนักของพระศาสดาแล้ว พาภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ไปจำพรรษาในป่า กล่าวสอนว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านเรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระชนม์อยู่, จงเป็นผู้ไม่ประมาท ทำสมณธรรมเถิด” ดังนี้แล้ว ตนเองก็ไปนอนหลับ.

ภิกษุเหล่านั้นจงกรมในปฐมยามแล้ว เข้าไปสู่วิหารในมัชฌิมยาม.

พระเถระนั้นไปสู่นักของภิกษุเหล่านั้น ในเวลาตนนอนหลับแล้วตื่นขึ้น กล่าวว่า “พวกท่านมา ด้วยหวังว่า ‘จักนอนหลับ’ ดังนี้หรือ? จงรีบออกไปทำสมณธรรมเถิด” ดังนี้แล้ว ตนเองก็ไปนอนเหมือนอย่างนั้นนั่นแล.

พวกภิกษุนอกนี้ จงกรมในภายนอกในมัชฌิมยามแล้ว เข้าไปสู่วิหารในปัจฉิมยาม.

พระเถระนั้น ตื่นขึ้นเมื่ออีกแล้ว ไปสู่นักของภิกษุเหล่านั้น นำภิกษุเหล่านั้น ออกจากวิหารแล้ว ตนเองก็ไปนอนหลับเสียอีก. เมื่อพระเถระนั้นทำอยู่อย่างนั้น ตลอดกาลเป็นนิตย์, ภิกษุเหล่านั้น ไม่สามารถจะทำการสาธยาย หรือพระกัมมัฏฐานไว้ในใจได้. จิตได้ถึงความฟุ้งซ่านแล้ว.

ภิกษุเหล่านั้น ประจักษ์กันว่า “อาจารย์ของพวกเรา ปรารภความเพียรเหลือเกิน. พวกเราก็จักคอยจับท่าน”

เมื่อคอยจับอยู่ เห็นกิริยาของพระเถระนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราฉิบหายแล้ว. อาจารย์ของพวกเราอย่ามรโองเปลา่ๆ.”

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ลำบากอยู่เหลือเกิน ภิกษุแม่รูปหนึ่ง ไม่สามารถจะยักคุณวิเศษให้บังเกิดได้.

ภิกษุเหล่านั้น ออกพรรษาแล้ว ไปสู่นักของพระศาสดา มีปฏิสันถารอันพระศาสดาทรงทำแล้ว ตรัสถามว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเป็นผู้ไม่ประมาท ทำสมณธรรมหรือ?” จึงกราบทุกความนั้น.

[เรื่องไถ่ขันไม่เป็นเวลา]

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ได้อันตรายแก่พวกเธอ ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น, แม้ในกาลก่อน ภิกษุนั้นก็ได้ทำอันตรายแก่พวกเธอเหมือนกัน” อันภิกษุเหล่านั้น ทูลอ้อนวอนแล้ว จึงทรงยังอาการวูกุกกุกกุก* ให้พิสดาร (ความย่อ) ว่า

“ไถ่ตัวนี้ เต็มโตแล้วในสำนักของผู้มิใช่มารดาและบิดา
อยู่ในสกุลแห่งผู้มิใช่อาจารย์ จึงไม่รู้จักกาลหรือมิใช่กาล”

ดังนี้แล้ว

ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อังธรรมาภิกษุ เมื่อกล่าวสอนคนอื่น พึงทำตนให้เป็นอันฝึกดีแล้ว, เพราะบุคคล เมื่อกล่าวสอนอย่างนั้น เป็นผู้ฝึกดีแล้ว ชื่อว่าย่อมฝึกได้” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“พึงบุคคลพร่ำสอนผู้อื่นอยู่ฉันทิ, พึงทำตนฉันทิ.
บุคคลผู้มีตนฝึกดีแล้วหนอ (จึง) ควรฝึก (ผู้อื่น).
เพราะว่าได้ยินว่า ตนฝึกฝนได้โดยยาก.”

[แก้อรธร]

พึงทราบความแห่งพระคาถานี้ว่า “ภิกษुकล่าวแล้วว่า ‘พึงจงกรมในปฐมยามเป็นต้น’ ชื่อว่าย่อมกล่าวสอนผู้อื่นฉันทิ. ตนเองก็ฉันทิ อธิษฐานกิจมีจงกรมเป็นต้น ชื่อว่าพึงทำตนเหมือนอย่างสอนผู้อื่น. เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นเป็นผู้มีตนฝึกดีแล้วหนอ ควรฝึก (บุคคลอื่น๑)”

บาทพระคาถาว่า สฺทนโต วต ทเมถ ความว่า

ภิกษุย่อมพร่ำสอนผู้อื่น ด้วยคุณอันดี. เป็นผู้ฝึกฝนดีแล้วด้วยตน ด้วยคุณอันนั้น ควรฝึก (ผู้อื่น).

บาทพระคาถาว่า อุตตา หิ กิร ททโท ความว่า เพราะ ว่า ชื่อว่าตนนี้ เป็นสภาพอันบุคคลฝึกฝนได้ยาก.

เพราะเหตุฉันทิ ฉันทิ ย่อมเป็นสภาพอันบุคคลฝึกฝนดีแล้ว ด้วยประการใด, ควรฝึกตนด้วยประการนั้น.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุแม้ประมาณ ๕๐๐ รูปนั้น บรรลุพระอรหัตผลแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพระปรานิกติสสเถระ จบ.

๔. เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อตตา ทิ อตตโน นาโถ” เป็นต้น.

[มารดาของพระกุมารกัสสปะบวช]

ตั้งได้ลำดับมา มารดาของพระเถระนั้น เป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ขอบรรพชาแล้ว จำเดิมแต่เวลาตนถึงความเป็นผู้รู้เพียงสา^๑.

แม้อ่อนนวนอยู่บ่อยๆ ก็ไม่ได้บรรพชาจากสำนักของมารดาและบิดา เจริญวัยแล้ว ไปสู่ตระกูลผู้ เป็นผู้มีผู้ตั้งเทวดา อยู่ครองเรือนแล้ว.

ครั้นต่อมาไม่นานนัก สัตว์เกิดในครรภ์ ตั้งขึ้นแล้วในท้องของนาง.

แต่นางไม่ทราบความที่ครรภ์นั้นตั้งขึ้นเลย ยังสามิให้ยินดีแล้ว จึงขอบรรพชา.

ครั้งนั้น สามินั้นนำนางไปสู่สำนักของนางภิกษุณี ด้วยสักการะใหญ่

ไม่ทราบอยู่ ให้บวชในสำนักของนางภิกษุณี ที่เป็นฝ่ายแห่งพระเทวทัตแล้ว.

โดยสมัยอื่น นาง ภูกนางภิกษุณีเหล่านั้น ทราบความที่นางมีครรภ์แล้ว ถามว่า “นี่อะไรกัน?” จึงตอบว่า

“แม่เจ้า ดิฉันไม่ทราบว่า ‘นี่เป็นอย่างไร?’ แต่ศีลของดิฉัน ไม่ต่างพริ้วเลย.”

พวกนางภิกษุณี นำนางไปสู่สำนักของพระเทวทัตแล้ว ถามว่า

“นางภิกษุณีนี บวชด้วยศรัทธา, พวกดิฉันไม่ทราบกาลแห่งครรภ์ของนางนี้ตั้งขึ้น; บัดนี้ พวกดิฉันจะทำอย่างไร?”

พระเทวทัต คิดเหตุเพียงเท่านั้นว่า “ความเสียชื่อเสียง จงอย่าเกิดขึ้นแก่พวกนางภิกษุณี ผู้ทำตามโอวาทของเรา” จึงกล่าวว่า

“พวกเธอ จงให้นางนั้นสึกเสีย”

นางภิกษุณีสาวนั้น ฟังคำนั้นแล้ว กล่าวว่า “แม่เจ้า ขอแม่เจ้าทั้งหลาย อย่าให้ดิฉันฉิบหายเสียเลย.

ดิฉันมิได้บวชเจาจงพระเทวทัต. แม่เจ้าทั้งหลาย จงมาเถิด. จงนำดิฉันไปสู่พระเชตวันซึ่งเป็นสำนักของพระศาสดา.”

นางภิกษุณีเหล่านั้น พานางไปสู่พระเชตวัน กราบพูลแต่พระศาสดาแล้ว.

[พระกุมารกัสสปะเกิด]

พระศาสดา แม้ทรงทราบอยู่ว่า “ครรภ์ตั้งขึ้นแล้วในเวลานางเป็นคฤหัสถ์”

เพื่อจะเปลื้องเสียซึ่งถ้อยคำของชนอื่น จึงรับสั่งให้เชิญพระเจ้าปเสนทิโกศล ท่านมหาอนาถบิณฑิกะ ท่านจุลอนาถบิณฑิกะ

นางวิสาขาอุบาสิกา และสกุลใหญ่อื่นๆ มาแล้ว ทรงบังคับพระอุบาลีเถระว่า

“เธอจงไป. จงชำระกรรมของภิกษุณีสาวนี้ให้หมดจด ในท่ามกลางบริษัท ๔.”

พระเถระให้เชิญนางวิสาขามาตรงพระพักตร์พระราชาแล้ว ให้สอบสวนอภิกษุณีนั้น.

นางวิสาขานั้นให้คนล้อมเครื่องล้อมคือม่าน ตรวจดูมือ เท้า สะตือ และที่สะดุ้งแห่งท้อง ของนางภิกษุณีนั้นภายในม่านแล้ว นับเดือนและวันดู ทราบว่า “นางได้ครรภ์ในเวลาเป็นคฤหัสถ์” จึงบอกความนั้นแก่พระเถระ.

ครั้งนั้น พระเถระยังความที่นางเป็นผู้บริสุทธิ์ ให้กลับตั้งขึ้นในท่ามกลางบริษัทแล้ว.

โดยสมัยอื่น นางคลอดบุตรมีอานุภาพมาก ซึ่งมีความปรารถนาตั้งไว้แทบบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ

[มีกุมารนำหน้าชื่อ เพราะพระราชาทรงชูปะเลียง]

ภายหลังวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไป ณ ที่ใกล้สำนักของนางภิกษุณี ทรงสดับเสียงทารก จึงตรัสถามว่า “นี่เสียงอะไร?”

เมื่อมาตย์กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า บุตรของนางภิกษุณีนั้นเกิดแล้ว. นั้นเป็นเสียงของบุตรนางภิกษุณีนั้น.”

ทรงนำกุมารนั้น ไปสู่พระราชมณเฑียร^๑ของพระองค์ ได้ประทานให้แก่แม่นมทั้งหลาย.

ก็ในวันตั้งชื่อ ชนทั้งหลาย ตั้งชื่อของกุมารนั้นว่า “กัสสปะ”

เพราะความที่กุมารนั้น เป็นผู้อันพระราชาทรงให้เจริญแล้วด้วยเครื่องบริหารของพระกุมาร จึงรู้จักว่า “กุมารกัสสปะ.”

กุมารนั้น ทูตเด็กในสนามกีฬาแล้ว, เมื่อพวกเขาบอกว่า “พวกเรา ถูกคนไม่มีแม่ไม่มีพ่อทอดทิ้งแล้ว” จึงเข้าไปเฝ้าพระราช

ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมติเทพ พวกเด็กยกอ้อมว่าหม่อมฉันว่า ‘ไม่มีมารดาและบิดา’

ขอพระองค์ทรงตรัสบอกมารดาแก่หม่อมฉัน.” เมื่อพระราชาทรงแสดงหญิงแม่นมทั้งหลาย ตรัสว่า “หญิงเหล่านี้ เป็นมารดา

ของเจ้า”, จึงกราบทูลว่า “มารดาของหม่อมฉัน ไม่มี[มาก]เท่านี้. อันมารดาของหม่อมฉันพึงมีคนเดียว.

ขอพระองค์ตรัสบอกมารดานั้น แก่หม่อมฉันเถิด.”

พระราชาทรงดำริว่า “เราไม่อาจลวงกุมารนี้ได้” จึงตรัสว่า

“พ่อ มารดาของเจ้าเป็นภิกษุณี. เจ้า อันเรานำมาจากสำนักนางภิกษุณี.”

[กุมารกัสสปะออกบวช บรรลุพระอรหัต]

กุมารนั้น มีความสังเวชเกิดขึ้นพร้อมแล้ว ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นนั่นแหละ กราบทูลว่า

“ข้าแต่พระบิดา ขอพระองค์จงให้หม่อมฉันบวชเถิด”

พระราชาทรงรับว่า “ดีละ พ่อ” แล้ว ยังกุมารนั้นให้บวชในสำนักของพระศาสดา ด้วยสักการะเป็นอันมาก.

กุมารกัสสปะนั้น ได้อุปสมบทแล้ว ปรากฏว่า “พระกุมารกัสสปเถระ.”

ท่านเรียนกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดา เข้าไปสู่ป่า พยายามแล้ว ไม่สามารถจะให้คุณวิเศษบังเกิดได้ จึงคิดว่า

“เราจักเรียนกัมมัฏฐานให้วิเศษอีก” มาสู่สำนักของพระศาสดา อยู่ในอันธวันแล้ว.

ครั้งนั้น ภิกษุผู้ทำสมณธรรมร่วมกัน ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า บรรลุอนุคามิผลแล้ว บังเกิดในพรหมโลก

มาจากพรหมโลก ถ้ามปัญหา ๑๕ ข้อ กะพระกุมารกัสสปะนั้นแล้ว ส่งไปด้วยคำว่า

“คนอื่นยกพระศาสดาเสีย ที่สามารถเพื่อจะพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ ไม่มี, ท่านจงไป;

จงเรียนเนื้อความของปัญหาเหล่านี้ ในสำนักของพระศาสดาเถิด.”

๑ พระราชมณเฑียร แปลมาจาก ขร. เคห. แต่ในอรรถกถาธรรมบท ไม่ปรากฏคำนี้ คือ มณฺฑิร มนฺฑิร.

มณเฑียร มณเฑียร เรือนหลวง, พระราชมณเฑียร, พระราชมณเฑียร, พระราชวัง (มณฺฑิโร มณฺฑิโร มนฺฑิโร มนฺฑิโร)

ท่านทำเหมือนอย่างนั้น บรรลุพระอรหัตผล ในเวลาที่ทรงแก้ปัญหาคบ.

[มารดาพระกุมารกัสสปะบรรลุพระอรหัต]

ก็ตั้งแต่วันที่พระเถระนั้นออกไปแล้ว น้ำตาไหลออกจากรู้น้ำตาทั้ง ๒ ของนางภิกษุณีผู้เป็นมารดาตลอด ๑๒ ปี.

นางมีทุกข์เพราะพลัดพรากจากบุตร มีหน้าข่มไปด้วยน้ำตาทีเดียว เทียวไปเพื่อศึกษา พอเห็นพระเถระในระหว่างแห่งถนน จึงร้องว่า “ลูก ลูก” วิ่งเข้าไปเพื่อจะจับพระเถระ ชวน^๑ล้มแล้ว.

นางมีถันหลังน้ำนมอยู่ลุกขึ้น มีจีวรเปียก ไปจับพระเถระแล้ว.

พระเถระ คิดว่า

“ถ้ามารดานี้จักได้ถ้อยคำอันไพเราะจากสำนักของเราไซ้ นางจักฉิบหายเสีย; เราจักเจรจากับมารดา^๒ ทำให้กระด้างเทียว.”

ที่นั่น พระเถระกล่าวกะนางภิกษุณีผู้เป็นมารดานั้นว่า “ท่านเทียวทำอะไรอยู่? จึงไม่อาจตัดแม่มาตรวจความรักได้.”

นางคิดว่า “โอ! ถ้อยคำของพระเถระหยาบคาย,” จึงกล่าวว่า “พ่อ พ่อพูดอะไร?”

ถูกพระเถระว่าเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละอีก จึงคิดว่า “เราไม่อาจกลืนน้ำตาไว้ได้สิ้น ๑๒ ปี เพราะเหตุแห่งบุตรนี้, แต่บุตรของเรา^๓ มีหัวใจกระด้าง, ประโยชน์อะไรของเราด้วยบุตรนี้” ตัดความเสนาหาในบุตร บรรลุพระอรหัตผลในวันนั้นนั่นเอง.

[พวกภิกษุพากันสรรเสริญพระพุทฺธคุณ]

โดยสมัยอื่น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พระกุมารกัสสปะและพระเถรี ผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัยอย่างนี้ ถูกพระเทวทัตให้ฉิบหายแล้ว, ส่วนพระศาสดา เกิดเป็นที่พึงของท่านทั้ง ๒ นั้น; แม่! น่าอัศจรรย์ ธรรมดาพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้อนุเคราะห์โลก.”

พระศาสดา เสด็จมา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนากัน ด้วยเรื่องอะไรหนอ?”,

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้,” จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นปัจจัยและเป็นที่พักของคนที่ทั้ง ๒ นี้ ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่,

แม้ในกาลก่อน เราก็ได้เป็นที่พำนักของคนทั้ง ๒ นั้นเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว จึงตรัสนิโครชชาดก^๔ นี้โดยพิสดารว่า

“เจ้าหรือคนอื่นพึงคบเนื้อชื่อว่านิโครชผู้เดียว อย่าเข้าไปคบเนื้อชื่อว่าสาชะ;
ความตายในสำนักเนื้อชื่อว่านิโครช ประเสริฐกว่า,
ความเป็นอยู่ในสำนักของเนื้อชื่อว่าสาชะนั้น จะประเสริฐอะไร.”

ทรงประชุมชาดกว่า “เนื้อชื่อว่าสาชะในครั้งนั้น ได้เป็นเทวทัต (ในบัดนี้),

แม้บริษัทของเนื้อชื่อว่าสาชะนั้น (ก็) เป็นบริษัทของพระเทวทัตนั้นแหละ, แม่เนื้อตัวถึงวาระ ได้เป็นพระเถรี.

บุตรได้เป็นกุมารกัสสปะ. ส่วนพญาเนื้อนามว่านิโครช ผู้ไปสละชีวิตแก่แม่เนื้อตัวมีกรรม^๕ คือเราเอง,”

เมื่อจะทรงประกาศความที่พระเถรีตัดความรักในบุตรแล้ว ทำที่พึงแก้ตนด้วยตนเองแล จึงตรัสว่า

๑ ชวน ถลาไปข้างหน้า, เอนไปจากแนว

๒ ขุ. ขา. เอก. ๒๗/๕. ตทฎกถา. ๑/๒๓๒.

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะบุคคลอาศัยคนอื่น ไม่สามารถเพื่อจะมีสวรรค์หรือมรรคเป็นที่ไปในเบื้องหน้าได้, ฉะนั้น ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน, คนอื่นจักทำอะไรได้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ตนแลเป็นที่พึ่งของตน, บุคคลอื่น ใครเล่า พึ่งเป็นที่พึ่งได้;
เพราะบุคคล มีตนฝึกฝนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งที่บุคคลได้โดยยาก.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาโถ คือเป็นที่พำนัก.

พระผู้มีพระภาค ตรัสค้ำไว้ว่า “บุคคลตั้งอยู่ในตน คือสมบูรณ์แล้วด้วยตน สามารถจะทำกุศลแล้วถึงสวรรค์ หรือเพื่อยังมรรคให้เจริญ หรือเพื่อให้แจ้งซึ่งผลได้, เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ตนแลเป็นที่พึ่งของตน.

คนอื่นใครเล่า? พึ่งเป็นที่พึ่งของใครได้,

เพราะบุคคล มีตนฝึกดีแล้ว คือมีความเสพผิตออกแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งซึ่งบุคคลได้โดยยาก กล่าวคือพระอรหันต์ผล.

ก็คำว่า นาถิ ลกฺขิตฺวา นันฺตี พระผู้มีพระภาค ตรัสหมายเอาพระอรหันต์.

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุนิยามทั้งหลาย มีโศดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ จบ.

๕. เรื่องอุบาสกช่อมหากาล

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภอุบาสกผู้เสด้าบ้านคนหนึ่งช่อมหากาล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อตตนา ทิ กติ ปาปี” เป็นต้น.

[มหากาลถูกหาว่าเป็นโจร เลยถูกทุบตาย]

ได้ยินว่า มหากาลนั้น เป็นผู้รักษาอุบาสก ๘ วันต่อเดือน^๑ ฟังธรรมกถา ตลอดคืนยังรุ่งในวิหาร.

ครั้งนั้น พวกโจร ตัดที่ต่อในเรือนหลังหนึ่ง ในเวลากลางคืน ถือเอาห่อภณชะไป ถูกพวกเจ้าของตื่นขึ้น เพราะเสียงภาชนะโลหะ (กระทบกัน) ติดตามแล้ว ingsingของที่ตนถือไว้ แล้วก็หลบหนีไป. ฝ่ายพวกเจ้าของ ติดตามโจรเหล่านั้นเรื่อยไป.

พวกโจรเหล่านั้น กระจัดกระจายหนีกันไปทั่วทิศ.

ส่วนโจรคนหนึ่ง ถือเอาทางที่ไปยังวิหาร ingsingห่อภณชะไว้ข้างหน้ามหากาล ผู้ฟังธรรมกถาตลอดคืนยังรุ่ง ล้างหน้าอยู่ริมสระโบกขรณีแต่เช้าตรู่แล้ว หลบหนีไป.

พวกมนุษย์ติดตามหมู่โจรมา พบห่อภณชะแล้ว จึงจับมหากาลนั้นไว้ ด้วยกล่าวว่า “เอ็งตัดที่ต่อในเรือนของพวกข้า ลักห่อภณชะไปแล้ว เทียวเดินเหมือนฟังธรรมอยู่, ได้ทุบให้ตายแล้วก็ทิ้งไว้ เลยไป.

[มหากาลตายสมแก่บุรพกรรม]

ครั้งนั้น ภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย ถือหม้อน้ำดื่มไปแต่เช้าตรู่ พบมหากาลนั้น กล่าวว่า “อุบาสกฟังธรรมกถาอยู่ในวิหาร ได้มรณะไม่สมควร” ดังนี้แล้ว จึงได้กราบทูลแต่พระศาสดา.

พระศาสดา ตรัสว่า “อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย นายกาล^๒ ได้มรณะไม่สมควรในอัตภาพนี้, แต่เขาได้มรณะสมควรแก่กรรมที่เขาทำไว้แล้วในกาลก่อนนั้นแล” อันภิกษุหนุ่มและสามเณรเหล่านั้นทูลอาราธนา จึงตรัสบุรพกรรมของมหากาลนั้นว่า

[บุรพกรรมของมหากาล]

“ตั้งได้สดับมา ในอดีตกาล พวกโจรช่อมอยู่ที่ปากดงแห่งปัจจันตคาม^๓ แห่งหนึ่ง ในแคว้นของพระเจ้าพาราณสี.

พระราชาทรงตั้งราชภัก^๔ คนหนึ่งไว้ที่ปากดง.

ราชภักนั้น รับค่าจ้างแล้ว ก็นำคนไปจากปากข้างนี้ สูปากข้างโน้น, นำคนจากปากข้างโน้น มาสู่ปากข้างนี้.

ต่อมา มนุษย์คนหนึ่ง พากิริยารูปสวยของตนขึ้นสู่ยานน้อยแล้ว ได้ไปถึงที่นั้น.

๑ เดือนละ ๘ วัน

๒ นามีมหาด้วย

๓ บ้านอยู่ริมเขตแดน

๔ คนอันพระราชาทรงชุบเลี้ยง ได้แก่ข้าราชการ.

ราชภัฏ พอเห็นหญิงนั้น ก็เกิดสึเน่หา, เมื่อมนุษย์นั้น แม้กล่าวว่า “นาย ขอท่านจงช่วยกระผมทั้ง ๒ ให้ผ่านพ้นตงเถิด,” ก็ตอบว่า “บัดนี้ ค่ำมีตเสียแล้ว, เข้าตรู่เถอะ เราจักช่วยให้ผ่านพ้นไป.”

มนุษย์. นาย ยังมีเวลา, ขอโปรดนำกระผมทั้ง ๒ ไปเตี๋ยวนี้เถอะ.

ราชภัฏ. กลับเถิด ท่านผู้เจริญ, อาหารและที่พักอาศัย จักมีในเรือของเราทีเดียว.

มนุษย์นั้นไม่ปรารถนา กลับเลย.

ฝ่ายราชภัฏนอกนี้ ให้สัญญาแก่พวกบุรุษ ยังยานน้อยให้กลับแล้ว

ให้ที่พักอาศัยที่ชุ่มประตุ ให้ตระเตรียมอาหารแก่เขาผู้ไม่ปรารถนาเลย.

ก็ในเรือราชภัฏนั้น มีแก้วมณีดวงหนึ่ง.

เขาให้เอาแก้วมณีนั้น ซ่อนไว้ในซอกแห่งยานนั้นของมนุษย์ผู้นั้นแล้ว ในเวลาจวนรุ่ง ให้ทำเสียงเป็นพวกโจรเข้าไป (บ้าน).

ลำดับนั้น พวกบุรุษ แจ้งแก่เขาว่า “นาย แก้วมณีถูกพวกโจรลักเอาไปแล้ว.”

เขาสั่งว่า “พวกเจ้าจงตั้งกองรักษาไว้ที่ประตูบ้านทั้งหลาย ตรวจค้นคนผู้ออกไปจากภายในบ้าน.”

ฝ่ายมนุษย์นอกนี้ จัดยานน้อยเสร็จแล้วก็ขับไปแต่เข้าตรู่.

ทีนั้น พวกคนใช้ของราชภัฏ จึงค้นยานน้อยของมนุษย์นั้น พบแก้วมณีที่ซ่อนเอาไว้ จึงชู่พูดว่า “เจ้าลักเอาแก้วมณีหนีไป” ดังนี้ แล้วก็โบาย แสดงแก่นายบ้าน^๑ ว่า “นาย พวกผมจับโจรได้แล้ว.”

เขาพูดว่า “ตัวเราเป็นถึงนายราชภัฏ ให้พักอาศัยในเรือ ให้กัดแล้ว, มันยังลักแก้วมณีไปได้, พวกเจ้าจงจับอ้ายบุรุษชั่วช้านั้น” ดังนี้แล้ว ให้ช่วยกันทุบตายแล้ว ให้ทิ้งเสีย.

นี่เป็นบุรพกรรมของมหาคาลนั้น.

ราชภัฏนั้นเคลื่อนจากอัทภาพนั้นแล้วเกิดในอเวจี ไหม้อยู่ในอเวจินั้นสิ้นกาลนาน

ถูกทุบถึงความตายนั้นแล ใน ๑๐๐ อัทภาพ เพราะวิบากที่ยังเหลืออยู่.

[บาปยอมย่ำยีผู้ทำ]

พระศาสดา ครั้งทรงแสดงบุรพกรรม ของมหาคาลอย่างนั้นแล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมอันตนทำไว้นั้นแล ย่อมย่ำยีสัตว์เหล่านี้ ในอบาย ๔ อย่างนี้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บาป อันตนทำไว้เอง เกิดในตน มีตนเป็นแดนเกิด

ยอมย่ำยีบุคคลผู้มีปัญญาทราวม ดุจเพชรย่ำยีแก้วมณีอันเกิดจากหินฉะนั้น.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า วชิรี วมหย มณี ความว่า เปรียบดังเพชร (ย่ำยี) แก้วมณี ที่เกิดจากหิน.

ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า

“เพชรอันสำเร็จจากหิน มีหินเป็นแดนเกิด กัดแก้วมณี ที่เกิดจากหิน คือแก้วมณีอันสำเร็จจากหิน

๑ ศัพท์นี้ เคยแปลว่า นายอำเภอ แต่ในที่นี้บ่งความถึงนายราชภัฏ.

ซึ่งนับว่าเป็นที่ตั้งขึ้นของตนนั่นนั่นแล คือทำให้เป็นช่องน้อยช่องใหญ่ ให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ทำให้ใช้สอยไม่ได้ ฉันทไต่;
บาปอันตนทำไว้แล้ว เกิดในตน มีตนเป็นแดนเกิด ย่อมย้ายคือขจัด บุคคลผู้มีปัญญาทราวม คือผู้ไร้ปัญญา ในอบาย ๔
ฉันทนั่นเหมือนกัน”

ในกาลจบเทศนา ภิกษุที่มาประชุม บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องอุบาสกช่อมหากาล จบ.

๖. เรื่องพระเทวทัต

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ยสฺส อจฺจนฺตทุสฺสึลฺโย” เป็นต้น.^๑

[สนทนาเรื่องลามกของพระเทวทัต]

ความพิสดารว่า ในวันหนึ่ง พวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย พระเทวทัต เป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก กลี้ยกล่อมพระเจ้าอชาตศัตรู ยังลามกสักการะเป็นอันมากให้เกิดขึ้น ชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรู ในการฆ่าพระบิดา เป็นผู้ร่วมคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรุนั้น ตะเกียกตะกายเพื่อจะฆ่าพระตถาคตเจ้าด้วยประการต่างๆ เพราะตัณหาอันเจริญขึ้นแล้ว ด้วยเหตุคือความเป็นผู้ทุศีลนั่นเอง.”

พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยกาอะไรหนอ?”

เมื่อภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า “ด้วยกาชื่อนี้,” จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่บัดนี้เท่านั้น, ถึงในกาลก่อน เทวทัตก็ตะเกียกตะกาย เพื่อจะฆ่าเราด้วยประการต่างๆ เหมือนกัน” ดังนี้ จึงตรัสขาดกัทั้งหลายมีภิกษุชวดกเป็นต้น แล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาอันเกิดขึ้นเพราะเหตุคือความเป็นผู้ทุศีล หุ้มห่อรวบรัดซัด ซื่อซึ่งบุคคลผู้ทุศีลล่วงส่วน ไปในอบายทั้งหลายมีนรกเป็นต้น เหมือนเถาย่านทราย^๒ รัตริงตันสาละ ฉะนั้น” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความเป็นผู้ทุศีลล่วงส่วน รวบรัด (อัตตภาพ) ของบุคคลใด
ดุจเถาย่านทราย รัตริงตันสาละ ฉนฺใด,
บุคคลนั้นย่อมทำตนอย่างเดียวกันกับที่โจรหัวโจก ปรารถนาทำให้ตน ฉนฺนั้น.”

[แก้อรรถ]

ความเป็นผู้ทุศีลโดยส่วนเดียว ชื่อว่า อจฺจนฺตทุสฺสึลฺโย ในพระคาถานั้น.

บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ ทำอกุศลกรรมมถ ๑๐ ตั้งแต่เกิดก็ดี, ผู้เป็นบรรพชิต ต้องครุกาบัติ^๓ ตั้งแต่วันอุปสมบทก็ดี ชื่อว่า ผู้ทุศีลล่วงส่วน.

แต่บทว่า อจฺจนฺตทุสฺสึลฺโย นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสในพระคาถานี้ ทรงหมายเอา ความเป็นผู้ทุศีล อันมาแล้วตามคติของบุคคลผู้ทุศีลใน ๒-๓ อัตตภาพ.

อนึ่ง ตัณหาอันอาศัยทวาร ๖ ของผู้ทุศีลเกิดขึ้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น “ทุสฺสึลภาโว (ความเป็นผู้ทุศีล)” ในพระคาถานี้.

บาทพระคาถาว่า มาลฺวา สาละมิวตฺถตฺติ ความว่า

ความเป็นผู้ทุศีล กล่าวคือตัณหา รวบรัด คือหุ้มห่ออัตตภาพของบุคคลใด ตั้งอยู่ เหมือนเถาย่านทราย รัตริงตันสาละ คือปกคลุมทั่วทั้งหมดทีเดียว ด้วยสามารถรับน้ำด้วยใบในเมื่อฝนตก แล้วหักลง ฉะนั้นแล.

๑ ดูที่มาซึ่งอ้างไว้ในเรื่องเทวทัตภาค ๑

๒ ย่านทราย ชื่อเถาวัลย์ป่าชนิดหนึ่ง มีใบใหญ่, ย่างทราย ก็เรียก

๓ แปลว่า อาบัติหนัก ได้แก่ปาราชิก และสังฆาทิเสส.

บุคคลนั้น คือผู้ถูกค้นหา กล่าวคือความเป็นผู้ทุศีลนั้นหักราน ให้ตกไปในอบายทั้งหลาย
เหมือนต้นไม้ถูกเถายานทรายหักราน ให้โค่นลงเหนือแผ่นดินฉะนั้น,
ชื่อว่ายอมทำตนอย่างเดียวกันกับที่โจรหัวใจ^๑ผู้ใคร่ความพินาศปรารถนาทำให้อะนั้น.
ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุนิยามผลทั้งหลาย มีโศดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระเทวทัต จบ.

๗. เรื่องกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวันทรงปรารภการกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สุกรานี” เป็นต้น.

[พระเวททัตพยายามทำลายสงฆ์]

ความพิสดารว่า พระเวททัตกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์ วันหนึ่ง เห็นท่านพระอานนท์^๑ เทียบบิณฑบาตอยู่ บอกความประสงค์ของตนแล้ว.

พระเถระฟังข่าวนั้นแล้ว ไปสู่สำนักของพระศาสดา ได้ทูลคำนีแก่พระผู้มีพระภาคว่า

“พระเจ้าข้า^๒ เวลาเช้า ข้าพระองค์^๓ครองสบงที่เวฬุวัน^๔แล้ว ถือบาตรจีวรเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต, พระเจ้าข้า พระเวททัตได้เห็นข้าพระองค์เทียบบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์แล้วแล^๕, ตามเข้าไปหาข้าพระองค์ ได้กล่าวคำนี้ว่า ‘อาวุโส อานนท์ จำเดิมแต่วันนี้^๖ ฉันทจักทำอุโบสถและสังฆกรรมแยกจากพระผู้มีพระภาค แยกจากภิกษุสงฆ์;’ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค วันนี้ พระเวททัตจักทำลายสงฆ์^๗, คือจักทำอุโบสถและสังฆกรรม (แยกจากพระผู้มีพระภาค แยกจากภิกษุสงฆ์).”

[ความดีคนดีทำง่าย]

เมื่อพระอานนท์กราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระศาสดาทรงเปล่งพระอุทานว่า

“ความดีคนดีทำง่าย, ความดีคนชั่วทำยาก,
ความชั่วคนชั่วทำง่าย, ความชั่วอริยบุคคลทำได้ยาก”

แล้วตรัสว่า “อานนท์ ขึ้นชื่อว่ากรรมอันไม่เป็นประโยชน์แก่ตนทำได้ง่าย, กรรมอันเป็นประโยชน์แก่ตนทำยากนักหนา” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“กรรมอันไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน คนทำง่าย;
กรรมใดแลเป็นประโยชน์แก่ตนและดี, กรรมนั้นแลทำยากอย่างยิ่ง.”

[แก้อรรถ]

ความแห่งพระคาถานี้ว่า

๑ บท ‘อายุสมา’ ซึ่งแปลว่า ‘มีอายุนั้น’ ไม่ได้หมายความว่า ผู้ใหญ่หรือแก่เฒ่า

เป็นคำที่พวกพระเรียกกันโดยโวหารสุภาพ ตรงกับคำที่ใช้ในบัดนี้ว่า ‘ท่าน’ นำหน้าชื่อ.

๒ ‘ภนเต’ เป็นแต่คำเรียกโดยอ่อนน้อม ควรหาคำที่ตรงกัน ในที่นี้ใช้ว่า ‘พระเจ้าข้า’ บ้าง ‘ท่านเจ้าข้า’ บ้าง ตามรูป.

๓ ‘อิธ’ ในคำว่า ‘อิธหิ ภนเต’ ไม่มีความอะไร ไม่แปลก็ได้.

๔ คำซ้ำ เช่น ทิสวาน ช้ำ อุตทสา, อุปสงกมิตวา ช้ำ อุปสงกมิ. ไม่ต้องแปลความเต็ม แปลแต่เพียงว่า ‘แล้ว’ หรือ ‘ครั้นแล้ว’ เท่านั้น.

๕ อชชตคฺเคทานิ ‘ในกาลนี้มีวันนี้เป็นเดิม’ ช้ำไปไม่ไผ่เพราะ แปลว่า ‘จำเดิมแต่วันนี้’ ก็ได้.

๖ คำว่า ‘เวททัตโต สงฺฆิ ภินทิสฺสติ’ พระเวททัตจักทำลายสงฆ์ ขอนี้ทำด้วยกริยาทำอุโบสถและสังฆกรรมแยกกัน ควรแปลใจความ.

๗ คำว่า ‘ปาปมริยเอหิ ทุกฺกร้า’ ดังจะให้เข้าใจว่า พระอริยบุคคลนั้น ทำบาปก็มีบ้าง แต่ทำได้แสนยาก. แต่ความว่า ท่านไม่ทำบาปเลย.

“กรรมเหล่าใดไม่ดี คือมีโทษและเป็นไปเพื่ออบาย ชื่อว่า ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนเพราะทำนั้นแล, กรรมเหล่านั้นทำง่าย.

ฝ่ายกรรมใด ชื่อว่าเป็นประโยชน์แก่ตนเพราะทำ และชื่อว่าดี ด้วยอรรถว่าหาโทษมิได้
คือเป็นไปเพื่อสุคติและเป็นไปเพื่อพระนิพพาน,
กรรมนั้นทำแสนยาก รวากับทต^๑แม่น้ำคงคาอันไหลไปทิศตะวันออก ทำให้หันหน้ากลับ.”

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมากได้บรรลุโลกุตระผล มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์ จบ.

๑ ทำให้น้ำท่วมทันขึ้นมามีด้วยทำนบกั้น

๘. เรื่องพระกาลเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวัน ทรงปรารภพระกาลเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “โย สาสน” เป็นต้น.

[พระเถระไม่ให้อุปัฏฐากาไปฟังธรรม]

ดังได้ยินมา หญิงคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ตั้งอยู่ในฐานะแห่งมารดา ทำนุบำรุงพระเถระนั้นอยู่.

พวกคนในเรือนแห่งผู้ค้ำคองของหญิงนั้น ฟังธรรมในสำนักพระศาสดาแล้ว กลับมาเรือนแล้ว สรรเสริญอยู่ว่า “แม่! ชื่อว่าพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเป็นอัครรรย. แม่! พระธรรมเทศนาก็ไพเราะ.”

หญิงนั้น ฟังถ้อยคำของคนพวกนั้นแล้ว จึงบอกแก่พระกาลเถระว่า “ท่านเจ้าข้า ดิฉันอยากจะฟังธรรมเทศนาของพระศาสดาบ้าง.”

เธอ [ภิกษุ] ห้ามเขา [หญิง] ว่า “อย่าไปที่นั่นเลย.”

หญิงนั้นในวันรุ่งขึ้น ก็ขออีก แม้อันพระกาลเถระนั้นห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ยังอยากจะฟังอยู่นั้นแล.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า “ก็เหตุไฉน เธอจึงได้ห้ามเขาเสีย?”

แก้วว่า “ได้ยินว่า เธอได้มีความเห็นเช่นนี้ว่า ‘อุบาสิกานี้ ได้ฟังธรรมในสำนักพระศาสดาแล้ว จักแตกจากเรา’ เหตุนี้เธอจึงได้ห้ามเขาเสีย.”

วันหนึ่ง หญิงนั้น บริโภคอาหารเสร็จ สมทานอุโบสถแล้ว

สั่งธิดาไว้ว่า “แม่ จงอังคาสพระผู้เป็นเจ้าให้ดี” แล้วได้ไปวิหารแต่เช้าเทียว.

ฝ่ายธิดาของเขาก็อังคาสพระกาลเถระโดยเรียบร้อย ในกาลภิกษุนั้นมาถึง ถูกภิกษุนั้นถามว่า “อุบาสิกามีผู้ใหญ่ไปไหน?”

ตอบว่า “ไปวิหารเพื่อฟังธรรม.”

ภิกษุนั้นพอได้ฟังข่าวนั้น ทูรณทราญอยู่^๕ เพราะความกตัญญูอันตั้งขึ้นในท้อง^๖

นึกว่า “เดี๋ยวนี้ อุบาสิกานั้นแตกจากเราแล้ว” รีบไป เห็นหญิงนั้นฟังธรรมอยู่ในสำนักพระศาสดาจึงทูลพระศาสดาว่า

“พระเจ้าข้า หญิงคนนี้เขลา ไม่เข้าใจธรรมกถาอันละเอียด,

อย่าตรัสธรรมกถาอันละเอียดซึ่งประดับด้วยสภาวะธรรมมีขันธเป็นต้น ตรัสแต่เพียงทานกถาหรือศีลกถาแก่เขาก็พอ”

[สักการะยอมฆ่าคนถ้อย]

พระศาสดา ทรงทราบอัชฌาสัยของเธอแล้ว ตรัสว่า

๑ อโห ในที่นี้เป็นพวกอุทานแสดงความเลื่อมใส แปลว่า โอ! ไม่ถูก

โวหารนั้นแสดงความหลากหลาย ความใจ หรือความสังเวช ควรเลือกหาคำภาษาไทยให้ตรงกัน ในที่นี้เลือกคำว่า แม่ มาใช้

๒ เลขในสันๆ แปลไม่ต้องออกชื่อกตตาก็ได้ เช่น เธอห้ามเขาว่า อย่าไปที่นั่นเลย.

๓ คำว่า เหว่ กิรสูส อโหสิ เป็นคำตอบของบทว่า กสมมา แปลต้องเดิมว่า ตสมมา โส ต นิวาเรสิ ไม่เช่นนั้น ใช้คำ “เพราะเหตุว่า” นำข้างต้น

๔ คำว่า มหาอุบาสิกา ในที่นี้ หมายความว่า มีบุตรที่กาลภิกษุเรียกว่าอุบาสิกาเหมือนกัน มารดาจึงต้องเป็นอุบาสิกาผู้ใหญ่

๕ ทาเหณ ก็ดี สนตปมาโน ก็ดี หมายความว่าร้อนทางใจ ควรแปลให้สม.

๖ ควรจะเป็น อนุโต ในภายใน

“เธอเป็นคนปัญญาโหด อาศัยทิฏฐิอันชั่วช้า ห้ามปรามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า, เธอพยายามเพื่อฆ่าตนเอง”
แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลใดปัญญาโหด อาศัยทิฏฐิอันชั่วช้า
คัดค้านคำสั่งสอนของพระอริยบุคคล ผู้อรหันต์ มีปกติเป็นอยู่โดยธรรม,
บุคคลนั้นย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตน เหมือนชุกแห่งไม้ไผ่.”

[แก้บรรณ]

ความแห่งพระคาถานี้ว่า

“บุคคลใดปัญญาโหด อาศัยทิฏฐิอันชั่วช้า ห้ามปรามพวกคนผู้กล่าวอยู่ว่า ‘จักฟังธรรมก็ดี,’ ว่า ‘จักถวายทานก็ดี,’ เพราะกลัวแต่เสื่อมสักการะของตน ชื่อว่าโต้แย้งคำสั่งสอนของพระอริยบุคคล ผู้อรหันต์ มีปกติเป็นอยู่โดยธรรม คือพระพุทธเจ้า,

การโต้แย้งและทิฏฐิอันเลวทรามนั้นของบุคคลนั้น ย่อมเป็นเหมือนชุกของไม้มีหนาม^๗ กล่าวคือไม้ไผ่,
เหตุนี้ ไม้ไผ่เมื่อตกชุก ย่อมตกเพื่อฆ่าตนเท่านั้น ฉนั้นใด;
แม้บุคคลนั้นก็ย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตน คือว่าเกิดมาเพื่อผลาญตนเอง ฉนั้น.

สมจริง แม้คาถาประพันธ์นี้ พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสไว้ว่า

“ผลนั้นแลยอมฆ่าตนกล้วยเสีย, ผลนั้นแลยอมฆ่าไม้ไผ่เสีย,
ผลนั้นแลยอมฆ่าไม้้อเสีย, ลูกในท้องยอมฆ่าแม่ไม้้อศรเสีย ฉนั้นใด,
สักการะก็ยอมฆ่าบุรุษถ้อยเสีย ฉนั้น.”

ในเวลาจบเทศนา อุบาสิกาดังอยู่ในโสดาปัตติผล.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพระกาลเถระ จบ.

๗ บทไขของบทหน้า ควรหาคำที่เป็นไวพจน์ของบทนั้นมาแปล เช่นที่นี่ ไม้ไผ่ก็มี. ผลาญก็มี.

๘ คำว่า กณฺฐโก ไม้มีหนาม เป็นสามัญศัพท์ เป็นชื่อของไม้มีหนามทั้งหลายได้หมด
แต่ไม้มีหนามทั้งหลาย เผล็ดดอกออกผลแล้ว หาได้ตายทั้งหมด เฉพาะในที่นี้จึงเป็นวิเสสลาภี คือ ได้อรรถเป็นพิเศษ
คือเป็นไม้มีหนามด้วย ออกลูกตายด้วย ซึ่งได้แก่ไม้ไผ่ป่า.

จะแปลตรงว่า ไม้ไผ่ ก็ควร, ไม้ไผ่ออกลูก เขาเรียกว่าตกชุกหรือออกชุก ควรใช้ให้ถูกโวหาร.

๙. เรื่องอุบาสกชื่อจุลกาล

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภอุบาสกชื่อจุลกาล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อตตนาว กตฺ ปาปํ” เป็นต้น.

[จุลกาลถูกหาว่าเป็นโจร]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พวกโจรชุดอุโมงค์ อันเจ้าของทั้งหลายติดตามแล้ว จึงทิ้งห่อภณฑะไว้ข้างหน้าของอุบาสกผู้ฟังธรรมภายในวิหารตลอดราตรี เดินออกจากวิหารแต่เช้าตรู่ มาสู่กรุงสาวัตถี แล้วก็หลบหนีไปโดยนัยที่กล่าวแล้วในเรื่องมหากาลนั้นแล.

พวกมนุษย์เห็นเขาแล้ว พูดว่า “คนนี้ ทำโจรกรรมในราตรีแล้ว ทำที่เหมือนฟังธรรม เทียวไป, ท่านทั้งหลายจงช่วยจับมันไว้” ดังนี้แล้ว โบายอุบาสกนั้น.

[จุลกาลรอดตาย เพราะนางกุมภทาสีช่วย]

หมูนางกุมภทาสี เดินไปทำน้ำ ประสบเหตุ นั้น จึงกล่าวว่า

“นาย ท่านทั้งหลายจงหนีไป, ท่านผู้นี้ยอมไม่ทำกรรมเห็นปานนั้น” ดังนี้แล้ว ให้มนุษย์พวกนั้นปล่อยเขาแล้ว.

เขาไปวิหาร บอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

“ท่านครับ ก็กระผมถูกมนุษย์ทั้งหลายให้จับหายแล้ว, กระผมได้ชีวิตเพราะอาศัยพวกนางกุมภทาสี.”

ภิกษุทั้งหลาย กราบพูลความนั้นแต่พระตถาคต.

[จะเศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ก็เพราะตน]

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย จุลกาลอุบาสก ได้ชีวิตเพราะอาศัยพวกนางกุมภทาสี และเพราะความที่ตนไม่ใช่ผู้ทำ;

ด้วยว่า ธรรมดาสัตว์เหล่านี้ ทำบาปกรรมด้วยตนแล้ว ย่อมเศร้าหมองด้วยตนเอง ในอบายมีนรกเป็นต้น.

ส่วนสัตว์ทั้งหลายทำกุศลแล้ว ไปสู่สุคติและนิพพาน ย่อมชื่อว่าบริสุทธ์ได้ด้วยตนเอง” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บาปอันผู้ใดทำแล้วด้วยตนเอง ผู้นั้นย่อมเศร้าหมองด้วยตน;

บาปอันผู้ใดไม่ทำด้วยตน, ผู้นั้นย่อมบริสุทธ์ด้วยตนเอง;

ความบริสุทธ์ไม่บริสุทธ์ เป็นของเฉพาะตน, คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธ์ไม่ได้.”

[แก้อรรถ]

ความแห่งพระคาถานี้ว่า

อกุศลกรรมเป็นกรรมอันผู้ใดทำแล้วด้วยตน, ผู้นั้นเมื่อเสวยทุกข์ในอบาย ๔ ชื่อว่าย่อมเศร้าหมองด้วยตนเอง;

ส่วนบาปอันผู้ใดไม่ได้ทำด้วยตน, ผู้นั้นเมื่อไปสู่สุคติและนิพพาน ชื่อว่าย่อมบริสุทธ์ด้วยตนเอง.

ความบริสุทธ์ที่กล่าวคืออกุศลกรรม และความไม่บริสุทธ์ที่กล่าวคืออกุศลกรรม เป็นของเฉพาะตน คือย่อมผลัดผลเฉพาะ ในตน

ของสัตว์ผู้ทำทั้งหลาย.

บุคคลอื่นทำบุคคลอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ คือ ให้หมดจดไม่ได้เลย ให้เศร้าหมองไม่ได้เลย.”

ในกาลจบเทศนา จุลกาลตั้งอยู่แล้วในโสตปาตติผล.

พระธรรมเทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทผู้ประชุมกัน ดังนี้แล.

เรื่องอุบาสกซื้อจุลกกาล จบ.

๑๐. เรื่องพระอิตตทัตถเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระอิตตทัตถเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อิตตทัตถ์ ปรตเถน” เป็นต้น.

[พระเถระพยายามบำเพ็ญประโยชน์]

ความพิสดารว่า เมื่อพระศาสดาตรัสในกาลที่จวนจะปรินิพพานว่า

“ภิกษุทั้งหลาย โดยกาลล่วงไป ๔ เดือน [แต่วันนี้] เราจักปรินิพพาน.”

ภิกษุประมาณ ๗๐๐ รูป ซึ่งยังเป็นปุถุชน เกิดความสังเวช ไม่ละสำนักพระศาสดาเลย เทียวปรึกษากันว่า

“ท่านผู้มีอายุ พวกเราจักทำอะไรหนอแล?”

ส่วนพระอิตตทัตถเถระ คิดว่า

“ข้าว่า พระศาสดา จักปรินิพพานโดยกาลล่วงไป ๔ เดือน. ก็ตัวเรายังเป็นผู้มีราคะไม่ไปปราศ.

เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นี้แหละ, เราจักพยายามเพื่อประโยชน์แก่พระอรหันต์.”

พระเถระนั้น ย่อมไม่ไปสำนักของภิกษุทั้งหลาย.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะท่านว่า

“ผู้มีอายุ ทำไมท่านจึงไม่มาสำนักของพวกกระผมเสียเลย, ท่านไม่ปรึกษาอะไรๆ” ดังนี้แล้ว

ก็นำไปสู่สำนักพระศาสดา กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ภิกษุรูปนี้ ย่อมทำชื้ออย่างนี้.”

พระอิตตทัตถเถระนั้น แม้พระศาสดา ตรัสว่า “เหตุไร เธอจึงทำอย่างนั้น?” จึงกราบทูลว่า

“พระเจ้าข้า ข้าว่า พระองค์จักปรินิพพานโดยกาลล่วงไป ๔ เดือน,

ข้าพระองค์พยายามเพื่อบรรลुพระอรหันต์ ในเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่นี้แหละ.”

[ผู้ปฏิบัติธรรมชื่อว่าบูชาพระศาสดา]

พระศาสดา ประทานสาธุการแก่พระเถระนั้นแล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมีความสันทะในเรา, ผู้นั้นควรเป็นดุจอิตตทัตถะ,

ด้วยว่าชนทั้งหลายบูชาอยู่ ด้วยวัตถุต่างๆ มีของหอม เป็นต้น ย่อมไม่ชื้อว่าบูชาเรา,

ส่วนผู้บูชาอยู่ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมชื้อว่าบูชาเรา;

เพราะฉะนั้น แม้ภิกษุรูปอื่นก็พึงเป็นเช่นอิตตทัตถะ” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลไม่พึงยังประโยชน์ของตน ให้เสื่อมเสีย

เพราะประโยชน์ของคนอื่นแม้มาก,

รู้จักประโยชน์ของตนแล้ว พึงเป็นผู้ชวนชื้อในประโยชน์ของตน.”

[แก้อรรถ]

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า

“บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ ไม่พึงยังประโยชน์ของตน แม้ประมาณกาณิก^๑ หนึ่งให้เสื่อมเสีย เพราะประโยชน์ของคนอื่น แม้ประมาณค่าตั้งพันทีเดียว.

ด้วยว่าประโยชน์ของตน แห่งบุคคลนั้นแล แม้ประมาณกาณิกหนึ่ง ก็ยังของควรเคี้ยวหรือของควรบริโภคให้สำเร็จได้, ประโยชน์ของคนอื่น หาให้สำเร็จไม่.

ส่วนสองบาทพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนั้น ตรัสด้วยหัวข้อแห่งกัมมัญฐาน.

เพราะฉะนั้น ภิกษุตั้งใจว่า ‘เราจะไม่ยังประโยชน์ของตนให้เสื่อมเสีย’, ดังนี้แล้ว

ก็ไม่พึงยังกิจมีการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เป็นต้น อันบังเกิดขึ้นแก่สงฆ์ หรือวัตรมีอุปัชฌายวัตรเป็นต้นให้เสื่อมเสีย,

ด้วยว่า ภิกษุบำเพ็ญอภิสมจาริกวัตรให้สมบูรณ์อยู่แล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งผลทั้งหลายมีอริยมผลเป็นต้น.

เพราะฉะนั้น การบำเพ็ญวัตรให้บริบูรณ์ แม่นี้ จึงชื่อว่าเป็นประโยชน์ของตนแท้.

อนึ่ง ภิกษุใด มีวิปัสสนาอันปรารถนาริยังแล้ว ปรารถนาการแห่งตลอดว่า ‘เรจักแห่งตลอดในวันนี้แหละ’ ประพฤติอยู่, ภิกษุนั้น แมยังวัตรมีอุปัชฌายวัตรเป็นต้นให้เสื่อมแล้ว ก็พึงทำกิจของตนให้ได้.

ก็ภิกษุรู้จักประโยชน์ของตนเห็นปานนั้น คือ กำหนดได้ว่า ‘นี่เป็นประโยชน์ตนของเรา’ พึงเป็นผู้เร่งชวนชวยประกอบในประโยชน์ของตนนั้น.”

ในกาลจบเทศนา พระเถระนั้น ได้ตั้งอยู่ในพระอรหัตผล.

เทศนาได้เป็นประโยชน์แม้แก่ภิกษุผู้ประชุมกันทั้งหลาย ดังนี้แล.

เรื่องพระอิตตทัตถเถระ จบ.

อิตตวรรค วรรณนา จบ.

วรรคที่ ๑๒ จบ.

๑ เป็นชื่อของมาตราเงินอย่างต่ำที่สุด แทบไม่มีค่าเสียเลย แต่ในที่นี้ เป็นคุณบทของคำว่า ประโยชน์ จึงหมายความว่า ประโยชน์ของตนแม้น้อย จนไม่รู้จะประมาณได้ว่าเท่าไหน ก็ไม่ควรให้เสียไป.

๑๓. โลกวรรค วรรณนา

๑. เรื่องภิกษุหนุ่ม

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุหนุ่มรูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “หินิ ฌมม” เป็นต้น.

[ภิกษุทะเลาะกับหลานสาวนางวิสาขา]

ได้ยินว่า พระเถระรูปใดรูปหนึ่งพร้อมทั้งภิกษุหนุ่ม ได้ไปสู่วีรณของนางวิสาขาแต่เช้าตรู่.

ข้าวมื้อประจำยามเป็นของอันเขาตกแต่งไว้เป็นนิตย์ เพื่อภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ในวีรณของนางวิสาขา

พระเถระฉันข้าวมื้อแล้ว ให้ภิกษุหนุ่มนั่งอยู่บนวีรณของนางวิสาขานั้น ส่วนตนได้ไปเวียนหลังอื่น.

ก็โดยสมัยนั้น ธิดาของบุตรของนางวิสาขาตั้งอยู่ในฐานะของยา^๑ ทำการชวนชวายเป็นภิกษุทั้งหลาย.

นางกรองน้ำเพื่อภิกษุหนุ่มนั้น เห็นเงาหน้าของตนในตุ่ม จึงหัวเราะ.

แม้ภิกษุหนุ่มมองดูนางแล้วก็หัวเราะ.

นางเห็นภิกษุหนุ่มนั้นหัวเราะอยู่ จึงกล่าวว่า “คนหัวขาด ย่อมหัวเราะ”

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มตำนางว่า “เธอก็หัวขาด, ถึงพ่อแม่ของเธอก็หัวขาด.”

นางร้องให้ไปสู่นักของยาในโรงครัวใหญ่, เมื่อนางวิสาขากล่าวว่า “นี่อะไร? แม่” จึงบอกเนื้อความนั้น.

นางวิสาขานั้น มาสู่สำนักของภิกษุหนุ่มแล้ว พูดว่า

“ท่านเจ้าข้า อย่าโกรธแล้ว, คำนั้นเป็นคำไม่หนักนักสำหรับพระผู้เป็นเจ้า ผู้มีผมและเล็บอันตัดแล้ว ผู้มีผ้าถุงผ้าห่มอันตัดแล้ว ผู้ถือกระบี่เบื้องต้น ณ ท่ามกลาง เทียวไปอยู่เพื่อภิกษา.”

ภิกษุหนุ่มพูดว่า “เออ อุบาสิกา, ท่านยอมทราบความที่อาตมาเป็นผู้มีผมอันตัดแล้วเป็นต้น; การที่หลานของท่านนี้ ด่าทำอาตมาว่า ‘ผู้มีหัวขาด’ ดังนี้ จักควรหรือ?”

นางวิสาขาไม่ได้อาจเพื่อให้ภิกษุหนุ่มยินยอมเลย (ทั้ง) ไม่ได้อาจเพื่อให้นางทาริกายินยอม.

ขณะนั้น พระเถระมาแล้ว ถามว่า “นี่อะไรกัน? อุบาสิกา” ฟังความนั้นแล้ว

เมื่อจะกล่าวสอนภิกษุหนุ่ม จึงพูดว่า “ผู้มีอายุ เธอจงหลีกไป, หญิงนี้ไม่ได้ด่าต่อเธอ ผู้มีผมเล็บและผ้าอันตัดแล้ว ผู้ถือกระบี่เบื้องต้นในท่ามกลาง เทียวไปอยู่เพื่อภิกษา, เธอจงเป็นผู้หนึ่งเสีย.”

ภิกษุหนุ่ม. อย่างนั้น ครับ, ท่านไม่คุกคามอุปัฏฐายิกาของตน จักคุกคามกระผมทำไม?
การที่นางตำกระผมว่า ‘ผู้มีหัวขาด’ จักควรหรือ?

ขณะนั้น พระศาสดา เสด็จมา ตรัสถามว่า “นี่อะไรกัน?”

นางวิสาขากราบทูลความเป็นไปนั้นตั้งแต่ต้น.

๑ หมายความว่า ทำการแทนนางวิสาขาผู้เป็นย่า.

[พระศาสดาประทานโอวาทแก่ภิกษุหนุ่ม]

พระศาสดา ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโสดาปัตติผลของภิกษุหนุ่มนั้นแล้ว จึงทรงดำริว่า “เราคล้อยตามภิกษุหนุ่มนี้จะควร” ดังนี้ จึงตรัสกะนางวิสาขาว่า “วิสาขา ก็ทาริกาของท่านดำทำสาวกทั้งหลายของเราให้เป็นผู้มีศีรชะชาต ด้วยเหตุสักว่ามีผมอันตัดแล้วเป็นต้นนั้นแล ควรหรือ?”

ภิกษุหนุ่ม ลูกขึ้นประคองอัญชลีในทันใดนั้นแล กราบทูลว่า

“พระเจ้าข้า พระองค์ย่อมทรงทราบปัญหานั้นด้วยดี, อุปัชฌาย์ของข้าพระองค์และมหาอุบาสิกา ย่อมไม่ทราบด้วยดี.”

พระศาสดา ทรงทราบความที่พระองค์เป็นผู้อนุกุลแก่ภิกษุหนุ่มแล้ว ตรัสว่า

“ชื่อว่า ภาวะคือการหัวเราะปรารภกามคุณเป็นธรรมอันเลว,

อนึ่ง การเสพธรรมที่ชื่อว่าเลว และการอยู่ร่วมกับความประมาทย่อมไม่ควร” จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลไม่พึงเสพธรรมอันเลว, ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท,
ไม่พึงเสพความเห็นผิด, ไม่พึงเป็นคนรกโลก.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า หีนํ ธรรมํ ได้แก้ธรรมคือ เบญจกามคุณ.

แท้จริง ธรรมคือเบญจกามคุณนั้น อันชนเลว โดยที่สุดแม้อัฐและโคเป็นต้นพึงเสพ,
ธรรมคือเบญจกามคุณ ย่อมให้สัตว์ผู้เสพบังเกิดในฐานะทั้งหลายมีนรกเป็นต้นอันเลว
เพราะเหตุนี้ ธรรมคือเบญจกามคุณนั้น จึงชื่อว่า เป็นธรรมเลว; บุคคลไม่พึงเสพธรรมอันเลวนั้น.

บทว่า ปมาเทน ความว่า ไม่พึงอยู่ร่วมแม้ด้วยความประมาท มีอันปล่อยสติเป็นลักษณะ.

บทว่า น เสเวยย ได้แก้ ไม่พึงถือความเห็นผิด.

บทว่า โลกวฑฺฒโน ความว่า ก็ผู้ใดทำอย่างนี้, ผู้นั้นย่อมชื่อว่า เป็นคนรกโลก;
เพราะเหตุนี้ (ไม่) พึงเป็นคนรกโลก เพราะไม่ทำอย่างนั้น.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุหนุ่มตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว.

เทศนาได้เป็นประโยชน์แม้แก่ชนทั้งหลายผู้ประชุมกัน ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุหนุ่ม จบ.

๒. เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่ในนิโครธาราม ทรงปรารภพระบิดา ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “อุตติฎฐะ นปฺปมชฺเชยฺย” เป็นต้น.

[พระศาสดาเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก]

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง พระศาสดา เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ โดยเสด็จไปครั้งแรก มีการต้อนรับอันพระญาติทั้งหลายทำแล้ว เสด็จไปสู่ในนิโครธาราม ทรงนิรมิตรัตนจกกรมในอากาศ จกกรมบนรัตนจกกรมนั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อต้องการทำลายมานะของพระญาติทั้งหลายแล้ว.

พระญาติทั้งหลายมีจิตเลื่อมใสแล้ว ถวายบังคมตั้งต้นแต่พระเจ้าสุทโธทนมหาราช.

ฝนโบกขรพรรษตกในสมาคมแห่งพระญาตินั้น.

เมื่อมหาชนปรารภฝนนั้น สนทนากันแล้ว, พระศาสดาตรัสว่า “ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นหามิได้ ภิกษุทั้งหลาย, ถึงในกาลก่อน ฝนโบกขรพรรษก็ตกในสมาคมแห่งญาติของเราเหมือนกัน” ดังนี้ จึงตรัสเวสสันดรชาดก^๑.

บรรดาพระญาติ ซึ่งฟังพระธรรมเทศนาแล้วหลีกไปอยู่ แม้องค์หนึ่งก็ไม่นิมนต์พระศาสดาแล้ว.

แม้พระราชาก็ไม่ทรงนิมนต์เลย ด้วยทรงดำริว่า “บุตรเราไม่มาสู่เรือนของเรา จักไปไหน?” ดังนี้แล้ว ได้เสด็จไป; ก็แล ครั้นเสด็จไปแล้ว รั้งสั่งให้คนตักแต่งข้าวต้มเป็นต้น ให้ปลาตออาสนะทั้งหลายไว้ เพื่อภิกษุมิประมาณ ๒ หมื่น ในพระราชมณเฑียร.

วันรุ่งขึ้น พระศาสดา เมื่อเสด็จเข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต ทรงใคร่ครวญว่า

“พระพุทธานุเจ้าในอดีตทั้งหลาย เสด็จถึงพระนครแห่งพระบิดาแล้ว เสด็จตรงไปสู่ตระกูลแห่งพระญาติที่เดียวหรือหนอแล? หรือว่าเสด็จเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตโดยลำดับ” ทรงเห็นว่า “เสด็จเที่ยวไปโดยลำดับ” ดังนี้แล้ว จึงเสด็จดำเนินไป เพื่อบิณฑบาต ตั้งแต่เรือนหลังแรก.

พระมารดาของพระราชา ทรงนั่งบนพื้นปราสาทแลเห็นแล้ว จึงกราบทูลความเป็นไปนั้นแต่พระราชา.

พระราชาทรงจัดแจงผ้าสาฎกรับเสด็จออกไป ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ตรัสว่า

“ลูก เพราะเหตุไร? ท่านจึงให้ข้าพเจ้าฉิบหาย, ท่านเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ให้ความละอายเกิดขึ้นแล้ว แก่ข้าพเจ้าเหลือเกิน, ขึ้นชื่อว่ากรรมไม่ควร อันท่านทำแล้ว,

การที่ท่านเที่ยวไปด้วยวอทองคำเป็นต้น เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ในนครนี้นั้นแหละจึงควร; ท่านให้ข้าพเจ้าละอายทำไม?”

[การบิณฑบาตเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า]

พระศาสดา. มหาบพิตร อาตมภาพให้พระองค์ละอายหามิได้, แต่อาตมภาพย่อมประพฤติดำรงวงศ์สกุลของตน.

พระราชา. พ่อ ก็การเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตแล้วเป็นอยู่ เป็นวงศ์ของข้าพเจ้าหรือ?

พระศาสดา ตรัสว่า “มหาบพิตร นั้นมิใช่เป็นวงศ์ของพระองค์, แต่นั้นเป็นวงศ์ของอาตมภาพ; เพราะพระพุทธเจ้ามิใช่พันธุ์หนึ่ง เสด็จเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตแล้วเป็นอยู่เหมือนกัน” ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรม ได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“บรรพชิตไม่พึงประมาทในก้อนข้าว อันตนพึงลุกขึ้นยืนรับ,
บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต,
ผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า,
บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต, ไม่พึงประพฤติธรรมนั้นให้ทุจริต,
ผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้ และโลกหน้า.”

[แก้บรรณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตติฏฐุ ความว่า ในก้อนข้าวอันตนพึงลุกขึ้นยืนรับ ที่ประตู่เรือนของชนเหล่าอื่น.

บทว่า นปฺปมชเชยฺย ความว่า

ก็ภิกษุเมื่อให้ธรรมเนียมของผู้เที่ยวไปบิณฑบาตเป็นปกติ เสื่อมแล้ว แสวงหาโภชนะอันประณีต

ชื่อว่ายอมประมาทในก้อนข้าวอันตนพึงลุกขึ้นยืนรับ, แต่ว่าเมื่อเที่ยวไปตามลำดับตรอกเพื่อบิณฑบาต ชื่อว่าย่อมไม่ประมาท.

ความว่า ทำอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าไม่พึงประมาทในก้อนข้าวที่ตนลุกขึ้นยืนรับ.

บทว่า ฐมฺมิ ความว่า เมื่อละการแสวงหาอันไม่ควรแล้ว เที่ยวไปตามลำดับตรอก

ชื่อว่าพึงประพฤติธรรม คือการเที่ยวไปเพื่อภิกษานั่นนั่นแลให้เป็นสุจริต.

คำว่า สฺสุขํ เสติ นั้น สักว่าเป็นเทศนา อธิบายว่า เมื่อประพฤติธรรม คือการเที่ยวไปเพื่อภิกษา ชื่อว่าประพฤติธรรมเป็นปกติ

ย่อมอยู่เป็นสุขโดยอิริยาบถ แม้ทั้ง ๔ ในโลกนี้และโลกหน้า.

สองบทว่า น ตฺมฺหจฺจริตฺติ ความว่า

เมื่อเที่ยวไปในอโคจร ต่างด้วยอโคจรมีหญิงเพศยาเป็นต้น ชื่อว่าย่อมประพฤติธรรมคือการเที่ยวไปเพื่อภิกษาให้เป็นทุจริต.

ไม่ประพฤติอย่างนั้น พึงประพฤติธรรมนั้นให้สุจริต, ไม่พึงประพฤติธรรมนั้นให้เป็นทุจริต.

คำที่เหลือ มีเนื้อความดังกล่าวแล้วเหมือนกัน.

ในเวลาจบเทศนา พระราชาทรงดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผลแล้ว.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่ชนทั้งหลายผู้ประชุมกัน ดังนี้แล.

เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ จบ.

๓. เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้เจริญวิปัสสนามีประมาณ ๕๐๐ รูป ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ยถา พุพฺพุกํ ปสเส” เป็นต้น.

[ภิกษุถือเอาพยับแดตเป็นอารมณ์]

ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดาแล้ว เข้าไปสู่ป่า แม้พยายามอยู่ ก็ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษ จึงคิดว่า “พวกเราจักเรียนกัมมัฏฐานให้วิเศษ” กำลังมาสู่สำนักของพระศาสดา เห็นพยับแดต^๑ในระหว่างทาง เจริญกัมมัฏฐานมีพยับแดตเป็นอารมณ์นั้นแหละมาแล้ว.

ฝนตกในขณะที่แห่งภิกษุเหล่านั้นเข้าไปสู่วิหารนั่นเอง.

ภิกษุเหล่านั้น ยืนที่หน้ามุขนั้นๆ เห็นฟองน้ำทั้งหลาย ซึ่งตั้งขึ้นแล้วด้วยความเร็วแห่งสายน้ำ แดกไปอยู่ ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า “อัฐภาพเมธี เป็นเช่นกับฟองน้ำ เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นแล้วแตกไปเหมือนกัน.”

พระศาสดา ทรงนั่งในพระคันธกุฏินั่นเอง ทรงแลดูภิกษุเหล่านั้นแล้ว ทรงแผ่พระโอภาส เหมือนตรัสกับภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“พญามัจจุ ย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งโลก
เหมือนบุคคลพึงเห็นฟองน้ำ (และ) เหมือนบุคคลพึงเห็นพยับแดต.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มรฺรฺจิกิ คือพยับแดต^๒.

จริงอยู่ พยับแดต แม้ปรากฏขึ้นแต่ที่ไกลเที่ยว ด้วยสามารถมีสัจฐานตั้งสัจฐานเรือนเป็นต้น เป็นของเข้าถึงความเป็นรูปที่ถือเอาได้ เป็นของว่างเปล่าแท้ (ย่อมปรากฏ) แก่คนทั้งหลายผู้เข้าไปใกล้อยู่, เพราะเหตุนี้ จึงมีอธิบายว่า “พญามัจจุ ย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งโลกมีขันธเป็นอาทิ เหมือนบุคคลพึงเห็นฟองน้ำ เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นแล้วแตกไป (และ) เหมือนบุคคลพึงเห็นพยับแดต เพราะความเป็นธรรมชาติว่างเปล่าเป็นอาทิ ฉะนั้น.”

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุเหล่านั้น บรรลุพระอรหัตแล้ว ในที่แห่งตนยืนนั่นเอง ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา จบ.

๑ พยับแดต เงามแดด, แสงแดดกล้าที่ปรากฏในระยะไกลเป็นระยิบระยับลวงตา ทำให้เห็นเป็นน้ำเป็นต้น.

๒ มายา หมายถึง กิริยาที่แสดงให้ผิดไปจากความจริง. (ความหมายอื่นๆ เช่น การล่อลวง, ชื่อพระพุทธรูป, ความศักดิ์สิทธิ์.)

๔. เรื่องอภัยราชกุมาร

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภอภัยราชกุมาร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “เออ ปสฺสสิมฺ ฺโลกิ” เป็นต้น.

[พระกุมารได้รับพระราชทานราชสมบัติ]

ได้ยินว่า เมื่ออภัยราชกุมารนั้น ทรงปราบปรามปัจฉิมชนบทให้สงบ เสด็จมาแล้ว,
พระเจ้าพิมพิสารผู้พระบิดา ทรงพอพระทัยแล้ว พระราชทานหญิงพื่อนคนหนึ่ง ผู้ฉลาดในการพื่อนและการขับแล้ว
ได้พระราชทานราชสมบัติสิ้น ๗ วัน.

อภัยราชกุมารนั้น ไม่เสด็จออกภายนอกพระราชมณเฑียรเลย เสวยสิริแห่งความเป็นพระราชาสิ้น ๗ วัน
เสด็จไปสู่ท่าแม่น้ำในวันที่ ๘ ทรงสงสนานแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระอุทยาน ทรงนั่งแลดูการพื่อนการขับของหญิงนั้น
ดุจสันตติมหอมมาตย์.

ในขณะนั้นเอง แม่นางนั้น ได้ทำกาละ ด้วยอำนาจของลมกล้าดุจศัสตรา ดุจหญิงพื่อนของสันตติมหอมมาตย์.

พระกุมารมีความโศกเกิดขึ้นแล้ว เพราะกาลกิริยาของหญิงพื่อนนั้น ทรงดำริว่า
“ผู้อื่น เว้นพระศาสดาเสีย จักไม่อาจเพื่อความโศกนี้ของเราดับไป” ดังนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา
กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงให้ความโศกของข้าพระองค์ดับเถิด.”

[อุบายระงับความโศก]

พระศาสดา ทรงปลอบพระกุมารนั้นแล้ว ตรัสว่า
“กุมาร ก็ประมาณแห่งน้ำตาทั้งหลาย ที่เธอร้องให้อยู่ในกาลแห่งหญิงนี้ตายแล้ว อย่างนี้แล ให้เป็นไปแล้ว ย่อมไม่มี
ในสงสาร ซึ่งมีที่สุดอันใครๆ รู้ไม่ได้” ทรงทราบความที่ความโศกเป็นสภาพเบาบางเพราะเทศนานั้นแล้ว จึงตรัสว่า
“กุมาร เธออย่าโศกเลย, ข้อนั้นเป็นฐานะเป็นที่จมลงของชนพาลทั้งหลาย” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ท่านทั้งหลาย จงมาดูโลกนี้” อันตระการ ดุจราชรถ,
ที่พวกคนเขลาหมกอยู่, (แต่) พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า เออ ปสฺสสิมฺ พระศาสดา ตรัสหมายเอาพระราชาอภัยราชกุมารนั่นเอง.

สอนบทว่า อิมฺ ฺโลกิ ได้แก่ อตภาพ กล่าวคือขันธโลกเป็นต้นนี้.

บทว่า จิตฺติ ความว่า

อันวิจิตรด้วยเครื่องประดับ มีเครื่องประดับคือผ้าเป็นต้น ดุจราชรถอันวิจิตรด้วยเครื่องประดับมีแก้ว ๗ ประการเป็นอาทิ.

สอนบทว่า ยตฺถ พาลา ความว่า พวกคนเขลาเท่านั้นหมกอยู่ในอตภาพใด.

บทว่า วิชานตี ความว่า

แต่สำหรับพวกผู้รู้คือบัณฑิตทั้งหลาย หามีความข้องในกิเลสเครื่องข้องคือราคะเป็นต้น แม้อย่างหนึ่ง ในอตภาพนั้นไม่.

ในเวลาจบเทศนา พระราชกุมารตั้งอยู่ในโศคาปตติผลแล้ว.

พระธรรมเทศนาได้ประโยชน์แม้แก่ชนผู้ประชุมกัน ดังนี้แล.

เรื่องอภัยราชกุมาร จบ.

๕. เรื่องพระสัมมชชนเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระสัมมชชนเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “โย จ ปุพฺเพ ปมฺชชิตฺวา” เป็นต้น.

[ผู้ไม่ประมาทย่อมยังโลกให้สว่าง]

ได้ยินว่า พระเถระนั้น ไม่ทำเวลาให้เป็นประมาณว่า “เช้าหรือเย็น” ย่อมเที่ยวกวาดอยู่เนืองๆ.

วันหนึ่ง พระเถระนั้น ถู้อไม้กวาด ไปสู่สำนักของพระเรวตเถระ ผู้นั่งในที่พักกลางวันแล้ว กล่าวว่า “พระเถระนี้เป็นผู้เกียจคร้านมาก, บริโภคของที่ชนถวายด้วยศรัทธาแล้วมานั่งอยู่; การที่พระเถระนั้นถือเอาไม้กวาดแล้วกวาดที่แห่งหนึ่ง จะไม่ควรหรือ?”

พระเถระ คิดว่า “เราจักให้อโวกาแก่เธอ” ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า “มานี้แน่ะ คุณ.”

พระสัมมชชนเถระ. อะไร? ครับ.

พระเรวตเถระ. ท่านจงไป, อาบน้ำแล้วจงมา.

พระสัมมชชนเถระนั้น ได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

ลำดับนั้น พระเถระให้เธอนั่ง ณ ส่วนสุดข้างหนึ่งแล้ว เมื่อจะกล่าวสอน จึงกล่าวว่า

“คุณ ธรรมตาทิกษุเที่ยวกวาดอยู่ตลอดทุกเวลา ไม่ควร, ก็การที่ทิกษุกวาดแต่เช้าตรู่แล้ว เทียวบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตแล้ว มานั่งในที่พักกลางคืนหรือในที่พักกลางวัน สาธยายอาการ ๓๒ เริ่มตั้งความสิ้นความเสื่อมในอัทธภาพแล้ว ลูกขึ้นกวาดในเวลาเย็นจึงควร, อันทิกษุไม่กวาดตลอดกาลเป็นนิตย์ แล้วพึงทำโอกาสชื่อแม่แก่ตน.”

พระสัมมชชนเถระนั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระแล้ว ไม่นานเท่าไร ก็บรรลุพระอรหัต.

ที่นั้นๆ ได้รกรุงรังแล้ว.

ลำดับนั้น ทิกษุทั้งหลาย กล่าวกะพระสัมมชชนเถระนั้นว่า

“สัมมชชนเถระผู้มีอายุ ที่นั้นๆ รกรุงรัง, เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่กวาด?”

พระสัมมชชนเถระ. ท่านผู้เจริญ กระผมทำแล้วอย่างนั้น ในเวลาประมาท, บัดนี้ กระผมเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว.

ทิกษุทั้งหลายกราบพูนแต่พระศาสดาว่า “พระเถระนี้ พยากรณ์อรหัตผล”

พระศาสดา ตรัสว่า “อย่างนั้น ทิกษุทั้งหลาย, บุตรของเราเที่ยวกวาดอยู่ในเวลาประมาทในก่อน,

แต่บัดนี้ บุตรของเราัยยังอยู่ด้วยความสุขซึ่งเกิดแต่มรรคและผล จึงไม่กวาด” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ก็ผู้ใดประมาทในก่อน ภายหลังไม่ประมาท,
ผู้นั้นย่อมยังโลกนี้ให้สว่างได้ เหมือนดวงจันทร์พ้นแล้วจากหมอก ฉะนั้น.”

[แก้]

บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งพระศาสดานั้นว่า

“บุคคลใด ประมาทแล้วในก่อน ด้วยการทำวัตรและวัตรตอบหรือด้วยการสาธยายเป็นต้น

ภายหลังยังอยู่ด้วยสุขซึ่งเกิดแต่มรรคและผล ชื่อว่า ย่อมไม่ประมาท,

บุคคลนั้น ย่อมยังโลกมีขันธเป็นต้นนี้ให้สว่าง คือ ย่อมทำให้แสงสว่างเป็นอันเดียวกันได้ ด้วยมรรคญาณ

เหมือนดวงจันทร์พ้นแล้วจากหมอกเป็นต้น ยังโอกาสโลกให้สว่างอยู่ ฉะนั้น.”

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุนิพพานหลาย มีโศดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จบ.

๖. เรื่องพระอังกุลิมาลเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระอังกุลิมาลเถระ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “อสุส ปาปิ กตัมมัม” เป็นต้น.

[ต้นคตปลายตรงใช้ได้]

เรื่องบัณฑิต พึงทราบด้วยสามารถแห่งอังกุลิมาลสูตร^๑ นั้นแล.

ก็พระเถระบวชในสำนักของพระศาสดา บรรลุพระอรหัตแล้ว.

ครั้งนั้นแล ท่านพระอังกุลิมาลไปแล้วในที่ลับ หลีกเร้นอยู่ เสวยวิมุติสุขแล้ว, แปลงอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

“ก็ผู้ใด ประมาทแล้วในก่อน ภายหลังไม่ประมาท,
ผู้นั้น ย่อมยังโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์พ้นแล้วจากหมอก ฉะนั้น.”

ครั้นแปลงอุทานแล้ว ก็ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมว่า “ผู้มีอายุ พระเถระบังเกิดแล้ว ณ ที่ไหนหนอแล?

พระศาสดาเสด็จมาแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอเป็นผู้นั่งประชุมกันด้วยถ้อยคำอะไรหนอ?”

เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ด้วยถ้อยคำปรารภถึงที่บังเกิดของพระอังกุลิมาลเถระ พระเจ้าข้า,” จึงตรัสว่า
“ภิกษุทั้งหลาย บุตรเราปรินิพพานแล้ว,”

เมื่อภิกษุทั้งหลาย ทูลถามว่า “พระอังกุลิมาลเถระ ฆาตมุนษย์มีประมาณเท่านี้ ปรินิพพานแล้วหรือ? พระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า

“อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย, เพราะอังกุลิมาลนั้น ไม่ได้กัลยาณมิตรสักคนหนึ่ง จึงได้ทำบาปมีประมาณเท่านี้ ในกาลก่อน,
แต่ภายหลัง เธอได้กัลยาณมิตรเป็นปัจจัย จึงได้เป็นผู้ไม่ประมาท;

เหตุนี้ บาปกรรมนั้น อันบุตรของเราละได้ด้วยกุศล” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลใด ละบาปกรรมที่ตนทำไว้แล้วได้ด้วยกุศล,
บุคคลนั้น ย่อมยังโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์พ้นแล้วจากหมอก ฉะนั้น.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสเลน พระศาสดาตรัสหมายเอาพระอรหัตมรรค.

คำที่เหลือ มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น.

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอรุณผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผล เป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระอังกุลิมาลเถระ จบ.

๗. เรื่องธิดาของนายช่างหูก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในเจดีย์ชื่อว่าอัครคัพพะ ทรงปรารภธิดาของนายช่างหูกคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนาว่า “อนรุโตะ อโย โลโก” เป็นต้น.

[คนเจริญมรณสติไม่กลัวตาย]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พวกชาวเมืองอาฬวี เมื่อพระศาสดาถึงเมืองอาฬวีแล้ว ได้ทูลนิมนต์ถวายทานแล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงทำอนุโมทนาในเวลาเสร็จภัตกิจ จึงตรัสว่า

“ท่านทั้งหลาย จงเจริญมรณสติอย่างนี้ว่า ‘ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน, ความตายของเราแน่นอน, เราพึงตายแน่แท้, ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด, ชีวิตของเราไม่เที่ยง, ความตายเที่ยง;’

ก็มรณะอันชนทั้งหลายใดไม่เจริญแล้ว, ในกาลที่สุด ชนทั้งหลายนั้น ย่อมถึงความสะดุ้ง ร้องอย่างขลาดกลัวอยู่ท่ากาะ เหมือนบุรุษเห็นอสรพิษแล้วกลัวฉะนั้น;

ส่วนมรณะอันชนทั้งหลายใดเจริญแล้ว ชนทั้งหลายนั้น ย่อมไม่สะดุ้งในกาลที่สุด ดุจบุรุษเห็นอสรพิษแต่ไกลเที่ยว แล้วก็เอาท่อนไม้เขี่ยทิ้งไป ยืนอยู่ ฉะนั้น; เพราะฉะนั้น มรณสติอันท่านทั้งหลายพึงเจริญ.”

[พระศาสดาเสด็จประพาสโอวาธาธิดาช่างหูก]

พวกชนที่เหลือฟังพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ได้เป็นผู้ชวนชวายนในกิจของตนอย่างเดียว.

ส่วนธิดาของนายช่างหูกอายุ ๑๖ ปีคนหนึ่ง คิดว่า

“โอ! ธรรมดาลัยคำของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอัศจรรย์ เราเจริญมรณสติ จึงควร” ดังนี้แล้ว

ก็เจริญมรณสติอย่างเดียว ตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน.

ฝ่ายพระศาสดาเสด็จออกจากเมืองอาฬวีนั้นแล้ว ก็ได้เสด็จไปพระเชตวัน.

นางกุมาริกาแม้นั้น ก็เจริญมรณสติสิ้น ๓ ปี ทีเดียว.

ต่อมาวันหนึ่ง พระศาสดา ทรงตรวจดูโลก ในเวลาใกล้รุ่ง

ทรงเห็นนางกุมาริกานั้น เข้าไปในภายในชายคือพระญาณของพระองค์ ทรงใคร่ครวญว่า “เหตุอะไรหนอ? จักมี”

ทรงทราบว่ “นางกุมาริกานี้เจริญมรณสติแล้วสิ้น ๓ ปี ตั้งแต่วันที่ฟังธรรมเทศนาของเรา,

บัดนี้ เราไปในที่นั้นแล้ว ถ้ามปัญหา ๔ ข้อกะนางกุมาริกานี้,

เมื่อนางแก้ปัญหายุ่ง, จักให้สาธุการในฐานะ ๔ แล้วภาสิตกาลานี้,

ในเวลาจบคาถา นางกุมาริกานั้น จักตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล, เพราะอาศัยนางกุมาริกานั้น เทศนาจักมีประโยชน์แม้แก่มหาชน”

ดังนี้แล้ว มีภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปเป็นบริวาร ได้เสด็จออกจากพระเชตวัน ไปสู่อัครคัพพะวิหารโดยลำดับ.

ชาวเมืองอาฬวี ทราบว่า “พระศาสดาเสด็จมาแล้ว” จึงไปวิหาร ทูลนิมนต์แล้ว.

แม้นางกุมาริกานั้น ทราบการเสด็จมาของพระศาสดา มีใจยินดีว่า

“ข้าว่า พระมหาโคดมพุทธเจ้า ผู้พระบิดา^๑ ผู้เป็นใหญ่ เป็นพระอาจารย์ผู้มีพักตร์ดังพระจันทร์เพ็ญ ของเรา เสด็จมาแล้ว”

๑ แปลตามเชิงอรรถ ถ้าแปลตามฉบับไทยก็แยกเป็น ๒ ประโยค.

จึงคิดว่า “พระศาสดา ผู้มีวรรณะดังทองคำ อันเราเคยเห็น ในที่สุด ๓ ปี แต่วันนี้, บัดนี้ เราจักได้เห็นพระสรีระซึ่งมีวรรณะดังทองคำ และพึงธรรมอันเป็นโอวาฬซึ่งมีไอชะอันไพเราะ ของพระศาสดานั้น.”

ฝ่ายบิดาของนาง เมื่อจะไปสู่วังหูก ได้สั่งไว้ว่า “แม่ ผ้าสาฎก ซึ่งเป็นของคนอื่น เรายกขึ้นไว้ (กำลังทอ), ผ่านนั้นประมาณคืบหนึ่ง ยังไม่สำเร็จ; เราจะให้ผ่านนั้นเสร็จในวันนี้, เจ้ากรอด้ายหลอดแล้ว พึงนำมาให้แก่พ่อโดยเร็ว.”

นางกุมาริกานั้น คิดว่า “เราใคร่จะพึงธรรมของพระศาสดา, ก็บิดาสั่งเราไว้อย่างนี้; เราจะพึงธรรมของพระศาสดาหรือหนอแล หรือจะกรอด้ายหลอดแล้วนำไปให้แก่บิดา?”

ครั้งนั้น นางกุมาริกานั้น ได้มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า “เมื่อเราไม่นำด้ายหลอดไปให้ บิดาพึงโทษเราบ้าง พึงตีเราบ้าง, เพราะฉะนั้น เรากรอด้ายหลอดให้แก่ท่านแล้ว จึงจักพึงธรรมในภายหลัง” ดังนี้แล้ว จึงนั่งกรอด้ายหลอดอยู่บนตั่ง.

แม้พวกชาวเมืองอาหิวังคาสพระศาสดาแล้ว ได้รับบาตร ยืนอยู่เพื่อต้องการอนุโมทนา.

พระศาสดาทรงนั่งนิ่ง^๑แล้ว ด้วยทรงดำริว่า “เราอาศัยกุลธิดาใด มาแล้วสิ้นทาง ๓๐ โยชน์, กุลธิดานั้น ไม่มีโอกาสแม้ในวันนี้. เมื่อกุลธิดานั้นได้โอกาสแล้ว, เราจักทำอนุโมทนา.”

ก็ใครๆ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่อาจเพื่อจะทูลอะไรๆ กะพระศาสดา ผู้ทรงนั่งอย่างนั้นได้.

แม้นางกุมาริกานั้นแล กรอด้ายหลอดแล้วใส่ในกระเช้า เดินไปสู่สำนักของบิดา ถึงที่สุดของบริษัทแล้ว ก็ได้เดินแลดูพระศาสดาไป.

แม้พระศาสดา ก็ทรงชะเง้อ^๒ แลดูนางกุมาริกานั้น.

ถึงนางกุมาริกานั้นก็ได้ทราบแล้ว โดยอาการที่พระศาสดาทรงแลดูเหมือนกันว่า

“พระศาสดา ทรงนั่งอยู่ในท่ามกลางบริษัทเห็นปานนั้น ทรงแลดูเราอยู่ ย่อมทรงหวังการมาของเรา, ย่อมทรงหวังการมาสู่สำนักของพระองค์ทีเดียว.”

นางวางกระเช้าด้ายหลอด แล้วได้ไปยังสำนักของพระศาสดา.

ถามว่า “ก็เพราะเหตุอะไร? พระศาสดา จึงทรงแลดูนางกุมาริกานั้น.”

แก้ว่า “ได้ยินว่า พระองค์ได้ทรงปริวิตกอย่างนี้ว่า

‘นางกุมาริกานั้น เมื่อไปจากที่นี้ ทำกาลกิริยาอย่างปุถุชนแล้ว จักเป็นผู้มีคติไม่แน่นอน, แต่มาสู่สำนักของเราแล้ว ไปอยู่ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว จักเป็นผู้มีคติแน่นอน เกิดในดุสิตวิมาน.’”

นัยว่า ในวันนั้น ชื่อว่าความพ้นจากความตาย ไม่มีแก่นางกุมาริกานั้น.

นางกุมาริกานั้น เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ด้วยเครื่องหมายอันพระศาสดาทรงแลดูนั้นแล เข้าไปสู่ระหว่างแห่งพระรัศมีมีวรรณะ ๖ ถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

๑ ประทับนิ่ง (ประทับ แปลว่า นั่ง)

๒ คิวิ อุกุชิพิตวา.

[พระศาสดาตรัสถามปัญหาธิดาช่างหูก]

ในขณะที่นางกุมาริกานั้น ถวายบังคมพระศาสดาผู้ทรงนั่งนิ่งในท่ามกลางบริษัทเห็นปานนั้นแล้ว ยืนอยู่นั้นแล พระศาสดา ตรัสกะนางว่า “กุมาริกา เธอ มาจากไหน?”

กุมาริกา. ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอ จักไป ณ ที่ไหน?

กุมาริกา. ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอไม่ทราบหรือ?

กุมาริกา. ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอ ทราบหรือ?

กุมาริกา. ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสถามปัญหา ๔ ข้อกะนางกุมาริกานั้น ด้วยประการฉะนี้.

มหาชน โพนทะนา^๑ว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงดุ,

ธิดาของช่างหูกนี้ พุดคำอันตนปรารถนาแล้วๆ กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า;

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า ‘เธอมาจากไหน?’ ธิดาของช่างหูกนี้ ควรพุดว่า ‘จากเรือนของช่างหูก,’

เมื่อตรัสว่า ‘เธอ จะไปไหน?’ ก็ควรกล่าวว่า ‘ไปโรงของช่างหูก’ มิใช่หรือ?.

พระศาสดา ทรงทำมหาชนให้เยียบเสียงแล้ว ตรัสถามว่า

“กุมาริกา เธอ เมื่อเรากล่าวว่า ‘มาจากไหน?’ เพราะเหตุไร เธอจึงตอบว่า ‘ไม่ทราบ?’”

กุมาริกา. พระเจ้าข้า พระองค์ย่อมทรงทราบความที่หม่อมฉันมาจากเรือนช่างหูก,

แต่พระองค์เมื่อตรัสถามว่า ‘เธอ มาจากไหน?’ ย่อมตรัสถามว่า ‘เธอ มาจากที่ไหน จึงเกิดแล้วในที่นี้?’

แต่หม่อมฉัน ย่อมไม่ทราบว่า ‘ก็เรามาแล้วจากไหน จึงเกิดในที่นี้?’

ลำดับนั้น พระศาสดา ประทานสาธุการเป็นครั้งแรกแก่นางกุมาริกานั้นว่า

“ดีละ ดีละ กุมาริกา, ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล อันเธอแก้ได้แล้ว” แล้วตรัสถามแม้ข้อต่อไปว่า

“เธอ อันเรากลามแล้วว่า ‘เธอ จักไป ณ ที่ไหน?’ เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า ‘ไม่ทราบ?’”

กุมาริกา. พระเจ้าข้า พระองค์ย่อมทรงทราบหม่อมฉันผู้ถือกระเช้าขายตลอดเดินไปยังโรงของช่างหูก,

พระองค์ย่อมตรัสถามว่า ‘ก็เธอไปจากโลกนี้แล้ว จักเกิดในที่ไหน?’

ก็หม่อมฉันจติจากโลกนี้ แล้วย่อมไม่ทราบว่า ‘จักไปเกิดในที่ไหน?’

ลำดับนั้น พระศาสดา ประทานสาธุการแก่นางเป็นครั้งที่ ๒ ว่า

“ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล เธอแก้ได้แล้ว” แล้วตรัสถามแม้ข้อต่อไปว่า “เมื่อเช่นนั้น เธอ อันเรากลามว่า ‘ไม่ทราบหรือ?’

เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า ‘ทราบ?’”

กุมาริกา. พระเจ้าข้า หม่อมฉันย่อมทราบภาวะคือความตายของหม่อมฉันเท่านั้น, เหตุนี้ จึงกราบทูลอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระศาสดา ประทานสาธุการแก่นางเป็นครั้งที่ ๓ ว่า “ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล เธอแก้ได้แล้ว”

แล้วตรัสถามแม้ข้อต่อไปว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอ อันเรากลามว่า ‘เธอย่อมทราบหรือ?’ เพราะเหตุไร จึงพุดว่า ‘ไม่ทราบ?’”

๑ โพนทะนา กล่าวโทษ, ตีเตียน, พุดกล่าวโทษท่านต่อหน้าผู้อื่น.

กุมาริกา. หม่อมฉันยอมทราบแต่ภาวะคือความตายของหม่อมฉันเท่านั้น พระเจ้าข้า,
แต่ยอมไม่ทราบว่า ‘จักตายในเวลากลางคืน กลางวัน หรือเวลาเช้าเป็นต้น ในกาลชื่อนั้น,
เพราะเหตุนั้น จึงพูดอย่างนั้น.’”

[คนมีปัญญาชื่อว่ามิจักษุ]

ลำดับนั้น พระศาสดา ประทานสาธการครั้งที่ ๔ แก่นางว่า “ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล เธอแก้ได้แล้ว”
แล้วตรัสเตือนบริษัทว่า

“พวกท่านยอมไม่ทราบถ้อยคำชื่อมีประมาณเท่านี้ ที่นางกุมาริกานี้กล่าวแล้ว, ย่อมโพนะทนาอย่างเดียวเท่านั้น;
เพราะจักษุคือปัญญาของชนเหล่าใดไม่มี, ชนเหล่านั้น เป็น (ดูจ) คนบอดทีเดียว;
จักษุคือปัญญาของชนเหล่าใดมีอยู่, ชนเหล่านั้นนั้นแล เป็นผู้มิจักษุ” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“สัตว์โลกนี้เป็นเหมือนคนบอด, ในโลกนี้น้อยคน จะเห็นแจ้งได้,
น้อยคนจะไปในสวรรค์ เหมือนนกหลุดแล้วจากข่าย (มีน้อย) ฉะนั้น.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า อโย โลก ความว่า โลกียมหาชนนี้ ชื่อว่าเป็นเหมือนคนบอด เพราะไม่มีจักษุคือปัญญา.

สองบทว่า ตุนุเกตุ ความว่า ชนในโลกนี้น้อยคน คือไม่มาก จะเห็นแจ้ง ด้วยสามารถแห่งไตรลักษณ์มีไม่เที่ยงเป็นต้น.

บทว่า ชาลมุตโต ความว่า

บรรดาฝูงนกกระจาบน้ำที่นายพรานนกผู้ฉลาดตลบด้วยข่ายจับเอาอยู่

นกกระจาบบางตัวเท่านั้น ย่อมหลุดจากข่ายได้, ที่เหลือ ย่อมเข้าไปสู่ภายในข่ายทั้งนั้น ฉันท;

บรรดาสัตว์ที่ข่ายคือมารรวบไว้แล้ว สัตว์เป็นอันมาก ย่อมมีปกติไปสู่อบาย,

น้อยคนคือบางคนเท่านั้น ไปในสวรรค์ คือยอมถึงสุคติหรือนิพพาน ฉันทัน.

ในเวลาจบเทศนา นางกุมาริกานี้ ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่มหาชน.

[ธิดาช่างหูกตายไปเกิดในดุสิตภพ]

แม้นางกุมาริกานี้ ได้ถือกระเชาด้ายหลุดไปสู่สำนักของบิดาแล้ว.

แม้บิดานั้น ก็นั่งหลับแล้ว.

เมื่อนางไม่กำหนดแล้ว น้อมกระเชาด้ายหลุดเข้าไปอยู่, กระเชาด้ายหลุดกระทบที่สุตพิม^๑ ทำเสียงตกไป.

บิดานั้น ตื่นขึ้นแล้ว ฉุดที่สุตพิมไป ด้วยนิมิตที่ตนจับเอาแล้วนั่นเอง.

ที่สุตพิมไปประหารนางกุมาริกานี้ที่อก.

นางทำกาละ ณ ที่นั้นนั่นเอง บังเกิดแล้วในดุสิตภพ.

๑ พิม อุภรณ์ชิ้นหนึ่งของกัธอผ้า มีพื้นเป็นซี่ ๆ คล้ายหวี สำหรับสอดเส้นด้ายหรือไหมใช้กระทกเส้นพุ่งให้แน่น.

ลำดับนั้น บิดาของนางเมื่อแลดูนาง ได้เห็นนางมีสีระระทั้งสิ้นเปื้อนด้วยโลหิตล้นลงตายแล้ว.

ลำดับนั้น ความโศกใหญ่บังเกิดขึ้นแก่บิดานั้น.

เขาร้องไห้อยู่ด้วยคิดว่า “ผู้อื่นจักไม่สามารถเพื่อยังความโศกของเราให้ดับได้” จึงไปสู่สำนักของพระศาสดา กราบทูลเนื้อความนั้นแล้ว กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงยังความโศกของข้าพระองค์ให้ดับ.”

พระศาสดา ทรงปลอบเขาแล้ว ตรัสว่า

“ท่านอย่าโศกแล้ว, เพราะว่าน้ำตาของท่านอันไหลออกแล้ว ในกาลเป็นที่ตายแห่งธิดาของท่านด้วยอาการอย่างนั้นนั้นแล ในสงสารที่สุดที่ใครๆ ไม่รู้แล้ว เป็นของยิ่งกว่าน้ำแห่งมหาสมุทรทั้ง ๔” ดังนี้แล้ว จึงตรัสอนมัตถ์คสุตร.

เขามีความโศกเบาบาง ทูลขอบรรพชาจะพระศาสดา ได้อุปสมบทแล้ว ต่อกาลไม่นานเลย บรรลุพระอรหัตแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องธิดาของนายช่างหูก จบ.

๘. เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ ๓๐ รูป ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “หฺสา อาทิจฺจปเถ ยนฺติ” เป็นต้น.

[ผู้เจริญอิทธิบาทย่อมเหาะไปได้]

ความพิสดารว่า ในวันหนึ่ง ภิกษุผู้มีปกติอยู่ในทิศมีประมาณ ๓๐ รูป เข้าไปเฝ้าพระศาสดา.

พระอานนทเถระมาในเวลาที่ทำวัตรแต่พระศาสดา เห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว คิดว่า

“เมื่อพระศาสดาทรงทำปฏิสังขารกับด้วยภิกษุเหล่านี้แล้ว เราจักทำวัตร” ดังนี้แล้ว จึงได้ยืนอยู่ที่ซุ้มประตู.

แม้พระศาสดาทรงทำปฏิสังขารกับด้วยภิกษุเหล่านั้นแล้ว

ก็ตรัสกล่าวอันปรารภธรรมซึ่งเป็นเครื่องให้ระลึกถึง แก่ภิกษุเหล่านั้น.

ภิกษุเหล่านั้นแม้ทั้งหมดฟังธรรมกถานั้นแล้ว บรรลุพระอรหัต ได้เหาะไปทางอากาศ.

พระอานนทเถระ เมื่อภิกษุเหล่านั้นซุกซออยู่ จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามว่า

“พระเจ้าข้า ภิกษุมีประมาณ ๓๐ รูปมาแล้ว ณ ที่นี้, ภิกษุเหล่านั้นไปไหน?”

พระศาสดา. ไปแล้ว อานนท.

พระอานนท. ไปโดยทางไหน? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ทางอากาศ อานนท.

พระอานนท. ก็ภิกษุเหล่านั้น เป็นพระชินาสพหรือ? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. อย่างนั้น อานนท, ภิกษุเหล่านั้นฟังธรรมในสำนักเรา บรรลุพระอรหัตแล้ว.

ก็ในขณะที่นั้น หงส์ทั้งหลายไปโดยอากาศแล้ว.

พระศาสดาตรัสว่า “อานนท อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดแลเจริญดีแล้ว, ผู้นั้น ย่อมไปโดยอากาศ ดุจหงส์ฉะนั้น” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“หงส์ทั้งหลาย ย่อมไปในทางแห่งดวงอาทิตย์,
ท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลายย่อมไปในอากาศด้วยฤทธิ์,
ธีรชนชนะมารพร้อมทั้งพาหนะแล้ว ย่อมออกไปจากโลกได้.”

[แก้อรธร]

บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งพระคาถานี้ว่า

“หงส์เหล่านี้ ย่อมไปในทางแห่งดวงอาทิตย์คือในอากาศ.

ก็อิทธิบาทอันชนเหล่าใดเจริญดีแล้ว, ชนแม่เหล่านั้น ย่อมไปในอากาศด้วยฤทธิ์.

แม้ธีรชนทั้งหลายคือบัณฑิต ชนชนะมารพร้อมทั้งพาหนะแล้ว ย่อมออกไป

คือยอมสลัดออกจากโลกคือวัฏฏะนี้ ได้แก่ ถึงพระนิพพาน.”

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอรุณผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป จบ.

๙. เรื่องนางจิญจมาณวิกา

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภนางจิญจมาณวิกา ตรัสพระธรรมเทศนาว่า “เอกธมมตีสส” เป็นต้น.

[พวกเดียรถีย์ริษยาพระพุทธศาสนา]

ความพิสดารว่า ในปฐมโพธิกาล เมื่อสาวกของพระทศพล มีมากหาประมาณมิได้, เมื่อพวกเทวดาและมนุษย์หยังลงสู่อริยมุณี, เมื่อพระคุณสมุทัยของพระศาสดาแผ่ไปแล้ว, ลากสักการะเป็นอันมากเกิดขึ้นแล้ว.

พวกเดียรถีย์ เป็นผู้เซ่งกับแสงหิงห้อยในเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น เป็นผู้เลื่อมลากสักการะ.

พวกเดียรถีย์เหล่านั้น ยืนในระหว่างถนน แม้ประกาศให้พวกมนุษย์รู้แจ้งอยู่อย่างนี้ว่า

“พระสมณโคดมเท่านั้นหรือ เป็นพระพุทธเจ้า, แม้พวกเราก็เป็นพระพระพุทธเจ้า;

ทานที่เขาให้แล้วแก่พระสมณโคดมเท่านั้นหรือ มีผลมาก, ทานที่เขาให้แล้วแก่เราทั้งหลายก็มีผลมากเหมือนกัน;

ท่านทั้งหลาย จงให้ จงทำ แก่เราทั้งหลายบ้าง” ดังนี้แล้ว ไม่ได้ลากสักการะแล้ว ประชุมคิดกันในที่ลับว่า

“พวกเรา พึงยังโทษให้เกิดขึ้นแก่พระสมณโคดม ในระหว่างมนุษย์ทั้งหลาย พึงยังลากสักการะให้ฉิบหาย โดยอุบายอะไรหนอแล?”

ในกาลนั้น ในกรุงสาวัตถี มีนางปริพพาชิกาคนหนึ่ง ชื่อว่าจิญจมาณวิกา เป็นผู้ทรงรูปอันเลอโฉม

ถึงความเลิศด้วยความงาม เสมือนนางเทพอัปสรณั้น.

รัศมียอมเปล่งออกจากสรีระของนางนั้น.

[นางจิญจมาณวิกา รับอาสาพวกเดียรถีย์]

ลำดับนั้น เดียรถีย์ผู้มีความรู้เฉียบแหลมคนหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า

“เราทั้งหลายอาศัยนางจิญจมาณวิกา พึงยังโทษให้เกิดขึ้นแก่พระสมณโคดม ยังลากสักการะ (ของเธอ) ให้ฉิบหายได้.”

เดียรถีย์เหล่านั้น รับรองว่า “อุบายนี้ มีอยู่.”

ต่อมา นางจิญจมาณวิกา นั้น ไปสู่อารามของเดียรถีย์ ไหว้แล้วได้ยืนอยู่.

พวกเดียรถีย์ไม่พูดกับนาง.

นางจึงคิดว่า “เรามีโทษอะไรหนอแล?” แม้พูดครั้งที่ ๓ ว่า “พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ดิฉันไหว้” ดังนี้แล้ว จึงพูดว่า

“พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ดิฉันมีโทษอะไรหนอแล? เพราะเหตุอะไร ท่านทั้งหลายจึงไม่พูดกับดิฉัน?”

เดียรถีย์. น้องหญิง เจ้ายอมไม่ทราบซึ่งพระสมณโคดม ผู้เบียดเบียนเราทั้งหลาย เทียวทำเราทั้งหลายให้เลื่อมลากสักการะหรือ?

จิญจมาณวิกา. ดิฉันยังไม่ทราบ เจ้าข้า, ก็ในเรื่องนี้ ดิฉัน ควรทำอะไรเล่า?

เดียรถีย์. น้องหญิง ถ้าเจ้าปรารถนาความสุขแก่เราทั้งหลายไซ้,

จงยังโทษให้เกิดขึ้นแก่พระสมณโคดม แล้วยังลากสักการะให้ฉิบหายเพราะอาศัยตน.

นางกล่าวว่า “ดีละ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย, ขอนี้จึงเป็นภาระของดิฉันเอง, ท่านทั้งหลายอย่าคิดแล้ว” ดังนี้แล้ว หลีกไป
ห่มผ้ามีสีตุ้มแดงค้อมทอง^๑ มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นในมือ มุ่งหน้าตรงพระเขตวันไปอยู่ ในสมัยเป็นที่ฟัง
ธรรมกถาแห่งชนชาวเมืองสาวัตถี แล้วออกไปจากพระเขตวัน ตั้งแต่กาลนั้น เพราะความที่นางเป็นผู้ฉลาดในมายาของหญิง,
เมื่อผู้อื่นถามว่า “นางจะไปไหนในเวลา?” จึงกล่าวว่า “ประโยชน์อะไรของท่านทั้งหลายด้วยที่ที่เราไป”
พักอยู่ในวัดของเดียรถีย์ในที่ใกล้พระเขตวัน

เมื่อคนผู้เป็นอุบาสกออกจากพระนครแต่เช้าตรู่ ด้วยหวังว่า “จักถวายบังคมพระผู้มีพระภาค”,
(นาง) ทำที่เหมือนอยู่ในพระเขตวันเข้าไปสู่พระนคร

เมื่อคนผู้เป็นอุบาสกถามว่า “ท่านอยู่ ณ ที่ไหน?”, จึงกล่าวว่า “ประโยชน์อะไรของท่านทั้งหลายด้วยที่ที่เราอยู่”

โดยกาลล่วงไป ๑ เดือน ๒ เดือน เมื่อถูกถาม จึงกล่าวว่า “เราอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดม ในพระเขตวัน”
ยังความสงสัยให้เกิดขึ้นแก่ปุถุชนทั้งหลายว่า “ข้อนั้นจริงหรือไม่หนอ?”

โดยกาลล่วงไป ๓-๔ เดือน เอาท่อนผ้าพันท้อ แสดงเพศของหญิงมีครรภ์ ให้เหล่าชนผู้บอดเขลา^๒ถือเอาว่า
“ครรภ์บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยพระสมณโคดม”

โดยกาลล่วงไป ๘-๙ เดือน ผูกไม้กลมไว้ที่ท้อ ห่มผ้าทับข้างบน ให้ทุบหลังมือและเท้าด้วยไม้คางโค
แสดงอาการบวมขึ้น มีอินทรีย์บอบช้ำ

เมื่อพระตถาคตทรงนั่งแสดงธรรมบนธรรมาสน์ที่ประดับแล้วในเวลาเย็น,
ไปสู่ธรรมสภา ยืนตรงพระพักตร์ของพระตถาคตแล้ว กล่าวว่า

“มหาสมณะ พระองค์ (ดีแต่) แสดงธรรมแก่มหาชนเท่านั้น,
เสียงของพระองค์ไพเราะ, พระโอษฐ์ของพระองค์สนิท; ส่วนหม่อมฉัน อาศัยพระองค์ได้เกิดมีครรภ์ครบกำหนดแล้ว,
พระองค์ไม่ทรงทราบเรื่องเป็นที่คลอดของหม่อมฉัน, ไม่ทรงทราบเครื่องครรภ์บริหารมีเนยใสและน้ำมันเป็นต้น.
เมื่อไม่ทรงทำเอง ก็ไม่ตรัสบอกพระเจ้าโกศล หรืออนาถบิณฑิกะ หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกา คนใดคนหนึ่ง
แม้บรรดาอุปัฏฐากทั้งหลายว่า ‘ท่านจงทำกิจที่ควรทำแก่นางจิญจมาณวิกา,
พระองค์ทรงรู้แต่จะอภิรมย์เท่านั้น, ไม่ทรงรู้ครรภ์บริหาร’

เป็นเหมือนพยายามจับก้อนคูลปามณฑลพระจันทร์ฉนั้น ต่ำพระตถาคตในท่ามกลางบริษัทแล้ว.

พระตถาคต ทรงงดธรรมกถาแล้ว เมื่อจะทรงบันลือเยี่ยงอย่างสีหะ จึงตรัสว่า

“น้องหญิง ความที่คำอันเจ้ากล่าวแล้ว จะจริงหรือไม่ เราและเจ้าเท่านั้น ย่อมรู้.”

จิญจมาณวิกา. อย่างนั้น มหาสมณะ ข้อนั้น เกิดแล้วโดยความที่ท่านและหม่อมฉันทราบแล้ว.

[เทพบุตรทำลายกลอุบายของนางจิญจมาณวิกา]

ขณะนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน.

๑ แผลงค้อม แผลงค้อมทอง แผลงทับเล็ก ชื่อแผลงพวกดวงชนิดหนึ่ง ตัวและปีกสีเขียวเหลือบทอง

๒ อัมพาต

ท้าวเธอทรงใคร่ครวญอยู่ ก็ทราบว่ “นางจิญจมาณวิกา ย่อมด่าพระตถาคตด้วยคำไม่เป็นจริง” แล้วทรงดำริว่า “เราจักชำระเรื่องนี้ให้หมดจด” จึงเสด็จมากับเทพบุตร ๔ องค์.

เทพบุตรทั้งหลายแปลงเป็นลูกหนูกัดเชือกที่ผูกท่อนไม้กลม ด้วยการแตะที่เดียวเท่านั้น.

ลมพัดเว็กผ้าห่มขึ้น.

ไม้กลมพลัดตกลงบนหลังเท้าของนางจิญจมาณวิกา.

ปลายเท้าทั้ง ๒ ข้างแตกแล้ว.

มนุษย์ทั้งหลายก็พูดว่า “แนะนำกาลกัณณี เจ้าดำพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ถ่มขេพะลงบนศีรษะ มีมือถือก้อนดินและท่อนไม้ คุตลากออกจากพระเชตวัน.

[นางจิญจมาณวิกาถูกแผ่นดินสูบ]

ครั้นในเวลานางล่วงคลองพระเนตรของพระตถาคตไป แผ่นดินใหญ่แตกแยกให้ช่องแล้ว.

เปลวไฟตั้งขึ้นจากอเวจี.

นางจิญจมาณวิกาไปเกิดในอเวจี เป็นเหมือนหม่นผ้ากัมพลที่ตระกูลให้.

ลากสักการะของพวกอัญญาเดียรธีย์เสื่อมแล้ว (แต่กลับ) เจริญแก่พระศพลโดยประมาณยิ่ง.

ในวันรุ่งขึ้น พวกภิกษุสนทนากันในธรรมสภาว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย

นางจิญจมาณวิกาตำพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ควรทักษิณอันเลิศ ผู้มีคุณอันยิ่งยงอย่างนี้ ด้วยคำไม่จริง จึงถึงความพินาศใหญ่แล้ว.”

พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยถ้อยคำอะไรหนอ?”

เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ด้วยถ้อยคำชื่อนี้,” แล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย

บัดนี้เท่านั้นหามิได้, ถึงในกาลก่อน นางจิญจมาณวิกา ก็ตำเราด้วยคำไม่จริง ถึงความพินาศแล้วเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว

จึงตรัสมหาปทุมชาดก^๑ ในทวารทสณิบาดนี้ให้พิสดารว่า

“ผู้เป็นใหญ่ไม่เห็นโทษน้อยใหญ่ ของผู้อื่นโดยประการทั้งปวงแล้ว

ไม่ทันพิจารณาเห็นเอง ไม่ฟังลงอาชญา.”

[พระโพธิสัตว์ถูกทิ้งลงในเหวแต่ไม่ตาย]

(พระองค์ตรัสว่า)

“ได้ยินว่า ในกาลนั้น นางจิญจมาณวิกา เป็นผู้ร่วมสามีของพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทรงนามว่ามหาปทุมกุมาร

เป็นอักรรมเหสีของพระราชา เขิญชวนพระมหาสัตว์ด้วยยศธรรม ไม่ได้ความยินยอมของพระโพธิสัตว์นั้น

แล้วทำประการแปลกในตนด้วยตนเอง แสดงอาการลงว่าเป็นไข้ จึงกราบทูลแต่พระราชาว่า

“พระราชโอรสของพระองค์ ยังหม่อมฉันผู้ไม่ปรารถนาอยู่ ให้ถึงประการแปลกนี้.”

พระราชากริ้ว ทิ้งพระมหาสัตว์ไปในเหวเป็นที่ทิ้งโจร.

๑ ขุ. ชา. ทวารทสก. ๒๗/๓๓๘. ต.พ.ฎ.ฎก. ๖/๑๓๐.

ลำดับนั้น เทวดาผู้สิงอยู่ในท้องแห่งภูเขา (หุบเขา) รับพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ให้ประดิษฐานอยู่ในห้องพังพาน ของพญานาค. พญานาคนำพระมหาสัตว์นั้นไปสู่ภพนาค ทรงรับรองด้วยราชสมบัติกึ่งหนึ่ง. พระมหาสัตว์นั้นอยู่ในภพนาคนั้นสิ้นปีหนึ่ง ใคร่จะบวช จึงมาสู่หิมวันตประเทศ บวชแล้ว ให้มานและอภิญาบังเกิดแล้ว.

[พระโพธิสัตว์ถวายพระโอวาทแก่พระราชา]

ต่อมา พรานไพรผู้หนึ่งเห็นพระมหาสัตว์นั้นแล้ว จึงกราบทูลแด่พระราชา.

พระราชาเสด็จไปสู่สำนักของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว มีปฏิสันถารอันพระมหาสัตว์ทำแล้ว ทรงทราบความเป็นไปนั้นทั้งหมด ทรงเชื้อเชิญพระมหาสัตว์ด้วยราชสมบัติ อันพระมหาสัตว์นั้นถวายโอวาทว่า “กิจด้วยราชสมบัติของหม่อมฉันไม่มี, ก็พระองค์จงอย่าให้ราชธรรม ๑๐ ประการกำเริบ ทรงละการถึงอคติเสียแล้ว เสวยราชสมบัติโดยธรรมเถิด” ดังนี้แล้ว เสด็จจุลกจากอาสนะ ทรงกันแสง^๑ เสด็จไปสู่พระนคร จึงตรัสถามอมาตย์ทั้งหลายในระหว่างหนทางว่า “เราถึงความพลัดพรากจากบุตรซึ่งสมบูรณ์ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอาศัยใคร?”

อมาตย์. เพราะอาศัยพระอักรมเหสี พระเจ้าข้า.

พระราชา รับสั่งให้จับพระอักรมเหสีนั้น ให้มีเท้าขึ้นแล้ว ทิ้งไปในเหวที่ทิ้งใจ เสด็จเข้าไปสู่พระนคร เสวยราชสมบัติโดยธรรม.

มหาปทุมกุมารในกาลนั้น ได้เป็นพระมหาสัตว์, หญิงร่วมสามีของพระมารดา ได้เป็นนางจิญจมาณวิกา.

พระศาสดา ครั้นทรงประกาศเนื้อความนี้แล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ก็ขึ้นชื่อว่าบาปกรรม อันบุคคลผู้ละคำสัตย์ซึ่งเป็นธรรมอย่างเอกแล้ว ตั้งอยู่ในมุสาวาท ผู้มีปรโลกอันสละแล้ว ไม่พึงทำ ย่อมไม่มี” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“บาปอันชนผู้ก้าวล่วงธรรมอย่างเอกเสีย ผู้มักพูดเท็จ
ผู้มีปรโลกอันล่วงเลยเสียแล้ว ไม่พึงทำ ย่อมไม่มี.”

[แก้รรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกรมม คือ ซึ่งคำสัตย์.

บทว่า มุสาวาทิสส ความว่า บรรดาคำพูด ๑๐ คำ คำสัตย์แม้สักคำหนึ่ง ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด, อันผู้เห็นปานนี้ ชื่อว่าผู้มักพูดเท็จ.

บาทพระคาถาว่า วิดิณฺณปรโลกิสส ได้แก่ ผู้มีปรโลกอันปล่อยเสียแล้ว.

ก็บุคคลเห็นปานนี้ ย่อมไม่พบสมบัติ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ มนุษยสมบัติ เทพสมบัติ นิพพานสมบัติในอวสาน.

สองบทว่า นตฺถิ ปาป ความว่า ความสงสัยว่าบาปชื่อนี้ อันบุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนั้น ไม่พึงทำดังนี้ ย่อมไม่มี.

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลुरुยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องนางจิญจมาณวิกา จบ.

๑๐. เรื่องอสทิสถาน

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภอสทิสถาน ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “น เว กทริยา เทวโลกั วชนุตติ” เป็นต้น.

[พระราชาวายทานแข่งกับราษฎร]

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไปแล้ว มีภิกษุประมาณ ๕๐๐ เป็นบริวาร เสด็จเข้าไปในพระเชตวัน.

พระราชาสด็จไปวิหาร ทูลนิมนต์พระศาสดา ในวันรุ่งขึ้น ทรงตระเตรียมอาคันตุกทานแล้ว จึงตรัสเรียกชาวพระนครว่า “จงดูทานของเรา.”

ชาวพระนครมาเห็นทานของพระราชแล้ว ในวันรุ่งขึ้น ทูลนิมนต์พระศาสดา ตระเตรียมทานแล้ว ส่ง (ข้าว) แต่พระราชว่า “ขอสมมติเทพ จงทรงแลดูทานของพวกข้าพระองค์.”

พระราชาสด็จไปแลดูทานของชาวพระนครเหล่านั้นแล้ว ทรงดำริว่า

“ทานอันยิ่งกว่าทานของเรา อันชนเหล่านี้ทำแล้ว, เราจักทำทานอีก” จึงรับสั่งให้ตระเตรียมทานแล้วแม้ในวันรุ่งขึ้น.

แม้ชาวพระนครเห็นทานนั้นแล้ว ในวันรุ่งขึ้น จึงตระเตรียม (ทาน) แล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ด้วยอาการอย่างนี้ พระราชาไม่ทรงอาจเพื่อให้ชาวพระนครแพ้ได้เลย, ชาวพระนครก็ไม่อาจเพื่อให้พระราชแพ้ได้.

ต่อมาในวาระที่ ๖ ชาวพระนครเพิ่มขึ้นร้อยเท่าพันเท่า ตระเตรียมทาน โดยประการที่ใครๆ ไม่อาจจะพูดได้ว่า “วัตถุชิ้นนี้ ไม่มีในทานของชาวพระนครเหล่านี้.”

พระราชาทรงเห็นทานนั้นแล้ว ทรงดำริอยู่ว่า

“ถ้าเราจักไม่อาจเพื่อทำทานให้ยิ่งกว่าทานของชาวพระนครเหล่านี้ไซ้, ประโยชน์อะไรของเราด้วยชีวิตเล่า” ดังนี้แล้ว ได้บรรทมดำริถึงอุบายอยู่.

[พระนางมัลลิกาทรงจัดทาน]

ลำดับนั้น พระนางมัลลิกาเทวี เข้าไปเฝ้าท้าวเธอแล้ว ทูลถามว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า เพราะเหตุไร พระองค์จึงเป็นผู้บรรทมอย่างนี้? เพราะเหตุไร อินทรีย์ของพระองค์ จึงเป็นดุจเหน็ดเหนื่อยแล้ว?”

พระราชตรัสว่า “เทวี บัดนี้ เรายังไม่ทราบหรือ?”

พระเทวี. หม่อมฉันยังไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

ท้าวเธอตรัสบอกเนื้อความนั้น แก่พระนางแล้ว.

ลำดับนั้น พระนางมัลลิกากราบทูลท้าวเธอว่า “ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์อย่าทรงดำริเลย,

พระราชารู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน อันชาวพระนครทั้งหลายให้พ่ายแพ้อยู่ พระองค์เคยทรงเห็นหรือ หรือเคยสดับแล้วที่ไหน?, หม่อมฉันจักจัดแจงทานแทนพระองค์.”

พระนาง กราบทูลแต่ท้าวเธออย่างนี้ เพราะความที่พระนางเป็นผู้ใคร่จะจัดแจงอสทิสทาน แล้วกราบทูลว่า
“ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงรับสั่งให้เขาทำมณฑปสำหรับนั่ง ภายในวงเวียน
ด้วยไม้เรียบ^๑ที่ทำด้วยไม้สาละ และไม้ขนาง เพื่อภิกษุ ๕๐๐ รูป, พวกภิกษุที่เหลือจักนั่งภายนอกวงเวียน;
ของรับสั่งให้ทำเศวตฉัตร ๕๐๐ คัน, ช้างประมาณ ๕๐๐ เชือก จักถือเศวตฉัตรเหล่านั้น ยืนกันอยู่เบื้องบนแห่งภิกษุ ๕๐๐ รูป,
ของรับสั่งให้ทำเรือสำเภาด้วยทองคำอันมีสีสุก สัก ๘ ลำ หรือ ๑๐ ลำ, เรือเหล่านั้น จักมี ณ ท่ามกลางมณฑป,
เจ้าหญิงองค์หนึ่งๆ จักนั่งบนของหอมอยู่ในระหว่างภิกษุ ๒ รูปๆ,
เจ้าหญิงองค์หนึ่งๆ จักถือพัดยืนพัดภิกษุ ๒ รูปๆ,
เจ้าหญิงที่เหลือ จักนำของหอมที่บิดแล้วๆ มาใส่ในเรือทองคำทั้งหลาย,
บรรดาเจ้าหญิงเหล่านั้น เจ้าหญิงบางพวกจักถือกำดोकอบลเขียว เคล้าของหอมที่ใส่ไว้ในเรือทองคำแล้ว จักให้ภิกษุรับเอากลิ่นอบ;
เพราะเจ้าหญิงไม่มีแก่ชาวพระนครเลยทีเดียว, เศวตฉัตรก็ไม่มี, ช้างก็ไม่มี, ชาวพระนครจักพ่ายแพ้ด้วยเหตุเหล่านี้,
ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงรับสั่งให้ทำอย่างนี้เถิด.”

พระราชาทรงรับว่า “ดีละ พระเทวี, เรื่องอันงาม เจ้าบอกแล้ว” จึงรับสั่งให้ทำกิจทั้งสิ้น โดยทำนองที่พระนางกราบทูลแล้วทีเดียว.
ก็ช่างเชือกหนึ่ง ยังไม่พอแก่ภิกษุรูปหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระราชา ตรัสกะพระนางมัลลิกาว่า “นางผู้เจริญ ช่างเชือกหนึ่ง ยังไม่พอแก่ภิกษุรูปหนึ่ง, เราจักทำอย่างไร?”

พระเทวี. ช่าง ๕๐๐ เชือกไม่มีหรือ? พระเจ้าข้า.

พระราชา. มีอยู่ เทวี, แต่ช่างที่เหลือ เป็นช่างดुर้าย,
ช่างเหล่านั้น พอเห็นภิกษุทั้งหลายเข้า ย่อมเป็นสัตว์ดुर้าย เหมือนลมเวรัมภา^๒.”

พระเทวี. ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันทราบที่เป็นที่ยืนถือฉัตรของลูกช่างซึ่งดुर้ายเชือกหนึ่ง.

พระราชา. เราจักเอาช่างยืน ณ ที่ไหน?

พระเทวี. ยืน ณ ที่ใกล้ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าชื่อว่าอังคูลิมาล.

พระราชารับสั่งให้บุรุษทำแล้วอย่างนั้น.

ลูกช่างสอดหางเข้าในระหว่างขา ได้ปรบหูทั้ง ๒ หลับตาสี้อยู่แล้ว.

มหาชนแลดูช่างที่ทรงเศวตฉัตรเพื่อพระเถระเท่านั้น ด้วยคิดว่า

“นี่เป็นอาการของช่างดुर้าย ชื่อเห็นปานนี้, (ท่าน) พระอังคูลิมาลเถระย่อมทำได้.”

พระราชาทรงอังคาสภิกษุสงฆ์พระพุทเจ้าเป็นประมุข ด้วยอาหารอันประณีตแล้ว ถวายบังคมพระศาสดา กราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

สิ่งใดเป็นกัปปิยภัณฑ์หรือเป็นอกัปปิยภัณฑ์ ในโรงทานนี้ หม่อมฉันย่อมถวายสิ่งนั้นทั้งหมดแด่พระองค์เท่านั้น.”

๑ ไม้แผ่นเรียบ ไม้กระดาน

๒ เวมภา เวมภาต ลมพายุ, ลมพายุใหญ่, ลมหัวด้วน, ลมร้าย พัดบ้านเรือนและต้นไม้หมด คล้ายกับลมบ้าหมูหรือ เพชรหึง,
ลมพัดด้วยอำนาจเวรกรรม.

[ทานที่พระนางมัลลิกาจัดซื้ออสทิสถาน]

ก็ในทานนั้นแล ทรัพย์มีประมาณ ๑๔ โภกฏี เป็นอันพระราชาทรงบริจาค โดยวันเดียวเท่านั้น.

ก็ของ ๔ อย่าง คือ เศวตฉัตร บัลลังก์สำหรับนั่ง เเชิงบาตร ตั้งสำหรับเซ็ดเท้า เป็นของหาค่ามิได้เที่ยว เพื่อพระศาสดา.

ใครๆ ผู้สามารถเพื่อทำทานเห็นปานนี้แล้ว ถวายทานแต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายไม่ได้มีแล้วอีก; เพราะเหตุนั้นนั่นแล ทานนั้นจึงปรากฏว่า “อสทิสถาน.”

ได้ยินว่า อสทิสถานนั้น มีแต่พระพุทธรเจ้าทุกๆ พระองค์ ครั้งเดียวเท่านั้น.

สตรีเท่านั้นยอมจักแจง (ทาน) เพื่อพระศาสดาและภิกษุทั้งปวง.

[ลักษณะของคนดีคนชั่ว]

ก็อมาตย์ของพระราชาได้มี ๒ คน คือ กาพะ [ดำ] ๑ ชุณหะ [ขาว] ๑.

บรรดาอมาตย์ ๒ คนนั้น กาพอมาตย์ คิดว่า

“โอ! ความเสื่อมรอบแห่งราชตระกูล, ทรัพย์ประมาณ ๑๔ โภกฏี ถึงความสิ้นไปโดยวันเดียวเท่านั้น, ภิกษุเหล่านี้ บริโภคทานแล้ว จักไปนอนหลับ; โอ! ราชตระกูลฉิบหายแล้ว.”

ส่วนชุณหอมาตย์ คิดว่า “แม้ ทานของพระราชา, ก็ใครๆ ไม่ดำรงในความเป็นพระราชา ไม่อาจเพื่อถวายทานเห็นปานนี้ได้, พระราชาชื่อว่าไม่ให้ส่วนบุญแก่สัตว์ทั้งปวง ย่อมไม่มี; ก็เรานูโมทนาทานนี้.

ในที่สุดภักดีแห่งพระศาสดา พระราชาทรงรับบาตรเพื่อต้องการอนุโมทนา.

พระศาสดา ทรงดำริว่า

“พระราชา ถวายมหาทานเหมือนให้ห้วงน้ำใหญ่เป็นไปอยู่; มหาชนได้อาจเพื่อยังจิตให้เลื่อมใสหรือไม่หนอ?”

พระองค์ทรงทราบวาระจิตของอมาตย์เหล่านั้นแล้ว ทรงทราบว่ “ถ้าเรจักทำอนุโมทนาให้สมควรแก่ทานของพระราชาไซ้; ศีรษะของกาพอมาตย์จักแตก ๗ เศียร, ชุณหอมาตย์จักตั้งอยู่ในไสดาปัตติผล”

ทรงอาศัยความอนุเคราะห์ในกาพอมาตย์ จึงตรัสพระคาถา ๔ บาทเท่านั้น แต่พระราชาผู้ทรงถวายทานเห็นปานนี้ยืนอยู่แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะไปสู่พระวิหาร.

[ตรัสสรรเสริญพระอังคลิมาล]

ภิกษุทั้งหลาย ถามพระอังคลิมาลเถระว่า “ผู้มีอายุ ท่านเห็นช่างดูร้ายยี่นทรงฉัตร ไม่กลัวหรือหนอแล?”

พระอังคลิมาล. ผู้มีอายุทั้งหลาย กระผมไม่กลัว.

ภิกษุเหล่านั้น เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอังคลิมาล ย่อมพยากรณ์อรรถผล.”

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อังคลิมาลย่อมไม่กลัว,

เพราะว่า ภิกษุทั้งหลายผู้เช่นกับบุตรของเรา เสมอด้วยโคผู้ตัวประเสริฐ ในระหว่างแห่งโคผู้คือพระชินาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กลัว” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาในพราหมณวรรคว่า

“เรากล่าวบุคคลผู้องอาจ ผู้ประเสริฐ ผู้แก่กล้า ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่
ผู้ชนะโดยวิเศษ ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้ล้างแล้ว ผู้ตรัสรู้แล้ว นั้นว่า เป็นพราหมณ์.”

แม้พระราชินี ถึงความโหม่งสว่า

“พระศาสดาไม่ทรงทำอนุโมทนา ให้สมควรแก่เราผู้ถวายทานแล้วยืนอยู่ในท่ามกลางบริษัทเห็นปานนี้

ตรัสเพียงพระคาถาเท่านั้นแล้ว เสด็จจลจากอาสนะไป,

เราจักเป็นอันไม่ทำทานให้สมควรแก่พระศาสดา ทำทานอันไม่สมควรเสียแล้ว,

เราจักเป็นอันไม่ถวายกับปิยภัณฑ์ ถวายแต่กับปิยภัณฑ์ถ่ายเดียวเสียแล้ว, เราพึงเป็นผู้อันพระศาสดาทรงชุ่นเคืองเสียแล้ว,

การทำอนุโมทนาอันสมควรแก่ทาน ของผู้ใดผู้หนึ่งนั้นแล จึงควร” ดังนี้แล้ว

จึงเสด็จไปสู่วิหาร ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานที่ควรจะถวาย หม่อมฉันมิได้ถวายแล้วหรือหนอ

หรือหม่อมฉัน มิได้ถวายกับปิยภัณฑ์อันสมควรแก่ทาน ถวายแต่กับปิยภัณฑ์เท่านั้น?”

พระศาสดา. นี้อย่างไร? มหาบพิตร.

พระราชินี. พระองค์ไม่ทรงทำอนุโมทนา ที่สมควรแก่ทานของหม่อมฉัน.

พระศาสดา. มหาบพิตร พระองค์ถวายทานอันสมควรแล้วทีเดียว.

ก็ทานนั้น ชื่อว่าอสทิสถาน, ใครๆ อาจเพื่อถวายแต่พระพุทธรูปเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้งเดียวเท่านั้น,

ธรรมดาทานเห็นปานนี้ เป็นของยากที่บุคคลจะถวายอีก.

พระราชินี. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงทำอนุโมทนา ให้สมควรแก่ทานของหม่อมฉัน? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เพราะบริษัทไม่บริสุทธิ์ มหาบพิตร.

พระราชินี. โทษอะไรหนอแล ของบริษัท? พระเจ้าข้า.

[พระราชินีทรงเนรเทศอมาตย์ชั่ว]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสบอกวาระจิต ของอมาตย์ทั้ง ๒ คน

แล้วตรัสบอกความที่อนุโมทนา เป็นอันพระองค์อาศัยความอนุเคราะห์ในกาหอมาตย์ จึงไม่ทรงทำแล้วแก่ท้าวเธอ.

พระราชินีตรัสถามว่า “กาหะ ได้ยินว่า ท่านคิดอย่างนี้จริงหรือ?” เมื่อเขาทูลว่า “จริง” จึงตรัสว่า

“เมื่อเราพร้อมทั้งบุตรภรรยาของเรา มิได้ถือเอาของมีอยู่ของท่าน ให้ของมีอยู่ของตน, เบียดเบียนอะไรท่าน?

สิ่งใดที่เราให้แก่ท่านแล้ว, สิ่งนั้นจงเป็นอันให้เลยทีเดียว; แต่ท่านจงออกไปจากแคว้นแคว้นของเรา” ดังนี้แล้ว จึงทรงเนรเทศ

กาหอมาตย์นั้นออกจากแคว้นแคว้น แล้วรับสั่งให้เรียกชุมนุมอมาตย์มา ตรัสถามว่า

“ได้ยินว่า ท่านคิดอย่างนี้ จริงหรือ?” เมื่อเขาทูลว่า “จริง” จึงตรัสว่า

“ดีละ ลุง, เราเลื่อมใส^๑, ท่านจงรับราชสมบัติของเราแล้ว ให้ท่านสิ้น ๗ วัน โดยทำนองที่เราให้แล้วนั้นแล”

ทรงมอบราชสมบัติแก่เขาสิ้น ๗ วันแล้ว จึงกราบทูลพระศาสดาว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงทรงเลศดูการทำของคนพาล, เขาได้ให้ความลบลพในทานที่หม่อมฉันถวายแล้วอย่างนี้.”

[คนตระหนี่ ไปเทวโลกไม่ได้]

พระศาสดา ตรัสว่า “อย่างนั้น มหาบพิตร, ขึ้นชื่อว่าพวกคนพาล ไม่ยินดีทานของผู้อื่น เป็นผู้มึนทึดเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า, ส่วนพวกนักปราชญ์อนุโมทนาทานแม้ของชนเหล่าอื่น จึงเป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไป ณ เบื้องหน้าโดยแท้” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“พวกคนตระหนี่จะไปสู่เทวโลกไม่ได้เลย, พวกคนพาลแล ย่อมไม่สรรเสริญ
ทาน, ส่วนนักปราชญ์ อนุโมทนาทานอยู่
เพราะเหตุที่นั่นนั่นเอง นักปราชญ์นั้น จึงเป็นผู้มีสุขในโลกหน้า.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กทริยา คือผู้มีความตระหนี่เหนียวแน่น.

ผู้ไม่รู้จักประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า ชื่อว่า พวกพาล.

บัณฑิตชื่อว่า ธีรชน.

สองบทว่า สฺหิ..... ความว่า ธีรชนนั้น เมื่อเสวยทิพยสมบัติ ชื่อว่าเป็นผู้มีความสุขในโลกหน้า

เพราะบุญอันสำเร็จแต่การอนุโมทนาทานนั้นนั่นเอง.

ในเวลาจบเทศนา ชุณหอมายต์ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว.

ชุณหอมายต์ ครั้นเป็นพระโศดาบันแล้ว ได้ถวายทานโดยทำนองที่พระราชาถวายแล้วสิ้น ๗ วันเหมือนกัน ดังนี้แล.

เรื่องอสทิสทาน จบ.

๑๑. เรื่องนายกาละ บุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภบุตรของท่านอนาถบิณฑิกะ ชื่อว่า กาละ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ปฐุพยา เอกฤษเสน” เป็นต้น.

[บิดาจ้างบุตรให้ฟังธรรม]

ได้ยินว่า นายกาละนั้น เป็นบุตรเศรษฐี ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศรัทธาเช่นนั้น ก็ไม่ปรารถนาจะไปสู่สำนักของพระศาสดาเลย, ไม่ปรารถนาจะเห็นในเวลาพระศาสดาเสด็จมาสู่เรือน, ไม่ปรารถนาจะฟังธรรม, ไม่ปรารถนาจะทำการขวนขวายแก่สงฆ์; แม้ถูกบิดาพูดว่า “เจ้าอย่าทำอย่างนี้ พ่อ” ก็ไม่ฟังคำของท่าน.

ลำดับนั้น บิดาของเขาคิดว่า “เจ้ากาละนี้ เมื่อถึงทิวาเห็นปานนี้เที่ยวไป จักเป็นผู้มีเวจีเป็นที่ไปในเบื้องหน้า; ก็เมื่อเรายังเห็นอยู่ บุตรของเราฟังไปสู่นรก, ข้อนั้นไม่สมควรแก่เราเลย; ก็ขึ้นชื่อว่าสัตว์ผู้ไม่ฟังเสียง เพราะการให้ทรัพย์ ไม่มีในโลกนี้เลย, เราจักทำลายทิวาของบุตรนั้นด้วยทรัพย์.”

ลำดับนั้น เศรษฐี พุดกะนายกาละนั้นว่า

“พ่อ เจ้าจงเป็นผู้รักษาอุโบสถ ไปสู่วิหารฟังธรรมแล้ว มาเถิด, เราจักให้กหาปณะ ๑๐๐ แก่เจ้า.”

กาละ. จักให้หรือ? พ่อ.

เศรษฐี. จักให้ ลูก.

นายกาละนั้น รับประทาน ๓ ครั้งแล้ว เป็นผู้รักษาอุโบสถ ได้ไปสู่วิหารแล้ว.

แต่กิจด้วยการฟังธรรมของเขาไม่มี; เขานอนในที่ตามความสำราญแล้ว ได้ไปบ้านแต่เช้าตรู่.

ลำดับนั้น บิดาของเขาพูดว่า

“บุตรของเราได้เป็นผู้รักษาอุโบสถ, ท่านทั้งหลายจงนำข้าวต้มเป็นต้นมาแก่เขาเร็ว” ดังนี้แล้ว ก็สั่งคนใช้ให้ๆ.

นายกาละนั้น ห้ามอาหารเสีย ด้วยพูดว่า “เรายังมิได้รับกหาปณะ จักไม่บริโภค.”

ลำดับนั้น บิดาของเขา เมื่ออดทนการรบกวนไม่ได้ จึงให้กหาปณะแล้ว.

นายกาละนั้น ต่อบริโภคอาหารนั้นไว้ด้วยมือ แล้วจึงบริโภคอาหาร.

ต่อมาในวันรุ่งขึ้น เศรษฐีส่งเขาไป ด้วยพูดว่า

“พ่อ เราจักให้กหาปณะพันหนึ่งแก่เจ้า, เจ้ายืนตรงพระพักตร์ของพระศาสดา เรียนเอาบทแห่งธรรมให้ได้บทหนึ่ง แล้วฟังมา.”

เขาไปวิหาร ยืนตรงพระพักตร์ของพระศาสดา ได้เป็นผู้ใคร่จะเรียนเอาบทแห่งธรรมบทเดียวเท่านั้นแล้วหนีไป.

ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ทรงทำอาการคือการกำหนดไม่ได้แก่เขา.

เขากำหนดบทนั้นไม่ได้แล้ว จึงได้ยืนฟังแล้วเที่ยว ด้วยคิดว่า “เราจักเรียนบทต่อไป.”

นัยว่าชนทั้งหลาย ต่อฟังอยู่ ด้วยคิดว่า “เราจักเรียนให้ได้” ชื่อว่าฟังโดยเคารพ.

ก็ธรรมดา เมื่อชนทั้งหลาย ฟังอยู่อย่างนี้ ธรรมย่อมให้โสดาปัตติมรรคเป็นต้น.

ถึงนายกาละนั้น ก็ฟังอยู่ด้วยคิดว่า “จักเรียนให้ได้.”

แม้พระศาสดา ก็ทรงทำอาการคือการกำหนดไม่ได้แก่เขา.

เขากำลังยืนฟังอยู่เทียว ด้วยคิดว่า “จักเรียนบทต่อไป” จึงตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล.

[บรรลุนโสตาปัตติผลแล้วไม่รับค่าจ้าง]

ในวันรุ่งขึ้น นายกาละนั้นเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ มีพระพุทเจ้าเป็นประมุขทีเดียว.

มหาเศรษฐีพอเห็นเขาก็คิดว่า “วันนี้เราขอบใจอาการของบุตร.”

แม้นายกาละนั้นก็ได้มีความปริวิตกตั้งนี้ว่า “โอหนอ! วันนี้ บิดาของเรา ไม่ฟังให้กหาปณะในที่ใกล้พระศาสดา. ฟังปกปิดความที่เราเป็นผู้รักษาอุโบสถ เพราะเหตุแห่งกหาปณะไว้.”

แต่พระศาสดา ได้ทรงทราบความที่นายกาละนั้น เป็นผู้รักษาอุโบสถ เพราะเหตุแห่งกหาปณะแล้ว ในวันวาน.

มหาเศรษฐีให้ถวายข้าวต้มแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทเจ้าเป็นประมุขแล้ว จึงสั่งให้ๆ แม่แก่บุตร.

นายกาละนั้นเป็นผู้นั่งนิ่งเทียว ต้มข้าวต้ม เคี้ยวของควรรเคี้ยว บริโภคภัต.

ในเวลาเสร็จกิจของพระศาสดา มหาเศรษฐีให้บุคคลวางหอกหาปณะพันหนึ่งไว้ตรงหน้าบุตรแล้ว พูดว่า “พ่อ พ่อพูดว่า ‘จักให้กหาปณะพันหนึ่งแก่เจ้า’ จึงให้เจ้าสมาทานอุโบสถ ส่งไปวิหาร, นี้กหาปณะพันหนึ่งของเจ้า.”

นายกาละนั้น เห็นกหาปณะที่บิดาให้เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา ละอายอยู่ จึงพูดว่า

“ผมไม่ต้องการด้วยกหาปณะทั้งหลาย” แม้อีกบิดาพูดว่า “จงรับเถิด พ่อ” ก็ไม่รับแล้ว.

[โสตาปัตติผล เลิศกว่าสมบัติทุกอย่าง]

ลำดับนั้น บิดาของเขาถวายบังคมพระศาสดาแล้ว กราบพูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ ข้าพระองค์ ขอบใจอาการของบุตร” เมื่อพระศาสดา ตรัสถามว่า “อะไร? มหาเศรษฐี” จึงกราบพูลว่า “ในวันก่อน บุตรของข้าพระองค์นี้ อันข้าพระองค์พูดว่า ‘เราจักให้กหาปณะ ๑๐๐ แก่เจ้า’ แล้ว ส่งไปวิหาร ในวันรุ่งขึ้น ยังไม่ได้รับกหาปณะแล้ว ไม่ปรารถนาจะบริโภค; แต่วันนี้ เขาไม่ปรารถนาหากหาปณะแม้ที่ข้าพระองค์ให้.”

พระศาสดาตรัสว่า “อย่างนั้น มหาเศรษฐี,

วันนี้ โสตาปัตติผลนั้นแล ของบุตรของท่าน ประเสริฐแม้กว่าสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ แม้กว่าสมบัติในเทวโลกและพรหมโลก” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“โสตาปัตติผล ประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน
กว่าการไปสู่สวรรค์ และกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า ปฐมยา เอกรชเชน คือ กว่าความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทพระคาถาว่า สคคสุส คมเนน ว่า ความว่า กว่าการถึงสวรรค์ ๒๖ ชั้น.

บาทพระคาถาว่า สัพพโลกาธิปจฺเจน ความว่า
กว่าความเป็นใหญ่ในโลก มีประมาณเท่านั้นๆ คือในโลกทั้งปวง พร้อมด้วยนาค ครุฑ และเวมานิกเปรต.

บาทพระคาถาว่า โสตาปัตติผลํ วรํ ความว่า
เพราะพระราชา แม้เสวยราชสมบัติในที่มีประมาณเท่านั้น ก็เป็นผู้ไม่พ้นจากนรกเป็นต้นได้เลย,
ส่วนพระโสดาบัน เป็นผู้มียุบะอภัยอันปิดแล้ว แม้มีกำลังเพลากว่าพระโสดาบันทั้งสิ้น ก็ไม่เกิดในภพที่ ๘;
ฉะนั้น โสตาปัตติผลนั้นแล จึงประเสริฐ คือสูงสุด.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลุนิรมลทั้งหลายมีโสตาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องนายกาละ บุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี จบ.

โลกวรรค วรรณนา จบ.

วรรคที่ ๑๓ จบ.

๑๔. พุทธวรรค วรรณนา

๑. เรื่องมาริตา

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่โพธิมณฑลสถาน ทรงปรารภธิดามาร ตรีศพระธรรมเทศนาว่า “ยสฺส ชิตฺ” เป็นต้น.

[พราหมณ์หาสามีให้ลูกสาว]

ก็พระศาสดา ทรงยังพระธรรมเทศนาให้ตั้งขึ้นที่กรุงสาวัตถีแล้ว ตรีศแก่พราหมณ์ชื่อมาคันทิยะ ในแคว้นกुरुอีก.

ทราบว่าเป็นแคว้นกुरु ธิดาของมาคันทิยะพราหมณ์ ชื่อว่ามาคันทิยาเหมือนกัน ได้เป็นผู้มีรูปร่างงามเลอโฉม.

พราหมณ์มหาศาลเป็นอันมาก และเหล่าชัตติยมหาศาลอยากได้นางมาคันทิยานั้น จึงส่งข่าวไปแก่มาคันทิยะว่า “ขอจงให้ธิดาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด.”

แม้มาคันทิยะพราหมณ์ ก็ห้ามพราหมณ์มหาศาลและชัตติยมหาศาลเสียทั้งหมดเหมือนกันว่า

“พวกท่าน ไม่สมควรแก่ธิดาของข้าพเจ้า.”

ต่อมาวันหนึ่ง ในเวลาใกล้รุ่ง พระศาสดา ทรงตรวจดูสัตว์โลกทรงเห็นมาคันทิยะพราหมณ์นั้น

เข้าไปภายในแห่งชายคือพระญาณของพระองค์ จึงทรงใคร่ครวญว่า “จักมีเหตุอะไรหนอ?”

ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้ง ๓ ของพราหมณ์และนางพราหมณี.

ฝ่ายพราหมณ์ก็บำเรอไฟอยู่เป็นนิตย์ ภายนอกบ้าน.

พระศาสดาได้ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จไปยังที่นั่นแต่เช้าตรู่.

พราหมณ์ตรวจดูรูปสรีระของพระศาสดา พลังคิดว่า “ขึ้นชื่อว่าบุรุษในโลกนี้ ที่จะเหมือนด้วยบุรุษคนนี้มีไม่มี,

บุรุษคนนี้เป็นผู้สมควรแก่ธิดาของเรา, เราจักให้ธิดาแก่บุรุษคนนี้” แล้วกราบทูลพระศาสดาว่า

“สมณะ เรามีธิดาอยู่คนหนึ่ง, เรายังไม่เห็นบุรุษผู้สมควรแก่นาง จึงไม่ได้ให้นางแก่ใครๆ เลย,

ส่วนท่านเป็นผู้สมควรแก่นาง, เราใคร่จะให้ธิดาแก่ท่านทำให้เป็นหญิงบำเรอบาท,

ท่านจงรออยู่ในที่นี้แหละ จนกว่าเราจะนำธิดานั้นมา.”

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของเขาแล้ว ไม่ทรงยินดีเลย (แต่) ไม่ทรงห้าม.

[รอยพระบาทจะปรากฏเพราะทรงอธิษฐาน]

ฝ่ายพราหมณ์ ไปเรือนแล้ว บอกแก่นางพราหมณีว่า “นางผู้เจริญ วันนี้ เราเห็นบุรุษผู้สมควรแก่ธิดาของเราแล้ว,

พวกเราจักให้ธิดานั้นแก่เขา” ให้ธิดาตกแต่งกายแล้ว ได้พาไปยังที่นั่นพร้อมด้วยนางพราหมณี.

แม้มหาชนก็ตื่นตื่นพากันออกไป (ดู).

พระศาสดา ไม่ได้ทรงยืนอยู่ที่ที่พราหมณ์บอกไว้ ทรงแสดงเจตีย์คือรอยพระบาทไว้ ในที่นั้นแล้ว ได้ทรงยืนเสียในที่อื่น.

ทราบว่าเป็นเจตีย์คือรอยพระบาท ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมปรากฏในที่ที่พระองค์ทรงอธิษฐานว่า

“บุคคลชื่อโน้น จงเห็น เจตีย์รอยเท้านี้” แล้วทรงเหยียบไว้เท่านั้น. ชื่อว่า ผู้ที่จะเห็นเจตีย์คือรอยพระบาทนั้นในที่ที่เหลือไม่มี.

พราหมณ์ ถูกนางพราหมณีผู้ไปกับตนถามว่า “บุรุษนั้นอยู่ที่ไหน” จึงบอกว่า “ฉันได้ส่งเขาไว้แล้วว่า ‘ท่านจงรออยู่ที่นี้’

พละงมองหาอยู่ พบรอยพระบาทแล้ว จึงชี้ว่า “นี่รอยเท้าของเขา.”

[รอยเท้าเป็นเครื่องแสดงลักษณะของคน]

นางพราหมณีนั่ง กล่าวว่า

“พราหมณ์ นี้ไม่ใช่รอยเท้าของบุคคลผู้บริโศกคาม” เพราะความที่นางเป็นคนฉลาดในมนต์เครื่องทำนายลักษณะ, เมื่อพราหมณ์พูดว่า “นางผู้เจริญ เจ้าเห็นจระเข้ในตุ่มน้ำ, สมณะนั้น เราบอกแล้วว่า ‘เราจักให้ธิดาแก่ท่าน’, ถึงเขาก็รับคำของเราแล้ว,” กล่าวว่า

“พราหมณ์ ท่านบอกอย่างนั้นก็จริง, ถึงดังนั้น รอยเท้านี้ เป็นรอยเท้าของผู้หมกตมกิลสทีเดียว” ดังนี้แล้ว กล่าวคาถานี้ว่า

“ก็คนเจ้าราคาะ พึงมีรอยเท้ากระหย่ง (เว้ากลาง),
คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันสั้นปิบ (หนักสั้น),
คนเจ้าโมหะย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายเท้า),
คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้ว มีรอยเท้าเช่นนี้ นี้.”

ที่นั่น พราหมณ์จึงบอกนางพราหมณีว่า “นางผู้เจริญ เจ้าอย่าอิงไป, จงเป็นผู้หนึ่งมาเถิด” ไปพบพระศาสดาแล้ว จึงแสดงแก่นางพราหมณีนั่งว่า “นี่ คือ บุรุษคนนั้น” แล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า “สมณะ เราจักให้ธิดา.”

พระศาสดา ไม่ตรัสว่า “เราไม่ต้องการด้วยธิดาของท่าน” (กลับ) ตรัสว่า “พราหมณ์ เราจักบอกเหตุสักอย่างหนึ่งแก่ท่าน. ท่านจักฟังไหม?” เมื่อพราหมณ์ทูลว่า “สมณะผู้เจริญ ท่านจงกล่าว, ข้าพเจ้าจักฟัง.” จึงทรงนำเรื่องอดีต ตั้งแต่ครั้งออกมหาภิเนษกรมณ์มาแสดงแล้ว.

กถาโดยย่อในเรื่องนั้น ดังต่อไปนี้

“พระมหาสัตว์ ทรงละสิริราชสมบัติแล้ว ทรงขึ้นมำกัณฐกะ^๑ มีนายฉันทะเป็นสหาย เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์, เมื่อมารยีนอยู่ที่ประตูแห่งพระนคร กล่าวว่า “สิริธัตถะ ท่านจงกลับเสียเถิด, แต่วันนี้ไปในวันที่ ๗ จักภรรยาคักปรากฏแก่ท่าน”, จึงตรัสว่า “มาร ถึงเราก็จักภรรยาคักนั้น, แต่เราไม่มีความต้องการด้วยจักภรรยาคักนั้น.”

มาร. เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านออกไปเพื่อประโยชน์อะไร?

พระมหาสัตว์. เพื่อประโยชน์แก่สัพพัญญุตญาณ.

มาร. ถ้าเช่นนั้น ตั้งแต่วันนี้ไป บรรดาวิตกทั้ง ๓ มีกามวิตกเป็นต้น ท่านจักต้องตรีกวิตกแม้สักอย่างหนึ่ง, เราจักรู้จักกิจที่ควรทำแก่ท่าน.

ตั้งแต่นั้นมา มารนั้น คอยฟังจับผิด ติดตามพระมหาสัตว์ไป ๗ ปี.

แม้พระศาสดาทรงประพฤติทุกกรกิริยาสิ้น ๖ ปี ทรงอาศัยการทำแห่งบุรุษ อันเฉพาะพระองค์ ทรงแหงตลอดซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ เสวยวิมุติสุข^๒ ที่ควงไม้โพธิ ในสัปดาห์ที่ ๕ ทรงนั่งที่ควงไม้ชบาลนิโครธ.

[มารเสียใจ เพราะพระองค์ตรัสรู้]

ในสมัยนั้น มารถึงความโทมัสแล้ว นั่งที่หนทางใหญ่ พลังรำพึงว่า

“เราติดตามมาตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ แม้อคอยฟังจับผิด ก็ไม่ได้เห็นความพลั้งพลาดอะไรๆ ของสิริธัตถะนี้, บัดนี้ เรอก้าวล่วงวิสัยของเราไปเสียแล้ว”

๑ ม้าสีขาว

๒ สุขอันเกิดจากความพ้นกิเลส

ที่นั่น ธิดาของมารนั้น ๓ คน เหล่านี้ คือ “นางตันหา นางอรดี นางราคา” ดำริว่า

“บิดาของเราไม่ปรากฏ, บัดนี้ท่านอยู่ที่ไหนหนอ?” มองหาอยู่ จึงเห็นบิดานั้นผู้นั่งแล้วอย่างนั้น จึงเข้าไปหาแล้ว ไต่ถามว่า “คุณพ่อ เพราะเหตุไร? คุณพ่อจึงมีทุกข์เสียใจ” มารนั้น จึงเล่าเนื้อความนั้นแกธิดาเหล่านั้น.

ลำดับนั้น ธิดาเหล่านั้น จึงบอกกะมารผู้บิดานั้นว่า

“คุณพ่อ คุณพ่ออย่าคิดเลย, พวกดิฉันจักทำเขาให้อยู่ในอำนาจของตน แล้วนำมา.”

มาร. แม้ทั้งหลาย ใครก็ไม่อาจทำเขาไว้ในอำนาจได้

(ธิดามาร กล่าวว่่า)

“คุณพ่อ พวกดิฉันชื่อว่าเป็นหญิง, พวกดิฉันจักผูกเธอไว้ด้วยบ่วงมีบ่วงคือราคะเป็นต้นแล้วนำมาในบัดนี้แหละ, คุณพ่ออย่าคิดเลย” แล้วพากันเข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ พวกหม่อมฉันจักบำเรอพระบาทของพระองค์.”

[ธิดามารประเล้าประโลมพระศาสดา]

พระศาสดา มิได้ทรงใฝ่พระหทัยถึงถ้อยคำของธิดามารเหล่านั้นเลย, ไม่ทรงลืมหงอพระเนตรทั้ง ๒ ขึ้นดูเลย.

พวกธิดามาร คิดกันอีกว่่า “ความประสงค์ของพวกบุรุษ สูงๆ ต่ำๆ แล,

บางพวกมีความรักในเด็กหญิงรุ่นทั้งหลาย, บางพวกมีความรักในพวกหญิงที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย,

บางพวกมีความรักในพวกหญิงที่ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย, บางพวกมีความรักในพวกหญิงที่ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย;

พวกเราจักประเล้าประโลมเธอโดยประการต่างๆ”

คนหนึ่งๆ นิรมิตอรรถภาพได้ร้อยหนึ่งๆ ด้วยสามารถแห่งเพศมีเพศเด็กหญิงรุ่นเป็นต้น

เป็นเด็กหญิงรุ่น เป็นหญิงยังไม่คลอด คลอดแล้วคราวหนึ่ง คลอดแล้ว ๒ คราว เป็นหญิงปูนกลาง และเป็นหญิงแก่

เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่่า “ข้าแต่พระสมณะ พวกหม่อมฉันจะบำเรอพระบาททั้ง ๒ ของพระองค์” ถึง ๖ ครั้ง.

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงใฝ่พระหทัยถึงถ้อยคำของธิดามารเหล่านั้น โดยประการที่ทรงน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิอันยอดเยี่ยม ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะธิดามารผู้ติดตามมา แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ว่่า

“พวกเจ้าจงหลีกไป, พวกเจ้าเห็นอะไรจึงพยายามอย่างนี้?

การทำความชื้อเห็นปานนี้ ต่อหน้าของพวกที่มีราคะไม่ไปปราศแล้วจึงจะควร,

ส่วนตถาคตละกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้นได้แล้ว, พวกเจ้าจักนำเราไปในอำนาจของตน ด้วยเหตุอะไรเล่า?”

ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่่า

“กิเลสชาติมีราคะเป็นต้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดชนะแล้ว

อันพระองค์ย่อมไม่กลับแพ้, กิเลสหน้อยหนึ่งในโลก ย่อมไม่หากิเลสชาติที่

พระพุทเจ้าพระองค์นั้นชนะแล้ว ไม่ได้,

พวกเจ้าจักนำพระพุทเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ไม่มีร่องรอย

ไปด้วยร่องรอยอะไร?

ตัณหาหิ้วย่านไปตามอารมณ์ต่างๆ ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใด
เพื่อนำไปในภพไหนๆ, พวกเจ้าจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ไม่มีร่องรอยไป ด้วยร่องรอยอะไร?”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า ยสฺส ชิตฺ นาวชียติ ความว่า

กิเลสชาติมีรากจะเป็นต้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงชนะแล้วด้วยมรรคนั้นๆ อันพระองค์ย่อมไม่กลับแพ้
คือ ชื่อว่าชนะแล้วไม่ตีหามิได้ เพราะไม่กลับฟุ้งขึ้นอีก.

บทว่า โนนฺยาติ ตัดเป็น น อฺยุยาติ แปลว่า ย่อมไม่ไปตาม.

อธิบายว่า บรรดากิเลสมีรากจะเป็นต้น แม้กิเลสอย่างหนึ่งใดๆ ในโลก ชื่อว่ากลับไปข้างหลังไม่มี
คือไม่ติดตามกิเลสชาติที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงชนะแล้ว^๑

บทว่า อนนฺตโคจรํ ความว่า ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ด้วยสามารถแห่งพระสัพพัญญุตญาณ มีอารมณ์หาที่สุดมิได้.

สองบทว่า เกณ ปเทน เป็นต้น ความว่า

บรรดารอยมีรอยคือรากจะเป็นต้น แม้รอยหนึ่ง ไม่มีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด,

พวกเจ้าจักนำพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นไป ด้วยร่องรอยอะไร คือ ก็แม้ร่องรอยสักอย่างหนึ่ง ไม่มีแก่พระพุทธเจ้า,
พวกเจ้าจักนำพระพุทธเจ้านั้น ผู้ไม่มีร่องรอยไป ด้วยร่องรอยอะไร?

วินิจฉัยในคาถาที่ ๒,

ขึ้นชื่อว่าตัณหานั้น ชื่อว่า ซาลินี เพราะวิเคราะห์ว่า มีชายบ้าง มีปกติทำซึ่งชายบ้าง เปรียบด้วยชายบ้าง

เพราะอรรถว่ารวบรัดตรงตรงราผูกมัดไว้,

ชื่อว่า วิตตติกา เพราะเป็นธรรมชาติมักชานไปในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูป เป็นต้น เพราะเปรียบด้วยอาหารอันมีพิษ

เพราะเปรียบด้วยดอกไม้มีพิษ เพราะเปรียบด้วยผลไม้มีพิษ เพราะเปรียบด้วยเครื่องบริโภคมมีพิษ,

อธิบายว่า ตัณหาเห็นปานนั้น ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เพื่อนำไปในภพไหนๆ,

พวกเจ้าจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ไม่มีร่องรอยไป ด้วยร่องรอยอะไร?

ในกาลจบเทศนา ธัมมาภิสมัยได้มีแก่เทวดาเป็นอันมาก.

แม้ธิดามารก็อันตรธานไปในที่นั้นนั่นแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า

“มาคันทิยะ ในกาลก่อน เราได้เห็นธิดามารทั้ง ๓ เหล่านี้ผู้ประกอบด้วยอัทธภาพเช่นกับแห่งทอง

ไม่แปดเปื้อนด้วยของโสโครกมีเสมหะ เป็นต้น, แม้ในกาลนั้น เราไม่ได้มีความพอใจในเมถุนเลย,

ก็สรีระแห่งธิดาของท่าน เต็มไปด้วยซากศพคืออาการ ๓๒ เหมือนหม้อที่ใส่ของไม่สะอาด อันตระการตา ณ ภายนอก,

แม้ถ้าเท้าของเราพึงเป็นเท้าที่แปดเปื้อนด้วยของไม่สะอาดไซ้, และธิดาของท่านนี้พึงยืนอยู่ที่ธรณีประตู;

ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่พึงถูกต้องสรีระของนางด้วยเท้า” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

๑ กิเลสเหล่านี้ ติดตามกิเลสที่ทรงชนะแล้ว เนื่องกันเป็นสายๆ ไม่มี.

“แม้ความพอใจในเมถุน ไม่ได้มีแล้ว เพราะเห็นนางตัมหา นางอรดี และนางราคา,
เพราะเห็นสรีระแห่งธิดาของท่านนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยมูตรและกีส,
(เรายังมีความพอใจในเมถุน) อย่างไรได้?
เราย่อมไม่ปรารถนาเพื่อจะแตะต้องสรีระธิดาของท่านนั้นแม้ด้วยเท้า.”

ในเวลาจบเทศนา เมียผู้ทั้ง ๒ ตั้งอยู่แล้วในอนาคามีผล ดังนี้แล.

เรื่องมารธิดา จบ.

๒. เรื่องยมกปาฏิหาริย์

พระศาสดา ทรงปรารภพวกเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ที่พระทวารแห่งสังกัสสนคร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “เย ฌมานุปสุตา ธีรา” เป็นต้น.

ก็เทศนาตั้งขึ้นแล้วในกรุงราชคฤห์.

[เศรษฐิได้ไม้จันทน์ทำบาตร]

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ให้ซึ่งชายมีสัณฐานคล้ายชวด เพื่อความปลอดภัย^๑ และเพื่อรักษาอาหารเป็นต้น ที่หลุดไปด้วยความพลั้งเผลอแล้ว เล่นกีฬาทางน้ำในแม่น้ำคงคา.

ในกาลนั้น ต้นจันทน์แดงต้นหนึ่ง เกิดขึ้นที่ริมฝั่งตอนเหนือของแม่น้ำคงคา มีรากถูกน้ำในแม่น้ำคงคาเซาะโคนหัก กระจัดกระจายอยู่บนหินเหล่านั้น.

ครั้งนั้นปุมหนึ่ง มีประมาณเท่าหม้อ ถูกหินครูดสี ถูกคลื่นน้ำซัด เป็นของเกลี้ยงเกลา ลอยไปโดยลำดับ อันสาหร่ายรวบรัด มาติดที่ชายของเศรษฐินั้น.

เศรษฐิ กล่าวว่า “นั่นอะไร?” ได้ยินว่า “ปุมไม้” จึงให้นำปุมไม้นั้นมาให้ถากด้วยปลายมีด เพื่อจะพิจารณาว่า “นั่นชื่ออะไร?” ในทันใดนั่นเอง จันทน์แดงมีสีแดงครั้งสด ก็ปรากฏ.

ก็เศรษฐิยังไม้เป็นสัมมาทิฐิ, ไม้เป็นมิจฉาทิฐิ, วางตนเป็นกลาง.

เขาคิดว่า “จันทน์แดงในเรือนของเรามีมาก, เราจะเอาจันทน์แดงนี้ทำอะไรหนอ?”

ทีนั้น เขาได้มีความคิดอย่างนี้ว่า

“ในโลกนี้ พวกที่กล่าวว่า ‘เราเป็นพระอรหันต์’ มีอยู่มาก, เราไม่รู้จักพระอรหันต์ แม้สักองค์หนึ่ง, เราจักให้ประกอบเครื่องกลิ้งไว้ในเรือน ให้กลิ้งบาตรแล้ว ใส่สาแทรกห้อยไว้ในอากาศประมาณ ๖๐ ศอก โดยเอาไม้ไผ่ต่อกันขึ้นไปแล้ว จะบอกว่า ‘ถ้าว่า พระอรหันต์มีอยู่, จงมาทางอากาศแล้ว ถือเอาบาตรนี้,’ ผู้ใดจักถือบาตรนั้นได้, เราพร้อมด้วยบุตรและภรรยา จักถึงผู้นั้นเป็นสรณะ.”

เศรษฐิให้กลิ้งบาตร โดยทำนองที่คิดไว้นั้นแหละ ให้ยกขึ้นโดยเอาไม้ไผ่ต่อๆ กันขึ้นไปแล้ว กล่าวว่า “ในโลกนี้ ผู้ใดเป็นพระอรหันต์, ผู้นั้น จงมาทางอากาศ ถือเอาบาตรนี้.”

[ครูทั้ง ๖ อยากได้บาตรไม้จันทน์]

ครูทั้ง ๖ กล่าวว่า “บาตรนั้น สมควรแก่พวกข้าพเจ้า, ท่านจงให้บาตรนั้นแก่พวกข้าพเจ้าเสียเถิด.”

เศรษฐินั้น กล่าวว่า “พวกท่านจงมาทางอากาศแล้ว เอาไปเถิด”

ในวันที่ ๖ นิครนถนาฏบุตร ส่งพวกอันเตวาลิกไปด้วยสิ่งว่า “พวกเจ้าจงไป, จงพูดกะเศรษฐิอย่างนี้ว่า ‘บาตรนั้น สมควรแก่อาจารย์ของพวกข้าพเจ้า, ท่านอย่าทำการมาทางอากาศเพราะเหตุแห่งของเพียงเล็กน้อยเลย, นัยว่า ท่านจงให้บาตรนั้นเถิด.’”

๑ เพื่อเปลื้องอันตราย.

พวกอันเตวาสิกไปพูดกะเศรษฐีอย่างนั้นแล้ว.

เศรษฐี กล่าวว่า “ผู้ที่สามารถมาทางอากาศแล้วถือเอาได้เท่านั้น จงเอาไป.”

[นาฏบุตรออกอุบายเอาบาตร]

นาฏบุตร เป็นผู้ปรารถนาจะไปเอง จึงได้ให้สัญญาแก่พวกอันเตวาสิกว่า

“เราจักยกมือและเท้าขึ้นข้างหนึ่ง เป็นที่ว่าปรารถนาจะเหาะ, พวกเจ้าจงร้องบอกเราว่า

‘ท่านอาจารย์ ท่านจะทำอะไร? ท่านอย่าแสดงความเป็นพระอรหันต์ที่ปกปิดไว้ เพราะเหตุแห่งบาตรไม้ แกมมหาชนเลย’
ดังนี้แล้ว จงพากันจับเราที่มือและเท้าตึงไว้ ให้ล้มลงที่พื้นดิน.”

เขาไปในที่นั้นแล้ว กล่าวกะเศรษฐีว่า “มหาเศรษฐี บาตรนี้สมควรแก่เรา, ไม่สมควรแก่ชนพวกอื่น,
ท่านอย่าชอบใจการเหาะขึ้นไปในอากาศของเรา เพราะเหตุแห่งของเพียงเล็กน้อย, จงให้บาตรแก่เราเถิด.”

เศรษฐี. ผู้เจริญ ท่านต้องเหาะขึ้นไปทางอากาศแล้ว ถือเอาเถิด.

ลำดับนั้น นาฏบุตรกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น พวกเจ้าจงหลีกไปๆ” ก็นพวกอันเตวาสิกออกไปแล้ว กล่าวว่า
“เราจักเหาะขึ้นไปในอากาศ” ดังนี้แล้ว ก็ยกมือและเท้าขึ้นข้างหนึ่ง.

ที่นั้น พวกอันเตวาสิกกล่าวกะอาจารย์ว่า “ท่านอาจารย์ ท่านจะทำอะไรกันนั้น?

ประโยชน์อะไร ด้วยคุณที่ปกปิดไว้ อันท่านแสดงแกมมหาชน เพราะเหตุแห่งบาตรไม้ฝึ่ๆ”

แล้วช่วยกันจับนาฏบุตรนั้นที่มือและเท้า ตึงมาให้ล้มลงบนแผ่นดิน.

เขาบอกกะเศรษฐีว่า “มหาเศรษฐี อันเตวาสิกเหล่านี้ ไม่ให้เราเหาะ, ท่านจงให้บาตรแก่เรา.”

เศรษฐี. ผู้เจริญ ท่านต้องเหาะขึ้นไปถือเอาเถิด.

พวกเดียรถีย์ แม้พยายามด้วยอาการอย่างนี้สิ้น ๖ วันแล้ว ยังไม่ได้บาตรนั้นเลย.

[ชาวเมืองเข้าใจว่า ไม่มีพระอรหันต์]

ในวันที่ ๗ ในกาลที่ท่านมหาโมคคัลลานะและท่านปิณโฑลภารทวาชะไปยืนบนหินดาดแห่งหนึ่งแล้วห่มจีวร ด้วยตั้งใจว่า
“จักเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์”

พวกนักเลง คยุกันว่า “ชาวเราเอ๋ย ในกาลก่อน ครูทั้ง ๖ กล่าวว่า ‘พวกเราเป็นพระอรหันต์ในโลก,’

ก็เมื่อเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ให้ยกบาตรขึ้นไว้แล้ว กล่าวว่า ‘ถ้าว่า พระอรหันต์ มีอยู่, จงมาทางอากาศแล้ว ถือเอาเถิด’,

วันนี้ เป็นวันที่ ๗. แม้สักคนหนึ่งชื่อว่าเหาะขึ้นไปในอากาศด้วยแสดงตนว่า ‘เราเป็นพระอรหันต์’ ก็ไม่มี;

วันนี้ พวกเรารู้ความที่พระอรหันต์ไม่มีในโลกนี้แล้ว.”

ท่านมหาโมคคัลลานะ ได้ยินถ้อยคำนั้นแล้ว จึงกล่าวกะท่านปิณโฑลภารทวาชะว่า

“อาวุโส ภารทวาชะ ท่านได้ยินถ้อยคำของพวกนักเลงเหล่านี้ไหม? พวกนักเลงเหล่านี้ พุดเป็นทีว่าจะยำยิพระพุทธานุชา;

ก็ท่านมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก, ท่านจงไปเถิด จงมาทางอากาศแล้วถือเอาบาตรนั้น.”

ปิณโฑลภารทวาชะ. ออาวุโส โมคคัลลานะ ท่านเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาสาวกผู้มีฤทธิ์, ท่านจงถือเอาบาตรนั้น;

แต่เมื่อท่านไม่ถือเอา, ผมจักถือเอา.”

[พระปิณโฑลภารทวาชะแสดงปาฏิหาริย์]

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านจงถือเอาเถิด ผู้มีอายุ”

ท่านปิณโฑลภารทวาชะก็เข้าจตุตถฌาน มีอภิญญาเป็นบาท ออกแล้ว เอาปลายเท้าคืบหินดาตประมาณ ๓ คาจตุตให้ขึ้นไปในอากาศ เหมือนปยุณุ่น แล้วหมุนเวียนไปในเบื้องบนพระนครราชคฤห์ ๗ ครั้ง.

หินดาตนั้นปรากฏดังฝาละมี^๑สำหรับปิดพระนครไว้ประมาณ ๓ คาจตุต.

พวกชาวพระนครกลัว ร้องว่า “หินจะตกทับพวกเรา” จึงทำเครื่องกันมีกระดังเป็นต้นไว้บนกระหม่อม แล้วชุกซ่อนในที่นั้นๆ. ในวาระที่ ๗ พระเถระทำลายหินดาต แสดงตนแล้ว.

มหาชน เห็นพระเถระแล้ว กล่าวว่า

“ท่านปิณโฑลภารทวาชะผู้เจริญ ท่านจงจับหินของท่านไว้ให้มั่น, อย่าให้พวกข้าพเจ้าทั้งหมดพินาศเสียเลย.”

พระเถระ เอาปลายเท้าเหยียดหินทิ้งไป.

แผ่นดินนั้นไปตั้งอยู่ในที่เดิมมันเอง.

พระเถระได้ยืนอยู่ในที่สุดแห่งเรือนของเศรษฐี.

เศรษฐีเห็นท่านแล้ว หมอบลงแล้ว กราบเรียนว่า “ลงเถิด พระผู้เป็นเจ้า” นิมนต์พระเถระผู้ลงจากอากาศให้นั่งแล้ว, ให้นำบาตรลงมาให้เต็มด้วยวัตถุอันมีรสหวาน ๔ อย่างแล้ว ได้ถวายแก่พระเถระ.

พระเถระรับบาตรแล้วบ้ายหน้าสูวิหาร ไปแล้ว.

ลำดับนั้น ชนเหล่าใดที่อยู่ในป่าบ้าง อยู่ในบ้านบ้าง ไม่เห็นปาฏิหาริย์ของพระเถระ,

ชนเหล่านั้นประชุมกันแล้ววิงวอนพระเถระว่า

“ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงแสดงปาฏิหาริย์แก่พวกผม” ดังนี้แล้ว ก็พากันติดตามพระเถระไป.

พระเถระนั้น แสดงปาฏิหาริย์แก่ชนเหล่านั้นๆ พลาจได้ไปยังพระวิหารแล้ว.

[พระศาสดาทรงห้ามภิกษุทำปาฏิหาริย์]

พระศาสดา ทรงสดับเสียงมหาชนที่ติดตามพระเถระนั้นอ้ออิงอยู่ จึงตรัสถามว่า “อานนท์ นั้นเสียงใคร?” ทรงสดับว่า

“พระเจ้าข้า พระปิณโฑลภารทวาชะเหาะขึ้นไปในอากาศแล้ว ถือเอาบาตรไม้จันทน์, นั้นเสียงในสำนักของท่าน”

จึงรับสั่งให้เรียกพระปิณโฑลภารทวาชะมา ตรัสถามว่า “ได้ยินว่า เธอทำอย่างนั้นจริงหรือ?”

เมื่อท่านกราบทูลว่า “จริง พระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “ภารทวาชะ ทำไมเธอจึงทำอย่างนั้น?”

ทรงติเตียนพระเถระ แล้วรับสั่งให้ทำลายบาตรนั้นให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้ว รับสั่งให้ประทานแก่ภิกษุทั้งหลาย

เพื่อประโยชน์แก่การบดผสมยาตา แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลาย เพื่อต้องการไม่ให้ทำปาฏิหาริย์.

| ฝ่ายพวกเดียรถีย์ได้ยินว่า

“ทราบที่พระสมณโคดมให้ทำลายบาตรนั้นแล้ว ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย เพื่อต้องการมิให้ทำปาฏิหาริย์”

๑ ปิณฺฑิปาสาณ หลังหิน, ลานหิน

๒ ฝาละมี สิ่งที่ปิดปากหม้อดินที่เป็นหม้อข้าวหม้อแกง

จึงเที่ยวบอกกันในถนนในพระนครว่า “สาวกทั้งหลายของพระสมณโคดม ไม่ก้าวล่วงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแม้เพราะเหตุชีวิต, ถึงพระสมณโคดมก็จักรักษาสิกขาบทที่ทรงบัญญัตินั้นเหมือนกัน, บัดนี้ พวกเรา ได้โอกาสแล้ว”

แล้วกล่าวว่า “พวกเรารักษาคุณของตน จึงไม่แสดงคุณของตนแก่มหาชน เพราะเหตุแห่งบาตรไม่ในกาลก่อน, เหล่าสาวกของพระสมณโคดม แสดงคุณของตนแก่มหาชน เพราะเหตุแห่งบาตร, พระสมณโคดมรับสั่งให้ทำลายบาตรนั้นแล้ว ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่เหล่าสาวก เพราะพระองค์เป็นบัณฑิต, บัดนี้พวกเราจักทำปาฏิหาริย์กับพระสมณโคดมแน่.”

[พระศาสดาทรงประสงค์จะทำปาฏิหาริย์]

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว เสด็จไปยังสำนักพระศาสดา กราบทูลถามว่า

“พระเจ้าข้า ได้ทราบว่าคุณองค์ ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่เหล่าสาวก เพื่อต้องการไม่ให้ทำปาฏิหาริย์เสียแล้วหรือ?”

พระศาสดา. ขอถวายพระพร มหาบพิตร.

พระราชา. บัดนี้ พวกเดียรถีย์พากันกล่าวว่า ‘พวกเราจักทำปาฏิหาริย์กับด้วยพระองค์,’ บัดนี้ พระองค์จักทรงทำอะไร?

พระศาสดา. เมื่อเดียรถีย์เหล่านั้นทำ, อาตมภาพก็จักทำ มหาบพิตร.

พระราชา. พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้วมิใช่หรือ?

พระศาสดา. มหาบพิตร อาตมภาพมิได้บัญญัติสิกขาบทเพื่อตน, สิกขาบทนั้นนั่นแล อาตมภาพบัญญัติไว้เพื่อสาวกทั้งหลาย.

พระราชา. สิกขาบท เป็นอันชื่อว่าอันพระองค์ทรงบัญญัติในสาวกทั้งหลายอื่น เว้นพระองค์เสีย พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักย้อนถามพระองค์นั้นแหละ ในเพราะเรื่องนี้, มหาบพิตร ก็อุทฺทยานในแวนแคว้นของพระองค์มีอยู่หรือ?

พระราชา. มี พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. มหาบพิตร ถ้าวามหาชนพึงเคี้ยวกินผลไม้ เป็นต้นว่าผลมะม่วง ในพระอุทฺทยานของพระองค์. พระองค์พึงทรงทำอะไร แก่เขา?

พระราชา. พึงลงอาชญา พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ก็พระองค์ยอมได้เพื่อเสวยหรือ?

พระราชา. อย่างนั้น พระเจ้าข้า, อาชญาไม่มีแก่หม่อมฉัน, หม่อมฉันยอมได้เพื่อเสวยของๆ ตน.

พระศาสดา. มหาบพิตร อาชญาแม่ของอาตมภาพยอมแผ่ไปในแสนโกฏิจักรวาล เหมือนอาชญาของพระองค์ที่แผ่ไปในแวนแคว้นประมาณ ๓๐๐ โยชน์, อาชญาไม่มีแก่พระองค์ผู้เสวยผลไม้ทั้งหลาย เป็นต้นว่าผลมะม่วงในอุทฺทยานของพระองค์, แต่มีอยู่แก่ชนเหล่าอื่น, ขึ้นชื่อว่าก้าวล่วงบัญญัติ คือสิกขาบท ย่อมไม่มีแก่ตน, แต่ยอมมีแก่สาวกเหล่าอื่น, อาตมภาพจึงจักทำปาฏิหาริย์.

พวกเดียรฉัตรฟังถ้อยคำนั้นแล้ว ประจักษ์กันว่า “บัดนี้พวกเราฉิบหายแล้ว,
ได้ยินว่าพระสมณโคดมทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อเหล่าสาวกเท่านั้น, ไม่ทรงบัญญัติไว้เพื่อตน;
ได้ยินว่า ท่านปรารภจะทำปาฏิหาริย์เองทีเดียว; พวกเราจักทำอย่างไรกันเล่า?”

พระราชาทูลถามพระศาสดาว่า “เมื่อไร พระองค์จักทรงทำปาฏิหาริย์? พระเจ้าข้า.”

พระศาสดา. มหาบพิตร โดยล่วงไปอีก ๔ เดือน ต่อจากนี้ไป วันเพ็ญเดือน ๘ จักทำ.

พระราชา. พระองค์จักทรงทำที่ไหน? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. อาตมภาพจักอาศัยเมืองสาวัตถิทำ มหาบพิตร.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า “ก็ทำไม พระศาสดาจึงอ้างที่ไกลอย่างนี้?”

แก้ว่า “เพราะที่นั่นเป็นสถานที่ทำมหาปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์;
อีกอย่างหนึ่ง พระองค์อ้างที่ไกลทีเดียว แม้เพื่อประโยชน์จะให้มหาชนประชุมกัน.”

พวกเดียรฉัตรฟังถ้อยคำนั้นแล้ว กล่าวว่

“ได้ยินว่า ต่อจากนี้โดยล่วงไป ๔ เดือน พระสมณโคดม จักทำปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถิ,
บัดนี้ พวกเราไม่ละเที่ยว จักติดตามพระองค์ไป, มหาชนเห็นพวกเราแล้ว จักถามว่า ‘นี่อะไรกัน?’
ที่นั่น พวกเราจักบอกแก่เขาว่า ‘พวกเราพูดไว้แล้วว่า ‘จักทำปาฏิหาริย์กับพระสมณโคดม,’
พระสมณโคดมนี้ย่อมหนีไป, พวกเราไม่ให้พระสมณโคดมหนีหนี จึงติดตามไป.”

พระศาสดา เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ออกมาแล้ว.

ถึงพวกเดียรฉัตร ก็ออกมาข้างหลังของพระองค์นั้นแล อยู่ใกล้ที่ๆ พระผู้มีพระภาคทรงทำภักติก.

ในวันรุ่งขึ้นพวกเดียรฉัตรบริโภคอาหารเข้าในที่ๆ ตนอยู่แล้ว.

เดียรฉัตรเหล่านั้น ถูกพวกมนุษย์ถามว่า “นี่อะไรกัน?” จึงบอกโดยนัยแห่งคำที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

ฝ่ายมหาชน คิดว่า “พวกเราจักดูปาฏิหาริย์” ดังนี้ แล้วได้ติดตามไป.

พระศาสดาบรรลู่ถึงพระนครสาวัตถิโดยลำดับ.

[เดียรฉัตรเตรียมทำปาฏิหาริย์แข่ง]

แม้พวกเดียรฉัตร ก็ไปกับพระองค์เหมือนกัน ชักชวนอุปัฏฐากได้ทรัพย์แสนหนึ่งแล้ว ให้ทำมณฑปด้วยเสาไม้ตะเคียน^๑
ให้มุงด้วยอุบลเขียว นั่งพูดกันว่า “พวกเราจักทำปาฏิหาริย์ในที่นี้.”

ครั้งนั้น พระเจ้าบเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลว่า

“พวกเดียรฉัตรให้ทำมณฑปแล้ว พระเจ้าข้า, แม้ข้าพระองค์จะให้ทำมณฑปเพื่อพระองค์.”

พระศาสดา. อย่าเลยมหาบพิตร, ผู้ทำมณฑปของอาตมภาพมี.

พระราชา. คนอื่นใครเล่า เว้นข้าพระองค์เสีย จักอาจทำได้ พระเจ้าข้า?

พระศาสดา. ท้าวสักกเทวราช.

พระราชา. ก็พระองค์จักทรงทำปาฏิหาริย์ที่ไหนเล่า? พระเจ้าข้า.

๑ ขทริ ในที่บางแห่งแปลว่า ไม้สะแก.

พระศาสดา. ที่ควงไม้คั่นทามพพฤกษ์^๑ มหาบพิตร.

พวกเดียรธีย์ได้ยินว่า “ได้ข่าวว่า พระสมณโคตมจักทำปาฏิหาริย์ ที่ควงไม้มะม่วง”

จึงบอกพวกอุปัฏฐากของตน ให้ถอนต้นมะม่วงเล็กๆ โดยที่สุตแม้งอกในวันนั้น ในที่ระหว่างโยชน์หนึ่ง แล้วให้ทิ้งไปในป่า.

ในวันเพ็ญเดือน ๘ พระศาสดาเสด็จเข้าไปภายในพระนคร.

ผู้รักษาสวนของพระราชา ชื่อคันทะ เห็นมะม่วงสุกผลใหญ่ผลหนึ่ง ในระหว่างกลุ่มใบที่มัดค้ำมดแดงทำรังไว้

ไล่กาที่มาชุมนุมด้วยความโลภในกลิ่นและรสแห่งมะม่วงนั้นให้หนีไปแล้ว ถือเอาเพื่อประโยชน์แต่พระราชา

เดินไปเห็นพระศาสดาในระหว่างทาง คิดว่า

“พระราชาสวยผลมะม่วงนี้แล้ว พึงพระราชทานกหาปณะแก่เรา ๘ กหาปณะหรือ ๑๖ กหาปณะ,

กหาปณะนั้นไม่พอเพื่อเลี้ยงชีพในอัตภาพหนึ่งของเรา;

ก็ถ้าว่า เราจักถวายผลมะม่วงนี้แต่พระศาสดา, นั้นจักเป็นคุณนำประโยชน์เกื้อกูลมาให้แก่เราตลอดกาลไม่มีสิ้นสุด.”

เขาน้อมถวายผลมะม่วงนั้นแต่พระศาสดา.

พระศาสดาทรงมองดูพระอานนทเถระแล้ว.

ลำดับนั้นพระเถระนำบาตรที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ถวายออกมาแล้ว วางที่พระหัตถ์ของพระองค์.

พระศาสดา ทรงน้อมบาตรเข้าไปรับมะม่วงแล้ว ทรงแสดงอาการเพื่อทรงนั่งในที่นั้นนั่นแหละ.

พระเถระปูลีวีรถวายแล้ว.

ลำดับนั้น เมื่อพระองค์ทรงนั่งบนจีวรนั้นแล้ว พระเถระกรองน้ำดื่ม แล้วขยำมะม่วงสุกผลนั้น ได้ทำให้เป็นน้ำปานะถวาย.

พระศาสดาเสวยน้ำปานะผลมะม่วงแล้วตรัสกะนายคันทะว่า “เธอจงคู้ดินร่วนขึ้นแล้ว ปลูกเมล็ดมะม่วงนี้ในที่นี้แหละ.”

เขาได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

[ประวัติคั่นทามพพฤกษ์]

พระศาสดา ทรงล้างพระหัตถ์บนเมล็ดมะม่วงนั้น.

พอเมื่อพระหัตถ์อันพระองค์ทรงล้างแล้วเท่านั้น, ต้นมะม่วงมีลำต้นเท่าศีรษะไถ^๒ มีประมาณ ๕๐ ศอกโดยส่วนสูงอกขึ้นแล้ว.

กิ่งใหญ่ ๕ กิ่ง คือ ใน ๔ ทิศๆ ละกิ่ง เบื้องบนกิ่งหนึ่ง ได้มีประมาณกิ่งละ ๕๐ ศอกเทียว.

ต้นมะม่วงนั้นสมบูรณ์ด้วยช่อและผล ได้ทรงไว้ซึ่งพวงแห่งมะม่วงสุกรอบในที่แห่งหนึ่ง ในทันใดนั้นนั่นเอง.

พวกภิกษุผู้มาข้างหลัง มาขบฉันทผลมะม่วงสุกเหมือนกัน.

พระราชา ทรงสดับว่า “ข่าวว่า ต้นมะม่วงเห็นปานนี้เกิดขึ้นแล้ว”

จึงทรงตั้งอารักขาไว้ด้วยพระดำรัสว่า “ใครๆ อย่าตัดต้นมะม่วงนั้น.”

ก็ต้นมะม่วงนั้น ปรากฏชื่อว่า “คั่นทามพพฤกษ์” เพราะความที่นายคันทะปลูกไว้.

๑ ควง บริเวณ เช่น ในควงไม้ศรีมหาโพธิ์. คณชามพฤกษ์ ต้นมะม่วงที่นายคันทะ คนเฝ้าสวนปลูก หมายถึง บริเวณต้นมะม่วงคันทะ

๒ นงคลีง งอนไถ

แม้พวกนักเลงเคี้ยวกินผลมะม่วงสุก แล้วพูดว่า

“เจ้าพวกเดียรถีย์ถ้อยถ้อย พวกเจ้ารู้ว่า ‘พระสมณโคตมจักทรงทำปาฏิหาริย์ที่โคนต้นคัมภีร์ตามพพฤษ’
จึงสั่งให้ถอนต้นมะม่วงเล็กๆ แม้ที่เกิดในวันนั้นในวันหนึ่งในโยชน์หนึ่ง, ต้นมะม่วงนี้ ชื่อว่า คัมภีร์ตามพะ”
แล้วเอาเมล็ดมะม่วงที่เป็นเดน ประหารพวกเดียรถีย์เหล่านั้น.

[ท้าวสักกะทำลายพิธีของพวกเดียรถีย์]

ท้าวสักกะทรงสั่งบังคับว่าตวลาหกเทวบุตรว่า

“ท่านจงถอนมณฑปของพวกเดียรถีย์เสียด้วยลม แล้วให้ลม (หอบไป) ทิ้งเสีย บนแผ่นดินที่ทิ้งหยากเยื่อ.”

เทวบุตรนั้นได้ทำเหมือนอย่างนั้นแล้ว.

ท้าวสักกะสั่งบังคับสุริยเทวบุตรว่า “ท่านจงขยายมณฑลพระอาทิตย์ยัง (พวกเดียรถีย์) ให้เร้าร้อน.”

แม้เทวบุตรนั้นก็ได้ทำเหมือนอย่างนั้นแล้ว.

ท้าวสักกะทรงสั่งบังคับว่าตวลาหกเทวบุตรอีกว่า “ท่านจงยังมณฑลแห่งลม (ลมหัวด้วน) ให้ตั้งขึ้นไปเถิด.”

เทวบุตรนั้นทำอยู่ เหมือนอย่างนั้น โปริยเกสิวรุสสีลึงที่สรีระของพวกเดียรถีย์ที่มีเหงื่อไหล.

พวกเดียรถีย์เหล่านั้นได้เป็นเช่นกับจอมปลวกแดง.

ท้าวสักกะทรงสั่งบังคับแม้วัสสวลาหกเทวบุตรว่า “ท่านจงให้หยาดน้ำเม็ดใหญ่ๆ ตก.”

เทวบุตรนั้นได้ทำเหมือนอย่างนั้นแล้ว.

ที่นั่น ภายของพวกเดียรถีย์เหล่านั้น ได้เป็นเช่นกับแมคโคตต่างแล้ว.

พวกเขาแตกหมู่กัน หนีไปในที่เฉพาะหน้าๆ นั้นเอง.

เมื่อพวกเขาหนีไปอยู่อย่างนั้น, ชาวนาคคนหนึ่งเป็นอุปัฏฐากของปุณณกัสสปะ คิดว่า

“บัดนี้เป็นเวลาทำปาฏิหาริย์แห่งพระผู้เป็นเจ้าของเรา, เราจักดูปาฏิหาริย์นั้น” แล้วปล่อยโค

ถือหม้อยาคุและเชือก ซึ่งตนนำมาแต่เช้าตรู่ เดินมาอยู่ เห็นปุณณะหนีไปอยู่เช่นนั้น จึงกล่าวว่า

“ท่านครับ ผมมาด้วยหวังว่า ‘จักดูปาฏิหาริย์ของพระผู้เป็นเจ้าของเรา,’ พวกท่านจะไปที่ไหน?”

ปุณณะ. ท่านจะต้องการอะไรด้วยปาฏิหาริย์. ท่านจงให้หม้อและเชือกนี้แก่เรา.

เขาถือเอาหม้อและเชือกที่อุปัฏฐากนั้นให้แล้ว ไปยังฝั่งแม่น้ำ เอาเชือกผูกหม้อเข้าที่คอของตนแล้ว กระโดดลงไปในห้วงน้ำ

ยังพองน้ำให้ตั้งขึ้นอยู่ ทำกาละเกิดในอเวจีแล้ว.

พระศาสดาทรงนิรมิตจกกรมแก้วในอากาศ.

ที่สุตด้านหนึ่งของจกกรมนั้น ได้มีที่ขอบปากจักรวาด้านปาจีนทิศ^๑, ด้านหนึ่งได้มีที่ขอบปากจักรวาด้านปัจฉิมทิศ^๒.

พระศาสดา เมื่อบริษัทมีประมาณ ๓๖ โยชน์ประชุมกันแล้ว,

ในเวลาบ่าย เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ด้วยทรงดำริว่า “บัดนี้เป็นเวลาทำปาฏิหาริย์” แล้วได้ทรงยืนที่หน้ามุข.

๑ ทิศตะวันออก สก. ปราจีน

๒ ทิศตะวันตก

[สาวกสาวิการับอาสาทำปาฏิหาริย์แทน]

ครั้งนั้น อนาคตามีอุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้นั้นทมารดา ชื่อขรณี เข้าไปเฝ้าพระองค์แล้ว กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า, เมื่อธิดาเช่นหม่อมฉันมีอยู่, กิจที่พระองค์ต้องลำบากย่อมน่าไม่มี. หม่อมฉันจักทำปาฏิหาริย์.”

พระศาสดา. ขรณี เธอจักทำอย่างไร?

ขรณี. พระเจ้าข้า หม่อมฉัน จักทำแผ่นดินใหญ่ในห้องแห่งจักรวาลหนึ่งให้เป็นน้ำ แล้วด่าลงเหมือนนางนงกเป็ดน้ำ แสดงตนที่ขอบปากแห่งจักรวาลด้านปาจิณทิศ, ที่ขอบปากแห่งจักรวาลด้านปัจฉิมทิศ อุตตรทิศ และทักษิณทิศ ก็เช่นนั้น, ตรงกลางก็เช่นนั้น; เมื่อเป็นเช่นนั้น มหาชนเห็นหม่อมฉันแล้ว, เมื่อใครๆ พุดขึ้นว่า ‘นั่นใคร?’, ก็จะบอกว่า ‘นั่น ชื่อนางขรณี. อานูภาพของหญิงคนหนึ่งยังเพียงนี้ก่อน, ส่วนอานูภาพของพระพุทธเจ้า จักเป็นเช่นไร?’ พวกเดียรถีย์ไม่ทันเห็นพระองค์เลย ก็จักหนีไปด้วยอาการอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะนางว่า “ขรณี เราอย่ามทราบความที่เธอเป็นผู้สามารถทำปาฏิหาริย์เห็นปานนี้ได้, แต่พวกดอกไม้นี้ เขามีได้ผูกไว้เพื่อประโยชน์แก่เธอ” แล้วทรงห้ามเสีย.

นางขรณีนั้น คิดว่า “พระศาสดาไม่ทรงอนุญาตแก่เรา, คนอื่นผู้สามารถทำปาฏิหาริย์ยิ่งขึ้นไปกว่าเราจะมีแน่แท้” ดังนี้ แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง.

ฝ่ายพระศาสดา ทรงดำริว่า “คุณของสาวกเหล่านั้นจักปรากฏด้วยอาการอย่างนี้แหละ” ทรงสำคัญอยู่ว่า “พวกสาวกจักบันลือสีหนาท ณ ท่ามกลางบริษัทมีประมาณ ๓๖ โยชน์ ด้วยอาการอย่างนี้” จึงตรัสถามสาวกแม้พวกอื่นอีกว่า “พวกเธอจักทำปาฏิหาริย์อย่างไร?”

สาวกเหล่านั้นก็กราบทูลว่า “พวกข้าพระองค์จักทำอย่างนี้และอย่างนี้ พระเจ้าข้า” แล้วยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดานั้นแหละ บันลือสีหนาท.

บรรดาสาวกเหล่านั้น ได้ยินว่า ท่านจุลลอนาถบิณฑิกะ คิดว่า

“เมื่ออนาคตามีอุบาสิกาผู้เป็นบุตรเช่นเรามีอยู่, กิจที่พระศาสดาต้องลำบากย่อมน่าไม่มี” จึงกราบทูลว่า

“พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักทำปาฏิหาริย์” ถูกพระศาสดาตรัสถามว่า “เธอจักทำอย่างไร?” จึงกราบทูลว่า

“พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักนิรมิตอัทธภาพเหมือนพรหมประมาณ ๑๒ โยชน์ จักประดับตกแต่งการประดับแห่งพรหม ด้วยเสียงเช่นกับมหาเมฆกระหึ่มในท่ามกลางบริษัทนี้, มหาชนจักถามว่า ‘นี่ชื่อว่าเสียงอะไรกัน?’ แล้วจักกล่าวกันเองว่า ‘นัยว่า นี่ชื่อว่าเป็นเสียงแห่งการประดับพรหมของท่านจุลลอนาถบิณฑิกะ,’

พวกเดียรถีย์จักคิดว่า ‘อานูภาพของคฤหบดีถึงเพียงนี้ก่อน, อานูภาพของพระพุทธเจ้าจักเป็นเช่นไร?’ ยังไม่ทันเห็นพระองค์เลยก็จักหนีไป.”

พระศาสดาตรัสเช่นนั้นเหมือนกัน แม้แก่ท่านจุลลอนาถบิณฑิกะนั้นว่า “เราทราบบานูภาพของเธอ”

แล้วไม่ทรงอนุญาตการทำปาฏิหาริย์.

ต่อมา สามเณรีชื่อว่า วีรา มีอายุได้ ๗ ขวบ บรรลุปฏิสัมภีธา รูปหนึ่ง ถวายบังคมพระศาสดาแล้วกราบทูลว่า

“พระเจ้าข้า หม่อมฉันจักทำปาฏิหาริย์.”

พระศาสดา. วีรา เธอจักทำอย่างไร?

วีรา. พระเจ้าข้า หม่อมฉันจักนำภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาล และภูเขาหิมพานต์ ตั้งเรียงไว้ในที่นี้ แล้วจักออกจากภูเขานั้นๆ ไปไม่ขัดข้อง ดุจนางหงส์, มหาชนเห็นหม่อมฉันแล้วจักถามว่า ‘นั่นใคร?’ แล้วจักกล่าวว่า ‘วีราสามเณรี’ พวกเดียรถีย์คิดกันว่า ‘อานุภาพของสามเณรีผู้มีอายุ ๗ ขวบ ยังถึงเพียงนี้ก่อน, อานุภาพของพระพุทธเจ้าจักเป็นเช่นไร?’ ยังไม่ทันเห็นพระองค์เลยก็จักหนีไป.”

เบื้องหน้าแต่นี้ไป พึงทราบคำเห็นปานนี้ โดยทำนองดังที่กล่าวแล้วนั้นแล.

พระผู้มีพระภาค ตรัสแม่แก่สามเณรีนั้นว่า “เราทราบอานุภาพของเธอ” ดังนี้แล้ว ก็ไม่ทรงอนุญาตการทำปาฏิหาริย์.

ลำดับนั้น สามเณรีชื่อจุนทะผู้เป็นชีนาสพ บรรลุปฏิสัมภิตา รูปหนึ่ง มีอายุ ๗ ขวบแต่เกิดมา เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักทำปาฏิหาริย์ พระเจ้าข้า” ถูกพระศาสดาตรัสถามว่า “เธอจักทำอย่างไร?” จึงกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักจับต้นหว้าใหญ่ที่เป็นธงแห่งชมพูทวีปที่ลำต้นแล้วเขย้านำผลหว้าใหญ่มาให้บริษัชนีเคียวกิน, และข้าพระองค์จักนำดอกแคฝอยมาแล้ว ถวายบังคมพระองค์.”

พระศาสดาตรัสว่า “เราทราบอานุภาพของเธอ” ดังนี้แล้ว ก็ทรงห้ามการทำปาฏิหาริย์แม่ของสามเณรีนั้น.

ลำดับนั้น พระเถรีชื่ออุบลฉันทา ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว กราบทูลว่า “หม่อมฉันจักทำปาฏิหาริย์ พระเจ้าข้า” ถูกพระศาสดาตรัสถามว่า “เธอจักทำอย่างไร?” จึงกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า หม่อมฉันจักแสดงบริษัทที่มีประมาณ ๑๒ โยชน์โดยรอบ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ อันบริษัทมีประมาณ ๓๖ โยชน์โดยกลม แวดล้อมแล้ว มาถวายบังคมพระองค์.”

พระศาสดาตรัสว่า “เราทราบอานุภาพของเธอ” แล้วก็ทรงห้ามการทำปาฏิหาริย์ แม่ของพระเถรีนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักทำปาฏิหาริย์ พระเจ้าข้า” ถูกพระศาสดาตรัสถามว่า “เธอจักทำอย่างไร?” จึงกราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักวางเขาหลวงชื่อสิเนรุไว้ในระหว่างพื้นแล้ว เคียวกินภูเขานั้นดุจพีชเมล็ดผักกาด พระเจ้าข้า.”

พระศาสดา. เธอจักทำอะไร? อย่างอื่น.

มหาโมคคัลลานะ. ข้าพระองค์จักม้วนแผ่นดินใหญ่นี้ดุจเสื่อลำแพน แล้วใส่เข้าไป (หนีบไว้) ในระหว่างนิ้วมือ.

พระศาสดา. เธอจักทำอะไร? อย่างอื่น.

มหาโมคคัลลานะ. ข้าพระองค์จักหมุนแผ่นดินใหญ่ ให้เป็นเหมือนแป้นหมุนภาชนะดินของช่างหม้อ แล้วให้มหาชนเคียวกินโอชะแผ่นดิน.

พระศาสดา. เธอจักทำอะไร? อย่างอื่น.

มหาโมคคัลลานะ. ข้าพระองค์จักทำแผ่นดินไว้ในมือเบื้องซ้าย แล้ววางสัตว์เหล่านี้ไว้ในทวีปอื่นด้วยมือเบื้องขวา.

พระศาสดา. เธอจักทำอะไร? อย่างอื่น.

มหาโมคคัลลานะ. ข้าพระองค์จักทำเขาสิเนรุให้เป็นด้ามร่ม ยกแผ่นดินใหญ่ขึ้นวางไว้ข้างบนของภูเขาสิเนรุนี้ เอามือข้างหนึ่งถือไว้ คล้ายภิกษุมีร่มในมือ จงกรมไปในอากาศ.

พระศาสดาตรัสว่า “เราทราบอานุภาพของเธอ” ดังนี้แล้วก็ไม่ทรงอนุญาตการทำปาฏิหาริย์ แม่ของพระเถระนั้น.

พระเถระนั้นคิดว่า “ชะรอยพระศาสดาจะทรงทราบผู้สามารถทำปาฏิหาริย์ยิ่งกว่าเรา” จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะพระเถระนั้นว่า

“โมคคัลลานะ พวงดอกไม้นี้เรามีได้ผูกไว้เพื่อประโยชน์แก่เธอ, ด้วยว่า เราเป็นผู้มีฐานะที่หาผู้เสมอมิได้, ผู้อื่นที่ชื่อว่าสามารถนำฐานะของเราไปได้ไม่มี; การที่ผู้สามารถนำฐานะของเราไปได้ไม่เพียงมีในบัดนี้ ไม่เป็นของอัศจรรย์, แม้ในกาลที่เราเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานที่เป็นอเหตุกกำเนิด ผู้อื่นที่สามารถนำฐานะของเราไปก็มีได้มีแล้วเหมือนกัน”

อันพระเถระทูลถามว่า ในกาลไรเล่า? พระเจ้าข้า” จึงทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสกัณหุสภชาดก^๑ นี้ ให้พิสดารว่า

“ฐานะหม้อมีอยู่ในกาลใดๆ, ทางไปในที่ลุ่มลึก มีอยู่ในกาลใด,
ในกาลนั้นแหละ พวกเจ้าของย่อมเทียมโคซื้อกัณหะ,
โคซื้อกัณหะนั้นแหละ ย่อมนำฐานะนั้นไป”

เมื่อจะทรงแสดงเรื่องนั้นนั้นแหละ ให้พิเศษยิ่งขึ้นไปอีก จึงตรัสนันทวิสาลชาดก^๒ ให้พิสดารว่า

“บุคคลพึงกล่าวคำเป็นที่พอใจเท่านั้น, ไม่พึงกล่าวคำไม่เป็นที่พอใจ ในกาลไหนๆ;
(เพราะ) เมื่อพราหมณ์กล่าวคำเป็นที่พอใจอยู่,
โคนันทวิสาลขึ้นภาระอันหนักไปได้; ยังพราหมณ์นั้นให้ได้ทรัพย์,
และพราหมณ์นั้นได้เป็นผู้มีใจเบิกบาน เพราะการได้ทรัพย์นั้น.”

ก็แล พระศาสดาตรัสแล้ว จึงเสด็จขึ้นสู่จंगกรมแก้วนั้น.

ข้างหน้าได้มีบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์, ข้างหลัง ข้างซ้าย และข้างขวา ก็เหมือนอย่างนั้น, ส่วนโดยตรง มีประมาณ ๒๔ โยชน์.

พระผู้มีพระภาคได้ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ในท่ามกลางบริษัท.

ยมกปาฏิหาริย์นั้น บัณฑิตพึงทราบตามพระบาลีอย่างนี้ก่อน.

[ลักษณะของยมกปาฏิหาริย์]

“ญาณในยมกปาฏิหาริย์ของพระตถาคตเป็นไฉน?

ในญาณนี้ พระตถาคตทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ไม่ทั่วไปด้วยพวกสาวก;

ท่อนไฟพุ่งออกแต่พระกายเบื้องบน, สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องล่าง;

ท่อนไฟพุ่งออกแต่พระกายเบื้องล่าง, สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องบน;

ท่อนไฟพุ่งออกแต่พระกายเบื้องหน้า, สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องหลัง;

ท่อนไฟพุ่งออกแต่พระกายเบื้องหลัง, สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องหน้า;

ท่อนไฟพุ่งออกแต่พระเนตรเบื้องขวา, สายน้ำไหลออกแต่พระเนตรเบื้องซ้าย;

ท่อนไฟพุ่งออกแต่พระเนตรซ้าย; สายน้ำไหลออกแต่พระเนตรเบื้องขวา;

๑ ชุ. ชา. ๒๗/๑๐ ตทฎฐกถา. ๑/๒๘๙.

๒ ชุ. ชา. ๒๗/๑๐. ตทฎฐกถา. ๑/๒๙๓.

๓ ชุ. ปาฏิ. ๓๐/๑๘๓.

ท่อไฟพุ่งออกแต่ช่องพระกรรณเบื้องขวา, สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระกรรณเบื้องซ้าย;
ท่อไฟพุ่งออกแต่ช่องพระกรรณเบื้องซ้าย, สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระกรรณเบื้องขวา;
ท่อไฟพุ่งออกแต่ช่องพระนาสิกเบื้องขวา, สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย;
ท่อไฟพุ่งออกแต่ช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย, สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระนาสิกเบื้องขวา;
ท่อไฟพุ่งออกแต่จอยพระอังสะเบื้องขวา, สายน้ำไหลออกแต่จอยพระอังสะเบื้องซ้าย;
ท่อไฟพุ่งออกแต่จอยพระอังสะเบื้องซ้าย, สายน้ำไหลออกแต่จอยพระอังสะเบื้องขวา;
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระหัตถ์เบื้องขวา, สายน้ำไหลออกแต่พระหัตถ์เบื้องซ้าย;
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระหัตถ์เบื้องซ้าย, สายน้ำไหลออกแต่พระหัตถ์เบื้องขวา;
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระปรัศเบื้องขวา; สายน้ำไหลออกแต่พระปรัศเบื้องซ้าย;
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระปรัศเบื้องซ้าย, สายน้ำไหลออกแต่พระปรัศเบื้องขวา;
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระบาทเบื้องขวา, สายน้ำไหลออกแต่พระบาทเบื้องซ้าย;
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระบาทเบื้องซ้าย, สายน้ำไหลออกแต่พระบาทเบื้องขวา,
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระองค์ลี, สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระองค์ลี;
ท่อไฟพุ่งออกแต่ช่องพระองค์ลี สายน้ำไหลออกจากพระองค์ลี;
ท่อไฟพุ่งออกแต่ชุมพระโลมาชุมหนึ่งๆ สายน้ำไหลออกแต่พระโลมาเส้นหนึ่งๆ,
ท่อไฟพุ่งออกแต่พระโลมาเส้นหนึ่งๆ, สายน้ำไหลออกแต่ชุมพระโลมาชุมหนึ่งๆ,
(รัศมีทั้งหลาย^๑ ย่อมเป็นไปด้วยสามารถ) แห่งสี ๖ อย่าง คือ เขียว เหลือง แดง ขาว หงสบาท^๒ ปภัสสร^๓;
พระผู้มีพระภาคทรงจรงกรม, พระพุทธริมิตย่อมยื่น หรือนั่ง หรือสำเร็จการนอน;
(พระผู้มีพระภาคทรงยื่น, พระพุทธริมิตย่อมจรงกรม นั่ง หรือสำเร็จการนอน,
พระผู้มีพระภาคทรงนั่ง, พระพุทธริมิตย่อมจรงกรม ยืน หรือสำเร็จการนอน;
พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จไสยาสน์, พระพุทธริมิตย่อมจรงกรม ยืน หรือนั่ง;
พระพุทธริมิตจรงกรม, พระผู้มีพระภาค ย่อมทรงยื่น ทรงนั่ง หรือสำเร็จสีหไสยาสน์;
พระพุทธริมิตทรงยื่น, พระผู้มีพระภาค ย่อมทรงจรงกรม ทรงนั่ง หรือทรงสำเร็จสีหไสยาสน์;
พระพุทธริมิตทรงนั่ง, พระผู้มีพระภาคย่อมทรงจรงกรม ทรงยื่น หรือสำเร็จสีหไสยาสน์)
พระพุทธริมิตสำเร็จสีหไสยาสน์, พระผู้มีพระภาคย่อมทรงจรงกรม ทรงยื่น หรือทรงนั่ง.
นี้เป็นญาณในยมกปาฏิหาริย์ของพระตถาคต.”

ก็พระศาสดาเสด็จจรงกรมบนที่จรงกรมนั้น ได้ทรงทำปาฏิหาริย์นี้แล้ว.

เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้นว่า “ท่อไฟย่อมพุ่งออกแต่พระกายเบื้องบน ด้วยอำนาจเตโชกสิณสมบัติของพระศาสดานั้น,
สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องล่าง ด้วยอำนาจอาโปกสิณสมบัติ;

๑ นิยมเติม...วเสน รัสโย วตตนติ.

๒ หงสบาท (หงสะบาด) มีสีกคล้ายเท้าหงส์ คือ สีแดงปนเหลือง, สีแดงเรื่อ หรือ สีแสด ก็ว่า.

๓ เลื่อมพราย, มีแสงพราวๆ เหมือนแสงพระอาทิตย์แรกขึ้น

ท่อไฟพุ่งออกแต่ที่ๆ สายน้ำไหลออกแล้วอีก, และสายน้ำก็ไหลออกแต่ที่ๆ ท่อไฟพุ่งออก”
พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า “เหตุนี้มิใช่กายโต อุปริมกายโต.”

นัยในบททั้งปวงก็เช่นนี้.

ก็ในยมกปาฏิหาริย์นี้ ท่อไฟมิได้เจือปนกับสายน้ำเลย, อนึ่งสายน้ำก็มิได้เจือด้วยท่อไฟ,

ก็นัยว่า ท่อไฟและสายน้ำทั้งสองนี้ พุ่งขึ้นไปตลอดถึงพรหมโลก แล้วก็ไหลลามาไปที่ขอบปากจักรวาล.

ก็เพราะเหตุที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า “ฉนฺน วณฺณานํ” พระรัศมีมีวรัณณะ ๖ ประการของพระศาสดานั้น
พุ่งขึ้นไปจากห้องแห่งจักรวาลหนึ่ง ดุจทองคำแว้ง^๑ซึ่งกำลังไหลออกจากเบ้า

และดุจสายน้ำแห่งทองคำที่ไหลออกจากทะนานยนต์ จดพรหมโลกแล้วกระทัอนกลับมาจดขอบปากจักรวาลตามเดิม.

ห้องแห่งจักรวาลหนึ่ง ได้เป็นดุจเรือนต้นโพธิ์ที่ตรึงไว้ด้วยซี่กลอนอันคด มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน.

ในวันนั้น พระศาสดาเสด็จจรงกรมทรงทำ (ยมก)ปาฏิหาริย์ แสดงธรรมกถาแก่มหาชนในระหว่างๆ,

และเมื่อทรงแสดง ไม่ทรงทำมหาชนให้หนักใจ^๒ ประทานให้เบาใจยิ่ง.

ในขณะนั้น มหาชนยังสาธุการให้เป็นไปแล้ว.

ในเวลาทีสาธุการของมหาชนนั้นเป็นไป, พระศาสดาทรงตรวจดูจิตของบริษัทซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น
ได้ทรงทราบวาระจิตของคนหนึ่งๆ ด้วยอำนาจอาการ ๑๖ อย่าง.

จิตของพระพุทเจ้าทั้งหลายเป็นไปเร็วอย่างนี้.

บุคคลใดๆ เสื่อมใสในธรรมใด และในปาฏิหาริย์ใด,

พระศาสดาทรงแสดงธรรม และได้ทรงทำปาฏิหาริย์ด้วยอำนาจอภัยยศแห่งบุคคลนั้นๆ.

เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรม และทรงทำปาฏิหาริย์ด้วยอาการอย่างนี้, ธรรมาภิสมัยได้มีแก่มหาชนแล้ว.

ก็พระศาสดาทรงกำหนดจิตของพระองค์ ไม่ทรงเห็นคนอื่นผู้สามารถจะถามปัญหาในสมาคมนั้น จึงทรงนิรมิตพระพุทธรูปนิรมิต.

พระศาสดาทรงเฉลยปัญหาที่พระพุทธรูปนิรมิตนั้นถามแล้ว.

พระพุทธรูปนิรมิตนั้นก็เฉลยปัญหาที่พระศาสดาตรัสถามแล้ว.

ในเวลาทีพระผู้มีพระภาคทรงจรงกรม พระพุทธรูปนิรมิตสำเร็จอิริยาบถมีการยืนเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ในเวลาทีพระพุทธรูปนิรมิตจรงกรม พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จพระอิริยาบถมีการยืนเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง.

เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้น พระธรรมสังคากาจารย์จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “พระพุทธรูปนิรมิตย่อมจรงกรมบ้าง” เป็นต้น.

ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ ๒๐ โภกในสมาคมนั้น เพราะเห็นปาฏิหาริย์ของพระศาสดา ผู้ทรงทำอยู่อย่างนั้น
และเพราะได้ฟังธรรมกถา.

๑ วิสิน ค้าง อากาการที่หมุนหรือลอยไปตามกระแสลมและน้ำเป็นต้นอย่างไม่มีจุดหมายหรือไม่มีที่ยึดเหนี่ยว เช่น ลอยค้าง หมุนค้าง;
ลักษณะทีละลายเหลวอย่างน้ำ เช่น ทองละลายค้างอยู่ในเบ้า.

๒ นิรสสาส์ ให้มีความโล่งใจออกแล้ว.

[พระศาสดาเสด็จจำพรรษาขึ้นดาวดึงส์]

พระศาสดา กำลังทรงทำปาฏิหาริย์อยู่นั้นแล ทรงรำพึงว่า

“พระพุทธรูปเจ้าในอดีตทั้งหลาย ทำปาฏิหาริย์นี้แล้ว จำพรรษาที่ไหนหนอแล?” ทรงเห็นว่า

“จำพรรษาในภพดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอภิธรรมปิฎกแก่พระพุทธรูปมารดา” ดังนี้แล้ว

ทรงยกพระบาทขวาเหยียบเหนือยอดภูเขาคุคันธร ทรงยกพระบาทอีกข้างหนึ่งเหยียบเหนือยอดเขาสิเนรุ.

วาระที่ย่างพระบาท ๓ ก้าว ได้มีแล้วในที่ ๖๘ แสนโยชน์อย่างนี้.

ช่องพระบาท ๒ ช่อง ได้ถ่างออกเช่นเดียวกันกับการย่างพระบาทตามปกติ.

ใครๆ ไม่พึงกำหนดว่า “พระศาสดาทรงเหยียบพระบาทเหยียบแล้ว.

เพราะในเวลาที่พระองค์ทรงยกพระบาทนั้นแหละ ภูเขาเหล่านั้นก็มาสู่ที่ใกล้พระบาทรับไว้แล้ว,

ในเวลาที่พระศาสดาทรงเหยียบแล้ว ภูเขาเหล่านั้น ก็ได้ตั้งประดิษฐานในที่เดิม.

ท้าวสักกะทรงเห็นพระศาสดาแล้ว ทรงดำริว่า

“พระศาสดาจักทรงเข้าจำพรรษานี้ ในท่ามกลางบัณฑุกัมพลศิลา, อุปการะจักมีแก่เหล่าเทพตามากหนอ,

แต่เมื่อพระศาสดาทรงจำพรรษาที่นี่, เทพดาอื่นๆ จักไม่อาจหยุดมือได้;

ก็แล บัณฑุกัมพลศิลานี้ ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์

แม้เมื่อพระศาสดาทรงนั่งแล้ว ก็คงคล้ายกับว่างเปล่า.”

พระศาสดาทรงทราบอัธยาศัยของท้าวเธอ ทรงโยนสังฆาฏิของพระองค์ไป ให้คลุมพื้นศิลาแล้ว.

ท้าวสักกะทรงดำริว่า “พระศาสดาทรงโยนจีวรมาให้คลุมไว้ก่อน, ก็พระองค์จักทรงนั่งในที่นี้โดยนอด้วยพระองค์เอง.”

พระศาสดาทรงทราบอัธยาศัยของท้าวเธอ จึงทรงนั่งทำบัณฑุกัมพลศิลาไว้ภายในขนดจีวรนั่นเอง

ประหนึ่งภิกษุผู้ทรงผ้ามหาบังสุกุล ทำตั้งเตี้ยไว้ภายในขนดจีวรณนั้น.

ขณะนั้นเอง แม้มหาชนและดูพระศาสดาอยู่ ก็มีให้เห็น.

กาลนั้น ได้เป็นประหนึ่งเวลาพระจันทร์ตก, และได้เป็นเหมือนเวลาพระอาทิตย์ตก.

มหาชนคร่ำครวญกล่าวคานี้ว่า

“พระศาสดาเสด็จไปสู่เขาจิตตภูฏ หรือสู่เขาไกรลาส หรือสู่ภูเขาคุคันธร,
เราทั้งหลายจึงไม่เห็นพระสัมพุทธเจ้า ผู้โลกเชษฐ์ ผู้ประเสริฐกว่านระ.”

อีกพวกหนึ่ง กำลังคร่ำครวญว่า

“ชื่อว่าพระศาสดา ทรงยินดีแล้วในวิเวก, พระองค์จักเสด็จไปสู่แคว้นอื่น หรือชนบทอื่นเสียแล้ว เพราะทรงละอายว่า

‘เราทำปาฏิหาริย์เห็นปานนี้ แก่บริษัทเห็นปานนี้,’ บัดนี้เราทั้งหลายคงไม่เห็นพระองค์” ดังนี้ กล่าวคานี้ว่า

“พระองค์ผู้เป็นปราชญ์ ทรงยินดีแล้วในวิเวก จักไม่เสด็จกลับมาโลกนี้อีก,
เราทั้งหลายจะไม่เห็นพระสัมพุทธเจ้า ผู้โลกเชษฐ์ ผู้ประเสริฐกว่านระ”

ชนเหล่านั้นถามพระมหาโมคคัลลานะว่า “พระศาสดาเสด็จไปที่ไหน? ครับ.”

ท่านแม่ทราบอยู่เอง ก็ยังกล่าวว่า “จงถามพระอนุรุทธเถิด” ด้วยมุ่งหมายว่า “คุณแม่ของสาวกอื่นๆ จงปรากฏ” ดังนี้.
ชนเหล่านั้นถามพระเถระอย่างนั้นว่า “พระศาสดาเสด็จไปที่ไหน? ครับ.”

อนุรุทธ. เสด็จไปจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลา ในภพดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอภิธรรมปิฎกแก่พระมารดา.

มหาชน. จักเสด็จมาเมื่อไร? ครับ.

อนุรุทธ. ทรงแสดงอภิธรรมปิฎกตลอด ๓ เดือนแล้ว จักเสด็จมาในวันมหาปวารณา.

ชนเหล่านั้น พุดกันว่า “พวกเราไม่ได้เห็นพระศาสดา จักไม่ไป” ดังนี้แล้ว ทำที่พักอยู่แล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ได้ยินว่า ชนเหล่านั้นได้มีอากาศนั่นเอง เป็นเรื่องมุงเครื่องบัง.

ชื่อว่าเรื่องที่ไหลออกจากตัวของบริษัทใหญ่ถึงเพียงนั้น มิได้ปรากฏแล้ว.

แผ่นดินได้แหวกช่องให้แล้ว.

พื้นแผ่นดินในที่ทุกแห่ง ได้เป็นที่สะอาดทีเดียว.

พระศาสดาได้ตรัสสั่งพระมหาโมคคัลลานะไว้ก่อนทีเดียวว่า

“โมคคัลลานะ เธอพึงแสดงธรรมแก่บริษัทนั้น, จุลอนาถบิณฑิกะจักให้อาหาร.”

เพราะเหตุนั้น จุลอนาถบิณฑิกะแล ได้ให้แล้วซึ่งข้าวต้ม ข้าวสวย ของเคี้ยว (หมาก) พลู ของหอม

ระเบียบและเครื่องประดับ แก่บริษัทนั้น ทุกเวลาทั้งเช้าและเย็น ตลอดไตรมาสนั้น.

พระมหาโมคคัลลานะแสดงธรรมแล้ว วิสัชนาปัญหาที่เหล่าชนผู้มาแล้วๆ เพื่อดูปาฏิหาริย์ ถ้ามแล้ว.

[พระสัมพุทธเจ้าไพโรจน์ลวงเหล่าเทพดา]

เทพดาในหมื่นจักรวาล แวดล้อมแม่พระศาสดา ผู้ทรงจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลา เพื่อทรงแสดงอภิธรรมแก่พระมารดา.

เหตุนั้น พระธรรมสังคากาจารย์จึงกล่าวว่า

“ในกาลใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดบุรุษ ประทับอยู่เหนือบัณฑุกัมพลศิลา
ณ ควงไม้ปาริฉัตตะ ในภพดาวดึงส์,
ในกาลนั้น เทพดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ ประชุมพร้อมกันแล้ว
เข้าเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าผู้ประทับอยู่บนยอดเขา,
เทพดาองค์ไหนๆ ก็หาไพโรจน์กว่าพระสัมพุทธเจ้าโดยวาระไม่,
พระสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ย่อมไพโรจน์ลวงปวงเทพดาทั้งหมด.”

ก็เมื่อพระศาสดานั้น ทรงนั่งครอบงำเทพดาทุกหมู่เหล่า ด้วยรัศมีพระสรีระของพระองค์อย่างนี้,
พระพุทธรูปเสด็จมาจากวิมานชั้นดุสิต ทรงนั่ง ณ พระปรัศเบื้องขวา.

แม้อินทกเทพบุตรก็ตามั่ง ณ พระปรัศเบื้องขวาเหมือนกัน.

อังกูรเทพบุตรมานั่ง ณ พระปรัศเบื้องซ้าย.

อังกูรเทพบุตรนั้น เมื่อเทพดาทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่ประชุมกัน ร่นออกไปแล้ว ได้โอกาสในที่มีประมาณ ๑๒ โยชน์.

อินทกเทพบุตรนั่งในที่นั่นเอง.

พระศาสดาทรงแลดูเทพบุตรทั้ง ๒ นั้นแล้ว มีพระประสงค์จะยังบริษัทให้ทราบความที่ท่านอันบุคคลถวายแล้ว
แก้ทักษิณบุคคล ในศาสนาของพระองค์ เป็นกุศลมีผลมาก จึงตรัสอย่างนี้ว่า

“อังกุระ เธอทำแถวเตาไฟยาว ๑๒ โยชน์ให้ท่านเป็นอันมาก ในกาลประมาณหมื่นปี ซึ่งเป็นระยะเวลานาน,
บัดนี้เธอมาสู่สมาคมของเรา ได้โอกาสในที่ไกลตั้ง ๑๒ โยชน์ ซึ่งไกลกว่าเทพบุตรทั้งหมด; อะไรหนอแล เป็นเหตุในข้อนี้?”

แท้จริงพระธรรมสังคากาจารย์ทั้งหลาย ก็ได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

“พระสัมพุทธะ ทรงแลดูอังกุระเทพบุตรและอินทกเทพบุตรแล้ว
เมื่อจะทรงยกย่องทักษิณบุคคล ได้ตรัสพระพุทพจน์นี้ว่า
‘อังกุระ เธอให้ท่านเป็นอันมาก ในระหว่างกาลนาน,
เธอเมื่อมาสู่สำนักของเรา นั่งเสียไกลลิบ.’”

[พระศาสดาตรัสได้ยินถึงมนุษย์โลก]

พระสุรเสียงนั้น (ดัง) ถึงพื้นปฐพี.

บริษัททั้งหมดนั้น ได้ยินพระสุรเสียงนั้น.

เมื่อพระศาสดาตรัสอย่างนั้นแล้ว

อังกุระเทพบุตร อันพระศาสดาผู้มีพระองค์อันอบรมแล้วตรัสเตือนแล้ว
ได้กราบทูลคำนี้ว่า
“ข้าพระองค์จะต้องการอะไร ด้วยท่านอันว่างเปล่าจากทักษิณบุคคล,
ยักษ์^๑ชื่ออินทกะ นั้นนั ถวายท่านแล้วนิดหน่อย ยังรุ่งเรื่องยิ่งกว่าข้าพระองค์
ดูจพระจันทร์ในหมู่ดาว.”

บรรดาบพเหล่านั้น บทว่า ทชชฯ แก่เป็น ทดวฯ^๒ (แปลว่า ใให้แล้ว).

เมื่ออังกุระเทพบุตรกราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระศาสดาตรัสกะอินทกเทพบุตรว่า

“อินทกะ เธอนั่งข้างขวาของเรา, ไฉนจึงไม่ต้องร่นออกไปนั่งเล่า?

อินทกเทพบุตรกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ได้ทักษิณสมบัติแล้ว ดูจขาวนาหว่านพีชนิดน้อยในนาดี” ดังนี้แล้ว
เมื่อจะประกาศทักษิณบุคคล จึงกราบทูลว่า

“พีชแม้มาก อันบุคคลหว่านแล้วในนาดอน ผลย่อมไม่ไพบูลย์
ทั้งไม่ยังขาวนาให้ยินดี ฉันใด,
ทานมากมาย อันบุคคลตั้งไว้ในหมู่ชนผู้ทุศีล ผลย่อมไม่ไพบูลย์
ทั้งไม่ยังทายกให้ยินดี ฉันนั้นเหมือนกัน;

๑ เทพบุตรผู้อันบุคคลพึงบูชา.

๒ สัทล เป็น อทตล. ยุโรป เป็น ทตล.

พืชแม่เล็กน้อย อันบุคคลหว่านแล้วในนาดี เมื่อฝนหลังสายน้ำถูกต้อง^๑ (ตามกาล)
ผลก็ย่อมยังขาวนาให้ยินดีได้ ฉันทไค,
เมื่อสักการะแม่เล็กน้อย อันทายกทำแล้วในเหล่าท่านผู้มีศีล ผู้มีคุณ คงที่
ผลก็ย่อมยังทายกให้ยินดีได้ ฉันทันนั้นเหมือนกัน.”

[ทานที่ให้ในทักษิณียบุคคลมีผลมาก]

ถามว่า “ก็บุรพกรรมของอินทกเทพบุตรนั้น เป็นอย่างไร?”

แก้วว่า

“ได้ยินว่า อินทกเทพบุตรนั้น ได้ให้ถวายภิกษาทัฬหีหนึ่ง ที่เขานำมาแล้วเพื่อตน แก่พระอนุรุทธเถระผู้เข้าไปบิณฑบาตภายในบ้าน,
บุญของเธอนั้น มีผลมากกว่าทานที่อังกุรเทพบุตร ทำแถวเตาไฟยาวตั้ง ๑๒ โยชน์ ให้แล้วตั้งหมื่นปี,
เพราะเหตุนั้น อินทกเทพบุตรจึงกราบทูลอย่างนั้น.”

เมื่ออินทกเทพบุตรกราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระศาสดาตรัสว่า “อังกุระ การเลือกเสียก่อนแล้วให้ทาน จึงควร.
ทานนั้นย่อมมีผลมากด้วยอาการอย่างนี้ ดุจพืชที่เขาหว่านดีในนาดี ฉะนั้น;
แต่เธอหาได้ทำอย่างนั้นไม่, เหตุนี้ ทานของเธอจึงไม่มีผลมาก” เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้ง ตรัสว่า

“ทานอันบุคคลให้แล้วในเขตใด มีผลมาก, บุคคลพึงเลือกให้ทานในเขตนั้น;
การเลือกให้ อันพระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว,
ทานที่บุคคลให้แล้วในเหล่าทักษิณียบุคคล ที่มีอยู่ในโลกคือหมู่มสัตว์ที่ยังเป็น
อยู่นี้ มีผลมาก เหมือนพืชที่บุคคลหว่านแล้วในนาดีฉะนั้น.”

เมื่อทรงแสดงธรรมให้ยิ่งขึ้นไป ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

“นาทั้งหลายมีหญ้าเป็นเครื่องประทุษร้าย หมูสัตว์นี้มีราคะเป็นเครื่องประทุษร้าย,
เพราะเหตุนี้แล ทานที่บุคคลให้แล้วในท่านที่มีราคะไปปราศแล้วทั้งหลายจึงมีผลมาก.
นาทั้งหลายมีหญ้าเป็นเครื่องประทุษร้าย หมูสัตว์นี้มีโทสะเป็นเครื่องประทุษร้าย,
เพราะเหตุนี้แล ทานที่บุคคลให้แล้วในท่านผู้มีโทสะไปปราศแล้วทั้งหลายจึงมีผลมาก.
นาทั้งหลายมีหญ้าเป็นเครื่องประทุษร้าย หมูสัตว์นี้มีโมหะเป็นเครื่องประทุษร้าย,
เพราะเหตุนี้แล ทานที่บุคคลให้แล้ว ในท่านผู้มีโมหะไปปราศแล้วทั้งหลายจึงมีผลมาก.
นาทั้งหลายมีหญ้าเป็นเครื่องประทุษร้าย หมูสัตว์นี้มีความอยากเป็นเครื่องประทุษร้าย,
เพราะเหตุนี้แล ทานที่บุคคลให้แล้ว ในท่านผู้มีความอยากไปปราศแล้วทั้งหลาย
จึงมีผลมาก.”

ในกาลจบเทศนา อังกุรเทพบุตรและอินทกเทพบุตร ดำรงอยู่แล้วในโสดาปัตติผล.

(ธรรมเทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่หมาชนแล้ว).

๑ สีสล ยุโรป เป็น ฮาร์ ปเวจจนเต. แต่เขมร พม่า เป็น ฮาเร ปเวจจนเต. นี้แปลตามสีสล ยุโรป เพราะเห็นว่าถูกต้อง
เมื่อพิมพ์ฉบับบาลีต่อไปจะแก้อนุวัตรตามนั้น

[พระศาสดาเสด็จไปโปรดพระมารดาขึ้นดาวดึงส์]

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงนั่งในท่ามกลางเทวบริษัท ทรงปรารภพระมารดาเริ่มตั้งอธิธรรมปิฎกว่า “กุสลา ฌมา, อกุสลา ฌมา, อพยากตา ฌมา” ดังนี้ เป็นต้น.

พระศาสดาทรงแสดงอธิธรรมปิฎก โดยนัยนี้ เรื่อยไป^๑ ตลอด ๓ เดือน.

ก็แล ทรงแสดงธรรมอยู่ในเวลาภิกษาจาร ทรงนิรมิตพระพุทธรนิรมิต ด้วยทรงอธิฐานว่า “พุทธรนิรมิตนี้จงแสดงธรรมชื่อเท่านี้ จนกว่าเราจะมา” แล้วเสด็จไปป่าหิมพานต์ ทรงเคี้ยวไม้สีฟันชื่อนาคลดา บ้วนพระโอษฐ์ที่สระอโนดาต นำบิณฑบาตมาจากอูตรกรูทวีป ได้ทรงนั่งทำกัตถกิจในโรงกว้างใหญ่แล้ว.

พระสารีบุตรเถระไปทำวัตรแต่พระศาสดาในที่นั้น.

พระศาสดาทรงทำกัตถกิจแล้ว ตรัสแก่พระเถระว่า “สารีบุตร วันนี้เราภาษิตธรรมชื่อเท่านี้, เธอจงบอกแก่นิสิต^๒ของตน.”

ได้ทราบข่าว กุลบุตร ๕๐๐ เลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์ บวชแล้วในสำนักของพระเถระ.

พระศาสดาตรัสแล้วอย่างนั้น ทรงหมายเอาภิกษุเหล่านั้น.

ก็แล ครั้นตรัสแล้ว เสด็จไปสู่เทวโลก ทรงแสดงธรรมเอง ต่อจากที่พระพุทธรนิรมิตแสดง.

แม้พระเถระก็ไปแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น.

ภิกษุเหล่านั้น เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่ในเทวโลกนั้นแล ได้เป็นผู้ชำนาญในปกรณ์ ๗ แล้ว.

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุเหล่านั้นเป็นค่างคาหุ ห้อยอยู่ที่เงื้อมแห่งหนึ่ง, เมื่อพระเถระ ๒ รูปจกรรมแล้วท่องอธิธรรมอยู่, ได้ฟังถือเอานิมิตในเสียงแล้ว.

ค่างคาหุเหล่านั้นไม่รู้ว่ “เหล่านี้ ชื่อว่าขันธ, เหล่านี้ ชื่อว่าธาตุ”

ด้วยเหตุสักว่า ถือเอานิมิตในเสียงเท่านั้น จุตติจากอตภาพนั้นแล้ว เกิดในเทวโลก เสวยทิพยสมบัติสิ้นพุทธานตร ๑

จุตติจากเทวโลกนั้นแล้ว เกิดในเรือนตระกูลในกรุงสาวัตถี เกิดความเลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์ บวชในสำนักของพระเถระแล้ว ได้เป็นผู้ชำนาญในปกรณ์ ๗ ก่อนกว่าภิกษุทั้งปวง.

แม้พระศาสดา ก็ได้ทรงแสดงอธิธรรม โดยทำนองนั้นนั้นแล ตลอด ๓ เดือน.

ในกาลจบเทศนา ธรรมมาภิสมัย ได้มีแก่เทวดา ๘ หมื่นโกฏิ.

แม้พระมหามายาก็ตั้งอยู่แล้วในไสดาปัตติผล.

[พระโมคคัลลานเถระขึ้นไปพูลถามข่าวเสด็จ]

บริษัท มีปริมณฑล ๓๖ โยชน แม้ที่นั้นแล คิดว่า “แต่บัดนี้ไป ในวันที่ ๗ จักเป็นวันมหาปวารณา”

เข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานเถระ กล่าวว่า

“ท่านเจ้าข้า ควรจะทราบวันเสด็จลงของพระศาสดา, เพราะข้าพเจ้าทั้งหลาย ไม่เห็นพระศาสดาแล้ว จักไม่ไป.”

๑ นรินทร.

๒ ภิกษุ ๕๐๐.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ฟังถ้อยคำนั้นแล้วรับว่า “ดีละ” แล้วดำลงในแผ่นดินตรงนั้นเอง อธิษฐานว่า “บริษัทจงเห็นเราผู้ไปถึงเชิงเขาสิเนรุ แล้วขึ้นไปอยู่” มีรูปปรากฏดุจด้ายกัมพลเหลืองที่ร้อยไว้ในแก้วมณีเที่ยวขึ้นไปแล้วโดยท่ามกลางเขาสิเนรุ.

แม้พวกมนุษย์ก็แลเห็นท่านว่า “ขึ้นไปแล้วโยชน์ ๑ ขึ้นไปแล้ว ๒ โยชน์” เป็นต้น.

แม้พระเถระ ขึ้นไปถวายบังคมพระบาทยุคลของพระศาสดา ดุจเทินไว้ด้วยเศียรเกล้า กราบทูลอย่างนี้ว่า

“พระเจ้าข้า บริษัทประสงคฺจะเฝ้าพระองค์ก่อนแล้วไป, พระองค์จักเสด็จลงเมื่อไร?”

พระศาสดา. โมคคัลลานะ ก็สารีบุตร พี่ของเธอ อยู่ที่ไหน.

โมคคัลลานะ. พระเจ้าข้า ท่านจำพรรษาอยู่ในสังกัสสนคร.

พระศาสดา. โมคคัลลานะ ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ (ไป) เราจักลงที่ประตูเมืองสังกัสสะ ในวันมหาปวารณา, ผู้ใคร่จะพบเราก็จงไปที่นั่นเถิด; ก็แลสังกัสสนครจากกรุงสาวัตถี มีประมาณ ๓๐ โยชน์, ในทางเท่านั้น กิจที่จะต้องเตรียมเสปียง ย่อมไม่มีแก่ใครๆ, เธอพึงบอกแก่คนเหล่านั้นว่า ‘ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้รักษาอุโบสถไป ดุจไปสู่วิหารไกลเพื่อฟังธรรมเถิด.’

[พระองค์ทรงเปิดโลก]

พระเถระทูลว่า “ดีละ พระเจ้าข้า” แล้วได้บอกตามรับสั่ง.

พระศาสดาเสด็จจำพรรษาปวารณาแล้ว ตรัสบอกแก่ท้าวสักกะว่า “มหาบพิตร อาตมภาพจักไปสู่ถิ่นมนุษย์.”

ท้าวสักกะทรงนิรมิตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดทองคำ บันไดแก้วมณี บันไดเงิน.

เชิงบันไดเหล่านั้นตั้งอยู่แล้วที่ประตูสังกัสสนคร หัวบันไดเหล่านั้น ตั้งอยู่แล้วที่ยอดเขาสิเนรุ.

ในบันไดเหล่านั้น บันไดทองได้มีในข้างเบื้องขวา เพื่อพวกเทวดา,

บันไดเงิน ได้มีในข้างเบื้องซ้ายเพื่อมหาพรหมทั้งหลาย, บันไดแก้วมณีได้มีในท่ามกลาง เพื่อพระตถาคต.

พระศาสดาทรงยืนอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ในกาลที่เสด็จลงจากเทวโลก ทรงแลดูข้างบนแล้ว,

สถานที่อันพระองค์ทรงแลดูแล้วทั้งหลาย ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลก;

ทรงแลดูข้างล่าง, สถานที่อันพระองค์ทรงแลดูแล้วได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงอเวจี;

ทรงแลดูทิศใหญ่และทิศเฉียงทั้งหลาย, จักรวาลหลายแสน ได้มีเนินเป็นอันเดียวกัน;

เทวดาเห็นพวกมนุษย์. แม้พวกมนุษย์ก็เห็นพวกเทวดา. พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ต่างเห็นกันแล้วเฉพาะหน้าที่เดียว.

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระฉัพพัตถ์รังสีไปแล้ว.

มนุษย์ ในบริษัทซึ่งมีปริมาณ ๓๖ โยชน์แม้คนหนึ่ง เมื่อแลดูสิริของพระพุทธเจ้าในวันนั้นแล้ว

ชื่อว่าไม่ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า มิได้มีเลย.

พวกเทวดาลงทางบันไดทอง, พวกมหาพรหมลงทางบันไดเงิน; พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จลงทางบันไดแก้วมณี.

เทพบุตรนักฟ้อนชื่อปัญจสิขะ ถือนิพนธ์เครื่องดุจผลมะตูมยืนอยู่ ณ ข้างเบื้องขวา ทำบูชาด้วยการฟ้อนแต่พระศาสดาลงมา.

มาตลิสั่งคาหกเทพบุตร ยืน ณ ข้างเบื้องซ้าย ถือนิพนธ์ดอกไม้อันเป็นทิพย์ นมัสการอยู่ทำบูชาแล้วลงมา.

ท้าวมหาพรหมกัณฉัตร, ท้าวสุยามถือพัทวาลีชนี.

พระศาสดาเสด็จลงพร้อมด้วยบริวารนี้ หยุดประทับอยู่ที่ประตูสังกัสสนคร.

แม้พระสารีบุตรเถระ มาถวายบังคมพระศาสดาแล้ว

เพราะพระศาสดาเสด็จลงด้วยพุทธสิริเห็นปานนั้น อันท่านไม่เคยเห็นแล้ว ในกาลก่อนแต่นี้

เพราะฉะนั้น จึงประกาศความยินดีของตน ด้วยคาถาทิ้งหลายเป็นต้นว่า

“พระศาสดา ผู้มีถ้อยคำอันไพเราะ ทรงเป็นอาจารย์แห่งคณะ^๑
เสด็จมาจากดุสิตอย่างนี้ เรายังไม่เห็น หรือไม่ได้ยินต่อใครๆ ในกาลก่อนแต่นี้”

แล้วทูลว่า “พระเจ้าข้า วันนี้เทวดาและมนุษย์แม้ทั้งหมด ย่อมกระหิมี^๒ ปรรณนาต่อพระองค์.”

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะท่านว่า

“สารีบุตร ชื่อว่าพระพุทธเจ้าผู้ประกอบพร้อมด้วยคุณเห็นปานนี้ ย่อมเป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายโดยแท้.”

เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“พระสัมพุทธเจ้าเหล่าใด เป็นปราชญ์ ขวนขวายในฌาน
ยินดีแล้วในธรรมที่เข้าไปสงบ ด้วยสามารถแห่งการออก,
แม้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมกระหิมีต่อพระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้มีสติ.”

[แก้รรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบว่า เย ฌานปปสุตา ความว่า ประกอบแล้วขวนขวายแล้ว ในฌาน ๒ อย่างเหล่านี้ คือ
ลักขณุปนิชฌาน อารัมมณูปนิชฌาน ด้วยการนิกอันเข้าการอธิษฐานการออกและการพิจารณา.

บรรพชา อันผู้ศึกษาไม่พึงถือว่า “เนกขัมมะ” ในคำว่า เนกขัมมปสเม รตา นี้,

ก็คำว่า “เนกขัมมะ” นั้น พระองค์ตรัส หมายถึง ความยินดีในนิพพานอันเป็นที่เข้าไปสงบกิเลส.

บทว่า เทวาปี ความว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมกระหิมี คือปรรณนาต่อพระสัมพุทธเหล่านั้น.

บทว่า สติมัตติ ความว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ปรรณนาความเป็นพระพุทธรว่า

“น่าชมจริงหนอ แม้เราพึงเป็นพระพุทธเจ้า” ดังนี้ ชื่อว่าย่อมกระหิมี ต่อพระสัมพุทธเหล่านั้น

ผู้มีพระคุณเห็นปานนี้ ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยสติ.

ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ประมาณ ๓๐ โภก.

ภิกษุ ๕๐๐ ผู้เป็นสัทธวิหาริกของพระเถระ ตั้งอยู่แล้วในพระอรหัต.

[สังกัสสนครเป็นที่เสด็จลงจากดาวดึงส์]

ได้ยินว่า การทำยมกปาฏิหาริย์แล้วจำพรรษาในเทวโลก แล้วเสด็จลงที่ประตูสังกัสสนคร

อันพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ไม่ทรงละแล้วแล.

๑ คณิมาคโต ตัตตบเป็น คณิ อาคโต. อรรถกถาว่า ... คณาจริยตตา. คณิ ...

๒ ภูมิใจ, อัมใจ

ก็สถานที่พระบาทเบื้องขวาประดิษฐาน ณ ที่เสด็จลงนั้น มีนามว่าอจลเจติยสถาน.

พระศาสดาทรงยืน ณ ที่นั้น ตรัสถามปัญหาในวิสัยของปุถุชนเป็นต้น.

พวกปุถุชนแก้ปัญหาได้ในวิสัยของตนเท่านั้น ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระโสดาบันได้.

พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระโสดาบันเป็นต้น ก็เหมือนกัน

ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระสกทาคามีเป็นต้น.

พระมหาสาวกที่เหลือ ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระมหาโมคคัลลานะ.

พระมหาโมคคัลลานะ ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระสารีบุตรเถระได้.

แม้พระสารีบุตรเถระ ก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกัน.

พระศาสดาทรงแลดูทิศทั้งปวง ตั้งต้นแต่ปาจิณทิศ. สถานที่ทั้งปวง ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันทีเดียว^๑.

เทวดาและมนุษย์ใน ๘ ทิศ และเทวดาเบื้องบนจรดพรหมโลก และยักษ์นาคและสุบรรณ^๒ ผู้อยู่ ณ ภาคพื้นเบื้องต่ำ ประคองอัญชลีกราบทูลว่า

“พระเจ้าข้า ชื่อว่าผู้วิเศษขานปัญหานี้ มิได้มีในสมาคมนี, ขอพระองค์โปรดใคร่ครวญในสมาคมนีทีเดียว.”

[พระสารีบุตรเถระมีปัญญามาก]

พระศาสดา ทรงดำริว่า “สารีบุตรย่อมลำบาก, ด้วยว่า เธอได้ฟังปัญหาที่เราถามแล้วในพุทธวิสัยนี้ว่า

‘ดูก่อนท่านผู้เจริญทุกข์ เธอมีปัญญารักษาตน อันเราถามถึงความเป็นไปของท่าน ผู้มีธรรมอันนับพร้อมแล้วทั้งหลาย และพระเสขะทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่มากในโลกนี้ จงบอกความเป็นไปนั้นแก่เรา’ ดังนี้,

เป็นผู้หมดความสงสัยในปัญหาว่า ‘พระศาสดาย่อมตรัสถามถึงปฏิบัติเป็นที่มา^๓ ของพระเสขะและอเสขะ กะเรา’ ดังนี้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น ก็ยังหวังอภัยาศัยของเราอยู่ว่า ‘เราเมื่อกล่าวปฏิบัติด้วยมุขไหนๆ ในธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น จึงจักอาจถือเอาอภัยอาศัยของพระศาสดาได้;’ สารีบุตรนั้น, เมื่อเราไม่ให้นัย, จักไม่อาจแก้ได้. เราจักให้นัยแก่เธอ” เมื่อจะทรงแสดงนัย ตรัสว่า “สารีบุตร เธอจงพิจารณาเห็นความเป็นจริงนี้.”

ได้ยินว่า พระองค์ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า “สารีบุตรเมื่อถือเอาอภัยอาศัยของเราแก้ จักแก้ด้วยสามารถแห่งขั้นนี้”

ปัญหานั้นปรากฏแก่พระเถระตั้งร้อยนัย พันนัย พร้อมกับการประทานนัย.

ท่านตั้งอยู่ในนัยที่พระศาสดาประทาน แก้ปัญหานั้นได้แล้ว.

ได้ยินว่า คนอื่นยกพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสีย ชื่อว่าสามารถเพื่อจะทันปัญญาของพระสารีบุตรเถระ หามิได้.

นัยว่า เหตุนั้นแล พระเถระจึงยื่นตรงพระพักตร์พระศาสดา บันลือสีหนาทว่า

๑ สัพพตถ เอกงคณเมว อโหสิ. นิยมแปล สัพพตถ เป็นสัตตมปีจจัตตะ.

๒ ครุฑ

๓ มรรคปฏิบัติ

“พระเจ้าข้า เมื่อฝนตกเม็ดตลอดทั้งคืน, ข้าพระองค์ ก็สามารถเพื่อจะนับแล้วยกขึ้นซึ่งกะเนนว่า ‘หยาดทั้งหลายตกในมหาสมุทรเท่านั้นหยาด, ตกบนแผ่นดินเท่านั้นหยาด, บนภูเขาเท่านั้นหยาด.’”

แม้พระศาสดาก็ตรัสกะท่านว่า “สารีบุตร เราก็ทราบความที่เธอสามารถจะนับได้.”

ชื่อว่าข้ออุปมาเปรียบด้วยปัญญาของท่านนั้น ย่อมไม่มี.

เหตุนี้แลท่านจึงกราบทูลว่า

“ทรายในแม่น้ำคงคาพึงสิ้นไป น้ำในห้วงน้ำใหญ่พึงสิ้นไป ดินในแผ่นดินพึงสิ้นไป
การแก้ปัญหาด้วยความรู้ของข้าพระองค์ ย่อมไม่สิ้นไปด้วยกะเนน.”

มีคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ เป็นที่พึ่งของโลก

ก็ถ้าว่า, เมื่อข้าพระองค์แก้ปัญหาข้อ ๑ แล้ว, บุคคลพึงใส่ทรายเมล็ดหนึ่ง หรือหยาดน้ำหยาด ๑ หรือดินร่วนก้อน ๑.

เมื่อข้าพระองค์แก้ปัญหาร้อย หรือพัน หรือแสนข้อ พึงใส่กะเนนทั้งหลายมีทรายเป็นต้น ทีละ ๑ๆ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ในแม่น้ำคงคา, กะเนนทั้งหลายมีทรายเป็นต้นในแม่น้ำคงคาเป็นต้น พึงถึงความสิ้นไปเร็วกว่า; การแก้ปัญหาของข้าพระองค์ ย่อมไม่สิ้นไป.”

ภิกษุแม้มีปัญญามากอย่างนี้ ก็ยังไม่เห็นเจื่อนต้นหรือเจื่อนปลายแห่งปัญหาที่พระศาสดาตรัสถามแล้วในพุทธวิสัย ต่อตั้งอยู่ในนัยที่พระศาสดาประทานแล้ว จึงแก้ปัญหาได้.

ภิกษุทั้งหลายฟังดังนั้นแล้วสนทนากันว่า “แม่ชนทั้งหมด อันพระศาสดาตรัสถามปัญหาใด ไม่อาจแก้ได้, พระสารีบุตรเถระผู้เป็นธรรมเสนาบดี ผู้เดียวเท่านั้น แก้ปัญหานั้นได้.”

พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้วตรัสว่า “สารีบุตรแก้ปัญหาที่มีหาชน ไม่สามารถจะแก้ได้ ในบัดนี้เท่านั้นหาได้; แม้ในก่อน เธอก็แก้ได้แล้วเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสชาดก^๑ นี้โดยพิสดารว่า

“คนที่มาประชุมกันแล้ว แม่ตั้งพันเป็นกำหนด
คนเหล่านั้นหาปัญญามีได้ พึงคร่ำครวญตั้ง ๑๐๐ ปี,
บุรุษผู้ได้รู้ชัดซึ่งอรรถแห่งภาษิตได้ บุรุษผู้นั้นซึ่งเป็นผู้มีปัญญา
คนเดียวเท่านั้น ประเสริฐกว่า” ดังนี้แล.

เรื่องยมกปาฏิหาริย์ จบ .

๓. เรื่องนาคราชชื่อเอรภปัด

พระศาสดา ทรงอาศัยพระนครพาราณสี ประทับอยู่ที่โคนไม้ชีก ๗ ต้น ทรงปรารภพญานาคชื่อเอรภปัด
ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “กัจฉ โคนุสสปฏิลาก” เป็นต้น.

[อาบัติเล็กน้อยที่ไม่แสดงเสีย ย่อมให้โทษ]

ทราบว่าเป็นศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลก่อน พญานาคนั้นเป็นภิกษุหนุ่ม ขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา
ยิตไบทะไครน้ำ^๑ กอหนึ่ง เมื่อเรือแม่แล่นไปโดยเร็ว, ก็ไม่ปล่อย.

ไบทะไครน้ำขาดไปแล้ว.

ภิกษุหนุ่มนั้นไม่แสดงอาบัติ ด้วยคิดเสียว่า “นี่เป็นโทษเพียงเล็กน้อย” แม้ทำสมณธรรมในป่าสิ้น ๒ หนึ่ในปี

ในกาลมรณภาพ เป็นประดุจไบทะไครน้ำผูกคอ แม้อยากจะแสดงอาบัติ

เมื่อไม่เห็นภิกษุอื่น ก็เกิดความเดือดร้อนขึ้นว่า “เรามีศีลไม่บริสุทธิ์”

จตุจากอัฐภาพนั้นแล้ว บังเกิดเป็นพญานาค มีร่างกายประมาณเท่าเรือโกลน.

เขาได้มีชื่อว่า “เอรภปัด^๒” นั้นแล.

ในขณะที่เกิดแล้วนั่นเอง พญานาคนั้นแลดูอัฐภาพแล้ว ได้มีความเดือดร้อนว่า

“เราทำสมณธรรมตลอดกาลชื่อมีประมาณเท่านี้ เป็นผู้บังเกิดในที่มิชอบเป็นอาหาร ในกำเนิดแห่งอเหตุกสัตว์.”

ในกาลต่อมา เขาได้ธิดาคคนหนึ่ง แม่พังพาน^๓ใหญ่บนหลังน้ำในท่ามกลางแม่น้ำคงคา

วางธิดาไว้บนพังพานนั้น ให้พ่อนรำขับร้องแล้ว

[พญานาคออกอุบายเพื่อทราบการอุบัติแห่งพระพุทเจ้า]

ทราบว่าเขาได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อพระพุทเจ้าบังเกิดขึ้น เราจักได้ยินความที่พระพุทเจ้านั้นบังเกิดขึ้น ด้วยอุบายนี้แน่ละ;
ผู้ใดนำเพลงขับ^๔แก่เพลงขับของเราได้, เราจักให้ธิดากับด้วยนาคพิภพอันใหญ่แก่ผู้นั้น.”

พญานาควางธิดานั้นไว้บนพังพาน ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน.

ธิดานั้นยืนพ่อนอยู่บนพังพานนั้น ขับเพลงขับนี้ว่า

“ผู้เป็นใหญ่อย่างไรเล่า ชื่อว่าพระราชา? อย่างไรเล่า พระราชาชื่อว่ามีธิดาบนพระเศียร?

อย่างไรเล่า ชื่อว่าปราศจากธิดา, อย่างไร ท่านจึงเรียกว่า ‘คนพาล.’”

ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น พากันมาด้วยหวังว่า “เราจักรับเอานางนาคมาณวิกา” แล้ว ทำเพลงขับแก่ ขับไปโดยกำลังปัญญาของตนๆ.

นางยอมห้ามเพลงขับตอบนั้น.

๑ ตะไคร้น้ำ ชื่อไม้พุ่มชนิด Homonoia riparia Lour. ในวงศ์ Euphorbiaceae ใบเรียวยาว มักขึ้นตามชอกหินในลำธารและริมน้ำ.

๒ ไบทะไครน้ำ

๓ พังพาน คองูเห่าหรืองูจงอางที่แม่แบนออกทำท่าจะฉก, แม่เปี้ย ก็เรียก

๔ เพลง เพลงขับร้อง - song

เมื่อนางยืนอยู่บนพังพานทุกกิ่งเดือน ชับเพลงอยู่อย่างนี้เท่านั้น พุทธันดรหนึ่งล่องไปแล้ว.

[พระศาสดาทรงผูกเพลงขับแก้]

ครั้งนั้นพระศาสดาทรงอุปติขึ้นแล้วในโลก วันหนึ่งเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูโลก ทำเอรกปัดตนนาคราชให้เป็นต้น ทรงเห็นมาณพชื่ออุตตระ ผู้เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์ ทรงใคร่ครวญดูว่า “จักมีเหตุอะไร?” ได้ทรงเห็นแล้วว่า “วันนี้เป็นวันที่เอรกปัดตนนาคราชทำธิดาไว้บนพังพานแล้วให้พ่อน, อุตตระมานพนี้เรียนเอาเพลงขับแก้ที่เราให้แล้ว จักเป็นโสดาบัน เรียนเอาเพลงขับนั้นไปสู่สำนักของนาคราช. นาคราชนั้นฟังเพลงขับแก้กันแล้ว ทราบว่า ‘พระพุทธเจ้าทรงอุปติขึ้นแล้ว’ จักมาสู่สำนักของเรา, เมื่อนาคราชนั้นมาแล้ว, เราจักกล่าวคาถาในสมาคมอันใหญ่, ในกาลจบคาถา สัตว์ประมาณ ๘ หมื่น ๔ พัน จักตรัสรู้ธรรม.” พระศาสดาเสด็จไปในที่นั้นแล้ว, ทรงนั่ง ณ โคนต้นชีกต้นหนึ่ง บรรดาต้นชีก ๗ ต้นที่มีอยู่ในที่ไม่ไกลจากเมืองพาราณสี. ชาวชมพูทวีป พาเอาเพลงขับแก้เพลงขับ^๑ไป ประชุมกันแล้ว.

พระศาสดาทรงเห็นอุตตระมาพกำลังไปในที่ไม่ไกล จึงตรัสว่า “อุตตระ.”

อุตตระ. อะไร? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอจงมานีก่อน.

ที่นั่น พระศาสดาตรัสกะอุตตระมานพนั้น ผู้มาถวายบังคมนั่งลง แล้วตรัสถามว่า “เธอจะไปไหน?”

อุตตระมานพ. จะไปยังที่ที่ธิดาของเอรกปัดตนนาคราช ขับเพลง.

พระศาสดา. ก็เธอรู้เพลงขับแก้เพลงขับหรือ?

อุตตระมานพ. ข้าพระองค์ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอจงกล่าวเพลงนั้นดูก่อน.

ที่นั่น พระศาสดา ตรัสกะเขาผู้กล่าวตามธรรมดาความรู้ของตนเท่านั้นว่า

“แน่ะอุตตระ นั้นไม่ใช่เพลงขับแก้, เราจักให้เพลงขับแก้แก่เธอ, เธอต้องเรียนเพลงขับแก้กันนั้นให้ได้.”

อุตตระมานพ. ดิละ พระเจ้าข้า.

[อุตตระมานพเรียนเพลงแก้จากพระศาสดา]

ที่นั่น พระศาสดาตรัสกะเขาว่า “อุตตระ ในกาลที่นางนาคมาณวิกาขับเพลง เธอฟังขับเพลงแก้กันว่า

“ผู้เป็นใหญ่ในทวารหก ชื่อว่า เป็นพระราชา,
พระราชาผู้กำหนดอยู่ ชื่อว่า มีธูลิบนพระเศียร,
ผู้ไม่กำหนดอยู่ ชื่อว่า ปราศจากธูลิ, ผู้กำหนดอยู่ท่านเรียกว่า ‘คนพาล.’”

ก็เพลงขับของนางนาคมาณวิกา มีอธิบายว่า

บาทคาถาว่า กิ... อธิปตี ราชา ความว่า ผู้เป็นใหญ่อย่างไรเล่า จึงชื่อว่าพระราชา?

บาทคาถาว่า กิ... ราชสิโร ความว่า อย่างไร พระราชา ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า มีธูลิบนพระเศียร?

บทว่า ภูฏิสฺส ความว่า อย่างไรกันเอย พระราชานั้นเป็นผู้ชื่อว่าปราศจากรุติ?

ส่วนเพลงขับแก้ มีอธิบายว่า:

บาทคาถาว่า ภูฏวาริปปตี ราชา ความว่า

ผู้ใดเป็นผู้ใหญ่แห่งทวาร ๖ อันอารมณฺ์ทั้ง ๖ มีรูปเป็นต้น ครอบงำไม่ได้ แม้ในทวารหนึ่ง, ผู้นี้ชื่อว่าเป็นพระราชา.

บาทคาถาว่า รัชมาโน รัชสสิโร ความว่า

ก็พระราชชาติ กำหนดอยู่ในอารมณฺ์เหล่านั้น, พระราชาผู้กำหนดอยู่นั้น ชื่อว่ามีธูลิบนพระเศียร.

บทว่า อรุชฺช ความว่า ส่วนพระราชผู้ไม่กำหนดอยู่ ชื่อว่า เป็นผู้ปราศจากรุติ.

บทว่า รัชช ความว่า พระราชาผู้กำหนดอยู่ ท่านเรียกว่า “เป็นพาล.”

พระศาสดา ครั้นประทานเพลงขับแก้ แก่อุตรมามพนั้นอย่างนี้แล้ว ตรัสว่า

“อุตรระ เมื่อเธอขับเพลงขับนี้, (นาง) จักขับเพลงขับแก้เพลงขับของเธอนี้ว่า

‘คนพาลอันอะไรเอย ย่อมพัดไป, บัณฑิตย่อมบรรเทาอย่างไร,
อย่างไร จึงเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ, ท่านผู้อันเรากล่าวแล้ว โปรดบอกข้อนั้นแก่เรา’.

ที่นั่น ท่านฟังขับเพลงขับแก้นี้แก่นางว่า

‘คนพาลอันห้วงน้ำ^๑ ย่อมพัดไป,
บัณฑิตย่อมบรรเทา (โอะหะนั้น) เสียด้วยความเพียร,
บัณฑิตผู้ไม่ประกอบด้วยโยคะทั้งปวง ท่านเรียกว่า ‘ผู้มีความเกษมจากโยคะ’

เพลงขับแก้ นั้น มีเนื้อ ความว่า

“คนพาลอันโอะหะ (กิเลสดุจห้วงน้ำ) ๔ อย่าง มีโอะหะคือกามเป็นต้น ย่อมพัดไป,

บัณฑิตย่อมบรรเทาโอะหะนั้น ด้วยความเพียร กล่าวคือ สัมมัปปธาน (ความเพียรอันตั้งไว้ชอบ),

บัณฑิตนั้นไม่ประกอบด้วยโยคะทั้งปวง มีโยคะคือกามเป็นต้น ท่านเรียกชื่อว่า ‘ผู้มีความเกษมจากโยคะ.’”

อุตรมามพ เมื่อกำลังเรียนเพลงขับแก้นี้เทียว ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล.

เขาเป็นโสดาบัน เรียนเอาคานานั้นไปแล้ว กล่าวว่า “ผู้เจริญ ฉันนำเพลงขับแก้เพลงขับมาแล้ว, พวกท่านจงให้โอกาสแก่ฉัน”
ได้คุกเข่าไปในท่ามกลางมหาชนที่ยืนยัดเหยียดกันอยู่แล้ว.

นางนาคมาณวิกา ยืนพ้ออยู่บนพังพานของบิดา พลางขับเพลงขับว่า “ผู้เป็นใหญ่ อย่างไรเล่า ชื่อว่าเป็นพระราชา?”
เป็นต้น.

อุตรมามพ ขับเพลงแก้ว่า “ผู้เป็นใหญ่ในทวาร ๖ ชื่อว่าเป็นพระราชา” เป็นอาทิ.

นางนาคมาณวิกา ขับเพลงได้แก่อุตรมามพนั้นอีกว่า “คนพาล อันอะไรเอย ย่อมพัดไป?” เป็นต้น.

ที่นั่น อุตรมามพเมื่อจะขับเพลงแก้แก่นาง จึงกล่าวคานานี้ว่า “คนพาลอันห้วงน้ำย่อมพัดไป” ดังนี้เป็นต้น.

๑ โอะหะ (flood) น้ำท่วมพัดพาคนสัตว์ไป มีกามโอะหะเป็นต้น

[นาคราชทราบว่าจะพระพุทเจ้าอุบัติแล้ว]

นาคราชฟังคานานั้นแล้ว ทราบความที่พระพุทเจ้าบังเกิดขึ้น ดีใจว่า

“เราไม่เคยฟังชื่อบทเห็นปานนี้ ตลอดพุทธรันดรหนึ่ง, ผู้เจริญ^๑ พระพุทเจ้า บังเกิดขึ้นในโลกแล้วหนอ” จึงเอาหางพาดน้ำ. คลื่นใหญ่เกิดแล้ว. ฟังทั้งสองฟังลงแล้ว.

พวกมนุษย์ในที่ประมาณอุสกะหนึ่ง แต่ฝั่งข้างนี้และฝั่งข้างโน้น จมลงไปใต้น้ำ.

นาคราชนั้น ยกมหาชนมีประมาณเท่านี้วางไว้บนพังพาน แล้วตั้งไว้บนบก.

นาคราชนั้นเข้าไปหาอุตตรมานพ แล้วถามว่า “แน่ะนาย พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน?”

อุตตระ. ทรงนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง มหาราช.

นาคราชนั้นกล่าวว่า “มาเถิดนาย พวกเราจะพากันไป” แล้วได้ไปกับอุตตรมานพ.

ฝ่ายมหาชนก็ได้ไปกับเขาเหมือนกัน.

นาคราชไปถึง เข้าไปสู่ระหว่างพระรัศมีมีวรัณะ ๖ ถวายบังคมพระศาสดาแล้วได้ยื่นร้องให้อยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะนาคราชนั้นว่า “นี่อะไรกัน? มหาบพิตร.”

นาคราช. พระเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นสาวกของพระพุทเจ้า ผู้เช่นกับด้วยพระองค์ ได้ทำสมณธรรมสิ้น ๒ หมื่นปี, แม้สมณธรรมนั้นก็ไม่อาจเพื่อจะช่วยข้าพระองค์ได้, ข้าพระองค์ อาศัยเหตุสักว่าให้ใบตะไคร้ น้ำชาดไปมีประมาณเล็กน้อย ถือปฏิสนธิในอเหตุกสัตว์ เกิดในที่ที่ ต้องเลื้อยไปด้วยออก, ย่อมไม่ได้ความเป็นมนุษย์เลย, ไม่ได้ฟังพระธรรม, ไม่ได้เห็นพระพุทเจ้าผู้เช่นกับด้วยพระองค์ ตลอดพุทธรันดรหนึ่ง.

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของนาคราชนั้นแล้ว ตรัสว่า “มหาบพิตร ชื่อว่าความเป็นมนุษย์ หาได้ยากนัก, การฟังพระสัทธรรม ก็อย่างนั้น, กาลอุบัติขึ้นแห่งพระพุทเจ้า ก็หาได้ยาก เหมือนกัน; เพราะว่าทั้ง ๓ อย่างนี้ บุคคลย่อมได้โดยลำบากยากเย็น” เมื่อจะทรงแสดงธรรม ตรัสพระคานานี้ว่า

“ความได้อัฏฐภาพเป็นมนุษย์ เป็นการยาก, ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอยู่ยาก, การฟังพระสัทธรรมเป็นของยาก, การอุบัติขึ้นแห่งพระพุทเจ้าทั้งหลายเป็นการยาก.”

[แก้รรถ]

เนื้อความแห่งพระคานานั้น ฟังทราบดังนี้ว่า

- “ก็ขึ้นชื่อว่าความได้อัฏฐภาพเป็นมนุษย์ ชื่อว่าเป็นการยาก คือหาได้ยาก เพราะความเป็นมนุษย์ บุคคลต้องได้ด้วยพยายามมาก ด้วยกุศลมาก,
- ถึงชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นอยู่ยาก เพราะทำกรรมมีกรรมเป็นต้นเนื่องๆ แล้วสืบต่อความเป็นไปแห่งชีวิตบ้าง เพราะชีวิตเป็นของน้อยบ้าง,
- แม้การฟังพระสัทธรรม ก็เป็นการยาก เพราะความที่บุคคลผู้แสดงธรรมหาได้ยาก ในกับแม้มิใช่น้อย,

- อนึ่ง ถึงกาลที่อุบัติขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ก็เป็นการยากเหมือนกัน คือได้ยากยิ่งนัก เพราะอภินิหารสำเร็จด้วยความพยายามมาก และเพราะกาลที่อุบัติขึ้นแห่งท่านผู้มีอภินิหารอันสำเร็จแล้ว เป็นการได้โดยยาก ด้วยพันแห่งโกฏิกัปแม้มิใช่น้อย.

[นาคราชไม่บรรลุนิสิตาบัน]

ในกาลจบเทศนา เหล่าสัตว์ ๘ หมื่น ๔ พัน ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว.

ฝ่ายนาคราชพึงได้โสดาปัตติผลในวันนั้น (ก็จริง), แต่ก็ไม่ได้ เพราะความที่ตนเป็นสัตว์เดรัจฉาน.

นาคทั้งหลายถือเอาสรีระแห่งนาคนั้นแหละ แล้วลำบากอยู่ในฐานะทั้ง ๕ กล่าวคือ

(๑) การถือปฏิสนธิ (๒) การลอกคราบ (๓) การวางใจ แล้วก้าวลงสู่ความหลับ

(๔) การเสพเมถุนกับด้วยนางนาคผู้มีชาติเสมอกัน และ (๕) จูติ

(ส่วน) นาคราชนั้นถึงภาวะคือความไม่ลำบากในฐานะทั้ง ๕ เหล่านั้น ย่อมได้เพื่อเที่ยวไปด้วยรูปแห่งมาณพนั้นแล ดังนี้แล.

เรื่องนาคราชชื่อเอรกะปัด จบ.

๔. เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภปัญหาของพระอานนทเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า
“สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ” เป็นต้น.

[กาลแห่งพระพุทธเจ้าต่างกัน แต่คำสอนเหมือนกัน]

ได้ยินว่า พระเถระนั่งในที่พักกลางวัน คิดว่า “พระศาสดาตรัสบอกเหตุแห่งพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ทุกอย่าง คือ
‘พระชนนีและพระชนก การกำหนดพระชนมาตุ ไม้เป็นที่ตรัสรู้ สาวกสันนิบาต อัครสาวก อุปัฏฐาก,’
แต่อุโบสถมิได้ตรัสบอกไว้; อุโบสถแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น เหมือนอย่างนี้ หรือเป็นอย่างอื่น.”
ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา แล้วทูลถามเนื้อความนั้น.

ก็เพราะความแตกต่างแห่งกาลแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้นท่านนั้น ได้มีแล้ว, ความแตกต่างแห่งกาลไม่มี;
ด้วยว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงทำอุโบสถในทุกๆ ๗ ปี,
เพราะพระโอวาทที่พระองค์ประทานแล้วในวันหนึ่งเท่านั้น เพียงพอไปได้ ๗ ปี,
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขีและเวสสภู ทรงทำอุโบสถในทุกๆ ๖ ปี,
(เพราะพระโอวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงประทานในวันหนึ่งเท่านั้น เพียงพอไปได้ ๖ ปี);
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากุกสันธะ และโกนาคมนะ ได้ทรงทำอุโบสถทุกๆ ปี,
(เพราะพระโอวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์นั้น ทรงประทานในวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ปีหนึ่งๆ);
พระกัสสปทสพล ได้ทรงทำอุโบสถทุกๆ ๖ เดือน, เพราะพระโอวาทที่พระองค์ทรงประทานในวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ ๖ เดือน;
ฉะนั้น พระศาสดา จึงตรัสความแตกต่างกันแห่งกาลนี้ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า
“ส่วนโอวาทคาถาของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นอย่างนี้แหละ” ดังนี้แล้ว
เมื่อจะทรงทำอุโบสถแห่งพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ซึ่งเป็นอันเดียวกันทั้งนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

“การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส
นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ความอดทนคือความอดกลั้น เป็นธรรมเผาบาปอย่างยิ่ง,

ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นเยี่ยม,

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าบรรพชิต,

ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ.

ความไม่กล่าวร้าย ๑ ความไม่ทำร้าย ๑ ความสรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑

ความเป็นผู้รู้ประมาณ ในภัตตาหาร ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑

ความประกอบโดยเอื้อเฟื้อในอธิจิต ๑

นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพปาปสฺส ได้แก่ อกุศลธรรมทุกชนิด.

การยังกุศลให้เกิดขึ้น ตั้งแต่ออกบวชจนถึงพระอรหันตมรรค และการยังกุศลที่ตนให้เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ ชื่อว่า อุปสมปทา
การยังจิตของตนให้ผ่องใสจากนิวรณ์ทั้ง ๕ ชื่อว่า สจิตตปริโยทปน.

บาทพระคาถาว่า เอต พุทธธานสาสนิ อรรถว่า นี่เป็นวาจาเครื่องพร่ำสอนของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์.

บทว่า ขุนตี ความว่า ขึ้นชื่อว่าความอดทน กล่าวคือ ความอดทน, นี้ เป็นตบะอย่างยอดเยี่ยม คืออย่างสูงสุด ในพระศาสนา.

บาทพระคาถาว่า นิพพาน ปรม วทนต์ พุทธา ความว่า พุทธบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ คือ พระพุทธเจ้าพวก ๑
พระปัจเจกพุทธเจ้าพวก ๑ พระอนุพุทธเจ้าพวก ๑ ย่อมกล่าวพระนิพพานว่า “เป็นธรรมชาติอันสูงสุด.”

บทว่า น หิ ปพพชิต ความว่า บุคคลผู้ที่ล้างผลาญ ปิบบันสัตว์อื่นอยู่ ด้วยเครื่องประหารต่างๆ มีฝ่ามือเป็นต้น
ชื่อว่า ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต.

บทว่า สมโณ ความว่า บุคคลผู้ยังเบียดเบียนสัตว์อื่นอยู่ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะด้วยเหมือนกัน.

การไม่ติเตียนเอง และการไม่ยังผู้อื่นให้ติเตียน ชื่อว่า อนุปวาโท.

การไม่ทำร้ายเอง และการไม่ใช้ผู้อื่นให้ทำร้าย ชื่อว่า อนุปฆาโต.

บทว่า ปาฏิโมกฺเข ได้แก่ ศีลที่เป็นประธาน.

การปิด ชื่อว่า ส่วโร.

ความเป็นผู้รู้จักพอดี คือความรู้จักประมาณ ชื่อว่า มตตถญฺตา.

บทว่า ปนต ได้แก่ เจริญ.

บทว่า อธิจิตเต ความว่า ในจิตอันยิ่ง กล่าวคือ จิตที่สหจรด้วยสมาบัติ ๘.

การทำความเพียร ชื่อว่า อาโยโค.

บทว่า เอต ความว่า นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์.

ก็ในพระคานานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสศีลอันเป็นไปทางวาจา ด้วยอนุปวาตะ, ตรัสศีลอันเป็นไปทางกาย ด้วยอนุปฆาตะ.
ตรัสปาฏิโมกขศีลกับอินทริยสังวรศีล ด้วยคำนี้ว่า ปาฏิโมกฺเข จ ส่วโร.

ตรัสอาชีวปาริสุทธิศีลและปัจจัยสันนิสิตศีล ด้วยมตตถญฺตา, ตรัสเสนาสนะอันสัปปายะ ด้วยปันทเสนาสนะ,
ตรัสสมาบัติ ๘ ด้วยอธิจิต.

ด้วยประการนี้ สิกขาแม่ทั้ง ๓ ย่อมเป็นอันพระองค์ตรัสแล้วด้วยพระคานานี้ทีเดียว ฉะนั้นแล.

ในกาลจบเทศนา ขนเป็นอันมาก บรรลุอรุณผลทั้งหลาย มีโศดาปัตติผลเป็นต้น ฉะนั้นแล.

เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ จบ.

๕. เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้ไม่ยินดี (ในพรหมจรรย์) รูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “น กหาปณสเสน” เป็นต้น.

[ภิกษุหนุ่มกระสันอยากสึก]

ได้ยินว่า ภิกษุนั้นบรรพชาแล้วในศาสนา ได้อุปสมบทแล้ว อันพระอุปัชฌาย์ส่งไป ด้วยคำว่า “เธอจงไปที่ชื่อนั่นแล้ว เรียนอุทเทส” ได้ไปในที่นั้นแล้ว.

ครั้งนั้นโรคเกิดขึ้นแก่บิดาของท่าน.

เขาเป็นผู้ใคร่จะได้เห็นบุตร (แต่) ไม่ได้ใครๆ ที่สามารถจะเรียกบุตรนั้นมาได้ จึงบ่นเพ้ออยู่ เพราะความโศกถึงบุตรนั้นแล เป็นผู้มีความตายอันใกล้เข้ามาแล้ว จึงสั่งน้องชายว่า “เจ้าพึงทำทรัพย์นี้ให้เป็นค่าบาตรและจีวรแก่บุตรของเรา” แล้วให้ทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะไว้ในมือของน้องชาย ได้ทำกาละแล้ว.

ในกาลที่ภิกษุหนุ่มมาแล้ว น้องชายนั้น จึงหมอบลงแทบเท้า ร้องไห้ก่อกลิ้งเกลือกไปมา พลังกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ บิดาของท่านทั้งหลาย บ่นถึงอยู่เทียว ทำกาละแล้ว, ก็บิดานั้นได้มอบกหาปณะไว้ ๑๐๐ ในมือของผม, ผมจักทำอะไร? ด้วยทรัพย์นั้น.”

ภิกษุหนุ่มจึงห้ามว่า “เราไม่มีความต้องการด้วยกหาปณะ”

ในกาลต่อมาจึงคิดว่า “ประโยชน์อะไรของเรา ด้วยการเที่ยวไปบิณฑบาตในตระกูลอื่นเลี้ยงชีพ, เราอาจเพื่อจะอาศัยกหาปณะ ๑๐๐ นั้นเลี้ยงชีพได้, เราจักสึกละ.”

เธอถูกความไม่ยินดีบีบคั้นแล้ว จึงสละการสาธยายและพระกัมมัฏฐาน ได้เป็นเหมือนผู้มีโรคผอมเหลือง.

ครั้งนั้น ภิกษุหนุ่มและสามเณร ถามเธอว่า “นี่อะไรกัน?”

เมื่อเธอตอบว่า “ผมเป็นผู้กระสัน”^๑ จึงพากันเรียนแก่อาจารย์และอุปัชฌาย์.

ที่นั่น อาจารย์และอุปัชฌาย์เหล่านั้น จึงนำเธอไปยังสำนักของพระศาสดา แสดงแต่พระศาสดาแล้ว.

พระศาสดา ตรัสถามว่า “ภิกษุ ได้ยินว่า เธอกระสันจริงหรือ?” เมื่อเธอกราบทูลรับว่า “อย่างนั้น พระเจ้าข้า” ตรัสว่า “เพราะเหตุไร? เธอจึงได้ทำอย่างนั้น, ก็อะไรๆ ที่เป็นปัจจัยแห่งการเลี้ยงชีพของเธอมีอยู่หรือ?”

ภิกษุ. มี พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. อะไร? ของเธอมีอยู่.

ภิกษุ. กหาปณะ ๑๐๐ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ถ้ากระนั้น เธอจงนำก้อนกรวดมา แม้เพียงเล็กน้อยก่อน,

เธอลองนับดูก็จักรู้ได้ว่า ‘เธออาจเลี้ยงชีวิตได้ด้วยกหาปณะจำนวนเท่านั้นหรือ, หรือไม่อาจเลี้ยงชีวิตได้.’

ภิกษุหนุ่มนั้น จึงนำก้อนกรวดมา.

๑ อุ-กณฺฐ พุงซานชะเง้อดูทางโน้นทางนี้ เบื่อหน่าย (สำหรับบรรพชิต ก็อยากสึก)

[ความอยาก ให้เต็มได้ยาก]

ทีนั้น พระศาสดาจึงตรัสกะเธอว่า “เธอจงตั้งไว้ ๕๐ เพื่อประโยชน์แก่เครื่องบริโภคนกก่อน. ตั้งไว้ ๒๔ เพื่อประโยชน์แก่โค ๒ ตัว, ตั้งไว้ซึ่งมีประมาณเท่านี้ เพื่อประโยชน์แก่พืช, เพื่อประโยชน์แก่แอกและไถ, เพื่อประโยชน์แก่จอบ, เพื่อประโยชน์แก่พัวและขวาน.”

เมื่อเธอนับอยู่ด้วยอาการอย่างนี้, กหาปณะ ๑๐๐ นั้น ย่อมไม่เพียงพอ.

ครั้งนั้น พระศาสดาจึงตรัสกะเธอว่า

“ภิกษุ กหาปณะของเธอนั้นน้อยนัก, เธออาศัยกหาปณะเหล่านั้น จักให้ความทะยานอยากเต็มขึ้นได้อย่างไร?

ได้ยี่นว่า ในอดีตกาล บัณฑิตทั้งหลายครองจักรพรรดิราชสมบัติ สามารถจะยังฝนคือรัตนะ ๗ ประการให้ตกลงมาเพียงสะเอว ในที่ประมาณ ๑๒ โยชน์ ด้วยอาการสักว่าปรบมือ, แม้ครองราชสมบัติในเทวโลก ตลอดกาลที่ท้าวสักกะ ๓๖ พระองค์ จูติไปในเวลาตาย (ก็) ไม่ยังความอยากให้เต็มได้เลย ได้ทำกาละแล้ว”

อันภิกษุนั้นทูลวิงวอนแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา ยังมันธาดุราชชาดก^๑ ให้พิสดารแล้ว ในลำดับแห่งพระคาถานี้ว่า

“พระจันทร์และพระอาทิตย์ (ย่อมหมุนเวียนไป)
ส่องทิศให้สว่างไสวอยู่ กำหนดเพียงใด,
สัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยแผ่นดินทั้งหมดเทียว
ย่อมเป็นทาสของพระเจ้ามันธาดุราชกำหนดเพียงนั้น.”

ได้ทรงภาษิต ๒ พระคาถานี้ว่า

“ความอิมในกามทั้งหลาย ย่อมไม่มีเพราะฝนคือกหาปณะ,
กามทั้งหลาย มีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก
บัณฑิตรู้แจ้งดังนี้แล้ว ท่านย่อมไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลายแม้ที่เป็นทิพย์,
พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นผู้ยินดีในความสิ้นไปแห่งตัณหา.”

[แก้orro]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กหาปณวสเสน ความว่า บัณฑิตนั้นปรบมือแล้ว ยังฝนคือรัตนะ ๗ ประการให้ตกลงได้, ฝนคือรัตนะ ๗ ประการนั้น ตรัสให้ชื่อว่า กหาปณวสส ในพระคาถานี้, ก็ขึ้นชื่อว่า ความอิมในวัตถุกามและกิลสกาม ย่อมไม่มีแม้เพราะฝนคือรัตนะทั้ง ๗ ประการนั้น; ความทะยานอยากนั้น เต็มได้ยากด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า อปปสสาทา คือ ชื่อว่ามีสุขชนิดน้อย เพราะความที่กามีอุปมาเหมือนความฝันเป็นต้น.

บทว่า ทุกฺขา คือ ชื่อว่ามีทุกข์มากแท้ ด้วยสามารถแห่งทุกข์อันมาในทุกขกชั้นธสุต^๒ เป็นต้น.

บทว่า อิติ วิญญาญ คือ รู้กามทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า อปิ ทิพฺเพสุ ความว่า ก็ถ้าใครๆ พึ่งเชื่อเชิญด้วยกามอันเข้าไปสำเร็จแก่เทวดาทั้งหลาย.

ถึงอย่างนั้นท่านย่อมไม่ประสบความสำเร็จความยินดีในกามเหล่านั้นเลย เหมือนท่านพระสมิทธิ ที่ถูกเทวดาเชื่อเชิญฉะนั้น.

๑ ขุ. ขา. ๒๗/๒๐๐. ตพฐกถา. ๒/๔๗

๒ ม. ม. มหาทุกขกชั้นธสุต. ๑๒/๑๖๖. จุฬทุกขกชั้นธสุต. ๑๒/๑๗๙.

บทว่า ตณฺหขยฺรโต ความว่า เป็นผู้ยินดียิ่งในพระอรหันต์และในพระนิพพาน คือปรารถนาพระอรหันต์และพระนิพพานอยู่.
ภิกษุโยคาวจร ผู้เกิดในที่สุดแห่งการฟังธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ชื่อว่า พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
ในกาลจบเทศนา ภิกษุนั้น ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล.
เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทที่ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี จบ.

๖. เรื่องปุโรหิตชื่ออัคคิต

พระศาสดา (เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน) ทรงนั่งบนกองทราย ทรงปรารภปุโรหิตของพระเจ้าโกศลชื่ออัคคิต ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “พหู เว สรณ ฺยนิติ” เป็นต้น.

[อัคคิตได้เป็นปุโรหิตถึง ๒ รัชกาล]

ดังได้สดับมา อัคคิตนั้น ได้เป็นปุโรหิตของพระเจ้ามหาโกศล.

ครั้นเมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว, พระราชาพระนามว่า ปเสนทิโกศล ทรงดำริว่า “ผู้นี้เป็นปุโรหิตแห่งพระชนกของเรา” จึงตั้งเขาไว้ในตำแหน่งนั้นนั้นแล ด้วยความเคารพ ในเวลาเขามาสู่ที่บำรุงของพระองค์ ทรงทำการเสด็จลุกรับ, รับสั่งให้พระราชทานอาสนะเสมอกัน ด้วยพระดำรัสว่า “อาจารย์ เชิญนั่งบนอาสนะนี้.”

[อัคคิตออกบวชนอกพระพุทธศาสนา]

อัคคิต นั้น คิดว่า “พระราชานั้ทรงทำความเคารพในเราอย่างเหลือเกิน, แต่เราก็ไม่อาจเอาใจของพระราชาทั้งหลายได้ตลอดกาลเป็นนิตย์เทียว; อนึ่ง พระราชาก็เยาว์วัย ยังหนุ่มน้อย, ชื่อว่าความเป็นพระราชาไปด้วยคนผู้มีวัยเสมอกันนั้นแล เป็นเหตุให้เกิดสุข; ส่วนเราเป็นคนแก่, เราควรบวช.”

เขาทูลให้พระราชาทรงอนุญาตการบรรพชาแล้ว ให้คนตักลงเที่ยวไปในพระนครแล้ว สละทรัพย์ของตนทั้งหมดในมุขคือทานโดย ๗ วันแล้ว บวชเป็นนักบวชภายนอก.

บุรุษหนึ่งอาศัยอัคคิตนั้น บวชตามแล้ว.

อัคคิตนั้น พร้อมด้วยนักบวชเหล่านั้น สำเร็จการอยู่ในระหว่างแคว้นอังคะ แคว้นมคธ และแคว้นกुरु (ต่อกัน) ให้โอวาทนี้ว่า “พ่อทั้งหลาย บรรดาเธอทั้งหลาย ผู้ใดมีกามวิตกเป็นต้น เกิดขึ้น, ผู้นั้นจงชนหม้อทรายหม้อหนึ่งๆ จากแม่น้ำ (มา) เกลี่ยลง ณ ที่นี้.”

พวกนักบวชเหล่านั้น รับว่า “ดีละ” ในเวลากามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ก็ทำอย่างนั้น.

โดยสมัยอื่นอีก ได้มีกองทรายใหญ่แล้ว.

นาคราชชื่ออหิฉัตตะ หวงแหนกองทรายใหญ่นั้น.

ชาวอังคะ มคธ และชาวแคว้นกुरु นำเครื่องสักการะเป็นอันมากไปถวายทานแก่พวกนักบวชเหล่านั้นทุกๆ เดือน.

[อัคคิตสอนประชาชนให้ถึงสรณะ]

ครั้งนั้น อัคคิต ได้ให้โอวาทแก่ชนเหล่านั้น ดังนี้ว่า

“พวกท่านจงถือภูเขาศรีเป็นสรณะ, จงถึงป่าเป็นสรณะ, จงถึงอารามเป็นสรณะ, จงถึงต้นไม้เป็นสรณะ;

พวกท่านจักพ้นจากทุกข์ทั้งสิ้นได้ ด้วยอาการอย่างนี้” กล่าวสอนแม้ซึ่งอันเตवासิกของตน ด้วยโอวาทนี้เหมือนกัน.

[พระมหาโมคคัลลานะไปทรมานอัคคิตัต]

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ทรงบรรลุมสมาสัมโพธิแล้ว

ในสมัยนั้น ทรงอาศัยกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ในพระเชตวัน ในเวลาจวนรุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลก

ทรงเห็นอัคคิตัตพราหมณ์พร้อมด้วยเหล่าอันเตवासิก ผู้เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์แล้ว ทรงทราบว่

“ชนเหล่านี้แม้ทั้งหมดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัต” ในตอนเย็น ตรัสกะพระมหาโมคคัลลานะเถระว่า

“โมคคัลลานะ เธอเห็นอัคคิตัตพราหมณ์ ผู้ยังมหาชนให้แล่นไปโดยทางไม่ใช่ทาง ไหม? เธอจงไป, ให้อิวาทแก่มหาชนเหล่านั้น.”

พระเถระ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชนเหล่านั้นเป็นอันมาก ข้าพระองค์ผู้เดียวพึงข่มขี่ไม่ได้,

ถ้าแม้พระองค์จักเสด็จมาไซ้, ชนเหล่านั้นจักเป็นอันพึงข่มขี่ได้.

พระศาสดา. โมคคัลลานะ แม้เราก็จักมา, เธอจงล่วงหน้าไปก่อน.

พระเถระ กำลังเดินไปเที่ยว พลังคิดว่า “ชนเหล่านั้น ทั้งมีกำลัง ทั้งมีมาก, ถ้าเราจักพูดอะไรๆ ในที่ประชุมของชนทั้งปวงไซ้;

ชนแม่ทั้งหมด พึงลุกขึ้น โดยความเป็นพวกๆ กัน” ยังฝันมีเม็ดหยาบให้ตกลงแล้ว ด้วยอานาภาพของตน.

ชนเหล่านั้น, เมื่อฝันมีเม็ดหยาบตกอยู่, ต่างก็ลุกขึ้นแล้วๆ เข้าไปยังบรรณศาลาของตนๆ.

พระเถระยืนอยู่ที่ประตูบรรณศาลาของอัคคิตัต กล่าวว่า “อัคคิตัต.”

เขาได้ยินเสียงของพระเถระแล้ว กล่าวว่า “นั่นเป็นใคร?” เพราะความเป็นผู้กระด้างเพราะมานะว่า

“ในโลกนี้ใครๆ ชื่อว่าผู้สามารถเรียกเรา โดย (ออก) ชื่อไม่มี, ใครหนอแล? เรียกเราโดย (ออก) ชื่อ.”

พระเถระ. ข้าพเจ้า พราหมณ์.

อัคคิตัต. ท่านพูดอะไร?

พระเถระ. ขอท่านจงบอกสถานที่พักอยู่ในที่นี้แก่ข้าพเจ้าสิ้นคืนหนึ่ง ในวันนี้.

อัคคิตัต. สถานที่พักอยู่ในที่นี้ ไม่มี, บรรณศาลาหลังหนึ่งก็สำหรับคนหนึ่งเท่านั้น.

พระเถระ. อัคคิตัต ธรรมดาพวกมนุษย์ ย่อมไปสู่สำนักของพวกมนุษย์, พวกโค ก็ไปสู่สำนักของพวกโค, พวกบรรพชิตก็ไปสู่สำนักของพวกบรรพชิต, ท่านอย่าทำอย่างนั้น, ขอจงให้ที่พักอยู่แก่ข้าพเจ้า.

อัคคิตัต. ก็ท่านเป็นบรรพชิตหรือ?

พระเถระ. เออ ข้าพเจ้าเป็นบรรพชิต.

อัคคิตัต. ถ้าท่านเป็นบรรพชิตไซ้, สิ่งของคือสาแหรกอันเป็นบริวารแห่งบรรพชิต ของท่านอยู่ไหน?

พระเถระ. บริวารของข้าพเจ้า มีอยู่, ข้าพเจ้าคิดเห็นว่า ‘ก็การถือบริวารนั้นเป็นแผนก เทียวไปลำบาก’ ดังนี้แล้ว จึงถือบริวารนั้นไว้โดยภายในนั้นแลเทียวไป พราหมณ์.”

พราหมณ์นั้นโกรธพระเถระว่า “ท่านจักถือบริวารนั้นเทียวไปหรือ?”

ลำดับนั้น พระเถระจึงพูดกะเขาว่า “(จงหลีกไป) อัคคิตัต ท่านอย่าโกรธ (ข้าพเจ้า), จงบอกสถานที่พักอยู่แก่ข้าพเจ้า.”

อัคคิตัต. สถานที่พักอยู่ในที่นี้ไม่มี.

พระเถระ. ก็ใคร? อยู่บนกองทรายนั้น.

อัคคิตัต. นาคราชตัวหนึ่ง.

พระเถระ. ท่านจงให้ที่นั้นแก่ข้าพเจ้า.

อัคคิทัต. ข้าพเจ้าไม่อาจให้ได้, กรรมของนาคราชนั้นร้ายกาจ.

พระเถระ. ช่างเถอะ, ขอท่านจงให้แก่เราเถิด.

อัคคิทัต. ถ้าเช่นนั้น ท่านจงรู้เองเถิด.

[พระเถระผจญกับนาคราช]

พระเถระ ผินหน้าตรงกองทราย ไปแล้ว.

นาคราชเห็นพระเถระนั้นมา จึงดำริว่า “พระสมณะนี้มาข้างนี้, เห็นจะไม่ทราบความที่เรามีอยู่; เราจะบังหวนควัน ให้สมณะนั้นตาย” บังหวนควันแล้ว.

พระเถระคิดว่า “นาคราชนี้เห็นจะเข้าใจว่า ‘เราเท่านั้นอาจบังหวนควันได้, พวกอื่นย่อมไม่อาจ’ ดังนี้แล้ว บังหวนควันแม้เอง.

ควันทั้งหลายพุ่งออกจากสรีระแห่งนาคราชและพระเถระแม่ทั้ง ๒ ฝ่าย ตั้งขึ้นจนถึงพรหมโลก.

ควันทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่เบียดเบียนพระเถระ เบียดเบียนแต่นาคราชฝ่ายเดียว.

นาคราชไม่อาจอดทนกำลังแห่งควันได้ จึงโพลง (เป็นไฟ).

ฝ่ายพระเถระเข้าสมาบัติมีเตโชธาตุเป็นอารมณ์แล้ว โพลง (เป็นไฟ) พร้อมกับนาคราชนั้นเหมือนกัน.

เปลวไฟพุ่งขึ้นไปจนถึงพรหมโลก.

เปลวไฟแม่ทั้ง ๒ ฝ่ายไม่เบียดเบียนพระเถระ เบียดเบียนแต่นาคราชฝ่ายเดียว.

[นาคราชแพ้พระเถระ]

ลำดับนั้น สรีระทั้งสิ้นของนาคราชนั้น ได้เป็นราวกะว่าถูกคอบเพลิงทั้งหลายลนทั่วแล้ว.

หมู่ฤๅษีแลดูแล้ว คิดว่า “นาคราชเผาสมณะ, สมณะคนดีหนอ ไม่เชื่อฟังคำของพวกเรา จึงฉิบหายแล้ว.”

พระเถระ ทรมานนาคราช ทำให้หมดพยศแล้ว นั่งบนกองทราย.

นาคราชเอาขนดรวบกองทราย แม่พังพานประมาณเท่าห้องโถงแห่งเรือนยอด กั้นอยู่แล้วเบื้องบนแห่งพระเถระ.

หมู่ฤๅษีไปยังสำนักของพระเถระแต่เช้าตรู่ ด้วยคิดว่า “พวกเราจักรู้ความที่สมณะตายแล้ว หรือยังไม่ตาย”

เห็นท่านนั่งอยู่บนยอดกองทรายแล้ว ประคองอัญชุลีขมเขยอยู่ กล่าววว่า “สมณะ นาคราชไม่เบียดเบียนท่านแลหรือ?”

พระเถระ. ท่านทั้งหลายไม่เห็นนาคราชแม่พังพานดำรงอยู่เบื้องบนแห่งเราหรือ?

ฤๅษีเหล่านั้น พุดกันว่า “น้าอัศจรรย์หนอ! ท่านผู้เจริญ, อานุภาพแห่งสมณะ ชื่อเห็นปานนี้,

พระสมณะนี้ทรมานนาคราชได้แล้ว” ได้ยื่นล้อมพระเถระอยู่แล้ว.

ในขณะนั้น พระศาสดาเสด็จมาแล้ว.

พระเถระเห็นพระศาสดาแล้ว ลูกขึ้นถวายบังคม.

ลำดับนั้น ฤๅษีทั้งหลาย พุดกะพระเถระนั้นว่า “สมณะนี้ เป็นใหญ่แม้กว่าท่านหรือ?”

พระเถระ. พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพระศาสดา, ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคนี้.

[พวกฤษีชมเชยพระศาสดา]

พระศาสดา ทรงนั่งบนยอดกองทรายแล้ว.

หมู่ฤษีประคองอัญชลีชมเชยพระศาสดาว่า “อานูภาพของสาวกยังถึงเพียงนี้, ส่วนอานูภาพของพระศาสดานี้ จักเป็นเช่นไร?”

พระศาสดา ตรัสเรียกอัคคิทัตมาแล้ว ตรัสว่า

“อัคคิทัต ท่านเมื่อให้โอวาทแก่สาวกและอุปัฏฐากทั้งหลายของท่าน ย่อมกล่าวอย่างไร ให้.”

อัคคิทัต.

ข้าพระองค์ให้โอวาทแก่สาวกและอุปัฏฐากเหล่านั้นอย่างนี้ว่า

“ท่านทั้งหลาย จงถึงภูเขานั้นว่าเป็นที่พึ่ง, จงถึงป่า, อาราม, จงถึงต้นไม้ ว่าเป็นที่พึ่ง;

ด้วยว่า บุคคลถึงวัตถุทั้งหลายมีภูเขาเป็นต้นนั้นว่าเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.”

[สฺรณะที่เกษมและไม่เกษม]

พระศาสดา ตรัสว่า “อัคคิทัต บุคคลถึงวัตถุทั้งหลายมีภูเขาเป็นต้นนั้นว่าเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย, ส่วนบุคคลถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ย่อมพ้นจากทุกข์ในวิภูษะทั้งสิ้นได้” ดังนี้แล้ว

ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“มนุษย์เป็นอันมาก ถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงภูเขา ป่า อาราม

และรุกขเจดีย์ ว่าเป็นที่พึ่ง;

สฺรณะนั้นแลไม่เกษม, สฺรณะนั้นไม่อุดม,

เพราะบุคคลอาศัยสฺรณะนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

ส่วนบุคคลใดถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง ย่อมเห็นอริยสัจ ๔

(คือ) ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความกำวล่วงทุกข์ และมรรคมืองค์ ๘ อันประเสริฐ

ซึ่งยังสัตว์ให้ถึงความสงบแห่งทุกข์ ด้วยปัญญาชอบ;

สฺรณะนั้นแล ของบุคคลนั้นเกษม, สฺรณะนั้นอุดม,

เพราะบุคคลอาศัยสฺรณะนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุ ได้แก่ พหุ แปลว่ามาก.

บทว่า ปพพตานิ เป็นต้น ความว่า

มนุษย์เหล่านั้นๆ อันภัยนั้นๆ คุกคามแล้ว อยากพ้นจากภัย หรือปรารถนาลาภทั้งหลายมีการได้บุตร เป็นต้น

ย่อมถึงภูเขาทั้งหลาย มีภูเขาชื่ออิสสิลิลิ เวปุลละ และเวภาระ เป็นต้น ป่าทั้งหลายมีป่ามหาวันและป่าโคสิงคสาถวัน เป็นต้น

อารามทั้งหลาย มีเวฬุวันและชีวกัมพวัน เป็นต้น และรุกขเจดีย์ทั้งหลาย มีอุเทนเจดีย์และโคตมเจดีย์ เป็นต้น ในที่นั้นๆ

ว่าเป็นที่พึ่ง.

สองบทว่า เนตฺ สฺรณฺ ความว่า ก็สฺรณะ แม้ทั้งหมดนั้น ไม่เกษม ไม่อุดม,

ด้วยว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นต้นเป็นธรรมดา แม้ผู้หนึ่ง อาศัยสฺรณะนั้น

ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงมีชาติเป็นต้นได้.

คำว่า โย จ เป็นต้นนี้ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงสธนะอันไม่เกษม ไม่อุดมแล้ว ประราภไว้เพื่อจะทรงแสดงสธนะอันเกษมอันอุดม.

เนื้อความแห่งคำว่า โย จ เป็นต้นนั้น (ดังต่อไปนี้)

ส่วนบุคคลใด เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม อาศัยกัมมัญฐานคือการตามระลึกถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นต้นว่า “แม่เพราะอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้า”

ถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่า เป็นที่พึ่ง ด้วยสามารถแห่งความเป็นวัตถุอันประเสริฐ, การถึงสธนะนั้น ของบุคคลนั้น ยังกำเริบ ยังหวั่นไหว ด้วยกิจทั้งหลายมีการไหว้อัญเฑียรถียเป็นต้น, แต่พระผู้มีพระภาค เพื่อจะทรงแสดงความที่การถึงสธนะนั้นไม่หวั่นไหว เมื่อจะทรงประกาศสธนะอันมาแล้วโดยมรรคนั้นแล จึงตรัสว่า “ย่อมเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาชอบ.”

ด้วยว่า บุคคลใดถึงรัตนะทั้งหลาย มีพระพุทฺธรัตนะเป็นต้นนั้น ว่าเป็นที่พึ่ง ด้วยสามารถแห่งการเห็นสัจจะเหล่านั้น, สธนะนั้นของบุคคลนั้น เกษมและอุดม, และบุคคลนั้น อาศัยสธนะนั้น ย่อมพ้นจากทุกขวิภูฏณะแม้ทั้งสิ้นได้; เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เอตํ โข สธณํ เขมํ เป็นต้น.

ในกาลจบเทศนา ฤๅษีเหล่านั้นแม้ทั้งหมด บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว ถวายบังคมพระศาสดา ทูลขอบรรพชาแล้ว.

พระศาสดา ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกจากกสิปจีวร ตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย จงเป็นภิกษุมานเถิด, จงประพฤติพรหมจรรย์.”

[ชาวเมืองเข้าใจว่าอัคคิตที่ใหญ่กว่าพระศาสดา]

ในขณะนั้นเอง ฤๅษีเหล่านั้น ได้เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งบริวาร ๘ ดุจพระเถระมีพรรษาดังร้อย.

ก็วันนั้น ได้เป็นวันที่ชาวแคว้นอังคะแคว้นมคธและแคว้นกुरु แม่ทัพปวง ถือเครื่องสักการะมา.

ชนเหล่านั้น ถือเครื่องสักการะมาแล้ว เห็นฤๅษีเหล่านั้นแม่ทัพหมดบวชแล้วคิดว่า

“อัคคิตพราหมณ์ของพวกเราเป็นใหญ่ หรือพระสมณโคดมเป็นใหญ่หนอ?” ได้สำคัญว่า

“อัคคิต เป็นใหญ่แน่ เพราะเหตุที่พระสมณโคดมมา(หา).”

[อัคคิตตัดความสงสัยของชาวเมือง]

พระศาสดา ทรงตรวจดูอัยยาศัยของชนเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า “อัคคิต เธอจงตัดความสงสัยของบริษัท.”

พระอัคคิตนั้นกราบทูลว่า “แม่ข้าพระองค์ ก็หวังเหตุมีประมาณเพียงนั้นเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว

เหาะขึ้นไปสู่เวหาสด้วยกำลังฤทธิ์ แล้วลงมา ถวายบังคมพระศาสดาบ่อยๆ ถึง ๗ ครั้งแล้ว กล่าวประกาศความที่ตนเป็นสาวกว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์, ข้าพระองค์เป็นสาวก” ดังนี้แล.

เรื่องปุโรหิตชื่ออัคคิต จบ.

๗. เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภปัญหาของพระอานนทเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า
“ทุลโลโก ปุริสาชญาญญ” เป็นต้น.

[พระเถระรำพึงถึงที่เกิดของบุรุษอาชาไนย]

ความพิสดารว่า วันหนึ่งพระเถระนั่งในที่พักกลางวัน คิดว่า “พระศาสดาเมื่อตรัสคำว่า
‘ช่างอาชาไนย เกิดขึ้นในตระกูลช่างฉันทันต์ หรือในตระกูลช่างอุโบสถ,
ม้าอาชาไนย เกิดขึ้นในตระกูลม้าสินธพ หรือในตระกูลพญาม้าลาหก,
โคอาชาไนย เกิดขึ้นในทักษิณาภคชนบท’ เป็นต้น เป็นอันตรัสสถานที่เกิดขึ้นแห่งสัตว์ประเสริฐ มีช่างอาชาไนยเป็นต้นแล้ว.
ส่วนบุรุษอาชาไนย ย่อมบังเกิดขึ้นในที่ไหนหนอ?”

[พระเถระเข้าไปทูลถามพระศาสดา]

พระเถระนั้น เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามเรื่องนั้น.

พระศาสดาตรัสว่า “อานนท ขันชื้อว่าบุรุษอาชาไนย ย่อมไม่บังเกิดในที่ทั่วไป, แต่บังเกิดขึ้นในที่อันเป็นมัชฌิมประเทศ
(วัด) โดยตรงยาว ๓๐๐ โยชน์ โดยรอบประมาณ ๙๐๐ โยชน์ ก็เมื่อจะบังเกิดขึ้น ก็ย่อมไม่บังเกิดขึ้นในตระกูลสามัญ,^๑
ย่อมบังเกิดขึ้นในตระกูลชัตติยมหาศาลและพราหมณมหาศาล ตระกูลใดตระกูลหนึ่งเท่านั้น” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก, (เพราะว่า) บุรุษอาชาไนยนั้น ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป;
บุรุษอาชาไนยนั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมเกิดในตระกูลใด,
ตระกูลนั้นย่อมถึงความสุข.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุลโลโก เป็นต้น ความว่า

บุรุษอาชาไนยแล เป็นผู้อันบุคคลหาได้ยาก, คือหาได้ง่ายเหมือนช่างอาชาไนยเป็นต้นก็หาไม่,

บุรุษอาชาไนยนั้น ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป คือ ในปัจฉิมประเทศ หรือในตระกูลต่ำ,

แต่ย่อมเกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง บรรดาตระกูลกษัตริย์และตระกูลพราหมณ์

ในที่เป็นที่ทำสักการะมือกิวาทเป็นต้นแห่งมหาชน ในมัชฌิมประเทศเท่านั้น,

ก็บุรุษอาชาไนยนั้น เป็นนักปราชญ์ คือเป็นผู้มีปัญญาสูงสุด ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อจะเกิดอย่างนั้น ย่อมเกิดในตระกูลใด, ตระกูลนั้น ย่อมถึงความสุข คือย่อมเป็นตระกูลที่บรรลุความสุขแท้.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ จบ.

๘. เรื่องสัมพหุลภิกขุ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภการสนทนาของภิกษุมารูปด้วยกัน ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สุโข พุทธามุขปาโท” เป็นต้น.

[ความเห็นในปัญหาต่างๆ กัน]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง ภิกษุ ๕๐๐ รูป นั่งในศาลาเป็นที่บำรุง สนทนากันว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย อะไรหนอแล เป็นสุขในโลกนี้?” บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกกล่าวว่า “ชื่อว่าสุข เช่นกับด้วยสุขในราชสมบัติ ย่อมไม่มี.” บางพวกกล่าวว่า “ชื่อว่าสุข เช่นกับด้วยสุขในกาม ย่อมไม่มี.” บางพวกกล่าวว่า “ชื่อว่าสุข เช่นกับด้วยสุขอันเกิดแต่การบริโภคข้าวสาลีและเนื้อ ย่อมไม่มี.”

[พระศาสดาทรงแก้ปัญหานั้น]

พระศาสดา เสด็จมาสู่ที่ๆ ภิกษุเหล่านั้นนั่งแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยถ้อยคำอะไรหนอ?” เมื่อภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า “ด้วยถ้อยคำชื่อนี้,” จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอกล่าวอะไร? ก็ความสุขนี้แม้ทั้งหมด นับเนื่องด้วยทุกข์ในวิภวัญจะทั้งนั้น, แต่เหตุนี้เท่านั้น คือ ‘ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทเจ้า การฟังธรรม ความพร้อมเพรียงของหมู่ ความเป็นผู้ปรองดองกัน’ เป็นสุขในโลกนี้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทเจ้าทั้งหลาย เป็นเหตุนำสุขมา,
การแสดงธรรมของสัตบุรุษ เป็นเหตุนำสุขมา,
ความพร้อมเพรียงของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมา,
ความเพียรของชนผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นเหตุนำสุขมา.”

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุทธามุขปาโท ความว่า

เพราะพระพุทเจ้าทั้งหลาย เมื่อทรงอุบัติขึ้น ย่อมยังมหาชนให้ข้ามจากความกัณดารทั้งหลาย มีความกัณดารคือราคะ เป็นต้น ฉะนั้น ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทเจ้าทั้งหลาย จึงชื่อว่าเป็นเหตุนำสุขมา.

เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีทุกข์มีชาติเป็นต้นเป็นธรรม อาศัยการแสดงธรรมของสัตบุรุษ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย มีชาติเป็นต้น ฉะนั้น การแสดงธรรมของสัตบุรุษ จึงชื่อว่าเป็นเหตุนำสุขมา.

ความเป็นผู้มีจิตเสมอกัน ชื่อว่า สามัคคี.

แม้สามัคคีนั่น ก็ชื่อว่าเป็นเหตุนำสุขมาโดยแท้.

อนึ่ง เพราะการเรียนพระพุทพจน์ก็ดี การรักษารุตงค์ทั้งหลายก็ดี การทำสมณธรรมก็ดี ของเหล่าชนผู้พร้อมเพรียงกัน คือ ผู้มีจิตเป็นอย่างเดียวกัน เป็นเหตุนำสุขมา, ฉะนั้น พระศาสดา จึงตรัสว่า “สมคคานํ ตโป สุโข.”

เพราะเหตุนี้ฉันนั้นแหละ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า^๑

“ภิกษุทั้งหลาย ก็พวกภิกษุจักพร้อมเพรียงกันประชุม, จักพร้อมเพรียงกันเลิก (ประชุม),

จักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่ควรทำของหมู่, ตลอดกาลเพียงใด;

ภิกษุทั้งหลาย ความเจริญฝ่ายเดียว อันภิกษุทั้งหลายพึงหวังได้, ความเสื่อมอันภิกษุทั้งหลายไม่พึงหวังได้ตลอดกาลเพียงนั้น.”

ในกาลจบเทศนา ภิกษุเป็นอันมาก ตั้งอยู่ในอภยัตถผลแล้ว.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่มหาชนแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องสัมพหุลภิกขุ จบ.

๙. เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทสพล

พระบรมศาสดาเมื่อเสด็จจาริกไป ทรงปรารภพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทสพล จึงตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ปุชารเห” เป็นต้น.

[เจดีย์ที่สมควรบูชา]

ความพิสดารว่า พระตถาคตเจ้ามีพระสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นพุทธบริวาร เสด็จออกจากเมืองสาวัตถี แล้วเสด็จไปเมืองพาราณสีโดยลำดับ เสด็จถึงเทวสถานแห่งหนึ่ง ในที่ใกล้บ้านโตไทยคาม ในระหว่างทาง.

พระสุคตเจ้าได้ประทับใกล้เทวสถานนั้น ทรงส่งพระธรรมภิกษุคาริก^๑ ให้บอกพราหมณ์ผู้ทำกรรมอยู่ในที่ไม่ไกล มาเฝ้า. พราหมณ์นั้นมาแล้ว ไม่ถวายอภิวาทแต่พระตถาคต แต่ไหว้เทวสถานนั้นอย่างเดียว แล้วยืนอยู่.

แม้พระสุคตเจ้าก็ตรัสว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ท่านสำคัญประเทศนี้ว่าเป็นที่อะไร?”

พราหมณ์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าไหว้ด้วยตั้งใจว่า ‘ที่นี่เป็นเจดีย์สถานมาตามประเพณีของพวกข้าพเจ้า.’”

พระสุคตเจ้าจึงให้พราหมณ์นั้นชื่นชมยินดีว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ท่านไหว้สถานที่นี้ได้ทำกรรมที่ดีแล้ว.”

ภิกษุทั้งหลายได้สดับพระพุทธานุญาตแล้ว จึงเกิดสงสัยขึ้นว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พราหมณ์ชื่นชมยินดีอย่างนี้ ด้วยเหตุอะไรหนอ.”

ลำดับนั้นพระตถาคตเจ้า เพื่อทรงปลดเปลื้องความสงสัยของภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสเทศนาขุททกสูตร ในมัชฌิมนิกาย แล้วทรงนิรมิตพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทสพล สูงหนึ่งโยชน์ และพระเจดีย์ทองอีกหนึ่งองค์ไว้ในอากาศ ด้วยอานุภาพแห่งฤทธิ์ ทรงแสดงให้เห็นมหาชนเห็น แล้วตรัสว่า

“ดูก่อนพราหมณ์ การบูชาซึ่งบุคคลควรบูชาชนิดเช่นนี้ ย่อมสมควรกว่าแท้” ดังนี้แล้ว

จึงทรงประกาศบูชาบุคคล ๔ จำพวก มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น โดยนัยดังที่ตรัสไว้ในมหาปริณิพพานสูตรนั่นเอง

แล้วทรงแสดงโดยพิเศษถึงพระเจดีย์ ๓ ประเภทคือ สรีรเจดีย์ ๑ อุทิสเจดีย์ ๑ บริโภคเจดีย์ ๑

(ครั้นแล้ว) ได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ใครๆ ไม่อาจเพื่อจะนับบุญของคุณ

ผู้บูชาอยู่ ซึ่งท่านผู้ควรบูชา คือพระพุทธเจ้า หรือว่าพระสาวกทั้งหลายด้วย

ผู้ก้าวล่วงปัญญาธรรมเครื่องเนินเข้าได้แล้ว

ผู้มีความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ อันข้ามพ้นแล้ว

ผู้บูชาอยู่ ซึ่งท่านผู้ควรบูชาเช่นนั้นเหล่านั้น ผู้นิพพานแล้ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหนๆ

ด้วยการนับแม้ วิธีใดๆ ก็ตาม ว่าบุญนี้มีประมาณเท่านี้ ดังนี้.”

[แก้อรุณ]

บุคคลผู้ควรเพื่อบูชา อธิบายว่า ผู้ควรแล้วเพื่อบูชา ชื่อว่า ปุชารบุคคล ในพระคาถานั้น.

๑ คือพระอรุณที่ผู้เป็นขุนคลังแห่งพระธรรม

คำว่า ปุชารเห ปุชโยโต (ของบุคคลผู้บูชาอยู่ซึ่งท่านผู้ควรบูชา) ความว่า
ผู้บูชาอยู่ด้วยการนอบน้อมมีกราบไหว้เป็นต้น และด้วยปัจจัย ๔.

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปุชารหบุคคลด้วยคำเป็นต้นว่า พฺพุเธ คือ พระพุทธรูปทั้งหลาย.

บทว่า พฺพุเธ ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ศัพท์นิบาตว่า ยฺยทิ ได้แก่ ยทิวา. อธิบายว่า อถวา คือ ก็หรือว่า.

คำว่า ปฺจเจกพฺพุเธ (ซึ่งพระปัจเจกพุทธรูปทั้งหลาย) ก็เป็นอันตรัสไว้แล้วในพระคถานั้น. (หรือว่า) พระสาวกทั้งหลาย

ด้วยบทว่า ปฺปลงฺกสมตฺถิกนฺเต (ผู้ก้าวล่วงปญฺจจรรณได้แล้ว) หมายความว่า ปญฺจจรรณ คือ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ ท่านก้าวล่วงได้แล้ว.

คำว่า ติณฺณโสภปฺริทฺทเว (ผู้มีความเศร้าโศกความคร่ำครวญอันข้ามพ้นแล้ว) ได้แก่ ผู้มีความโศกและความรำไรอันล่วงพ้นแล้ว.

อธิบายว่า ข้ามล่วงได้ทั้ง ๒ อย่าง.

ความเป็นผู้ควรแก่บูชา พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยบทวิเสสนะ (คุณบท) เหล่านั้น.

คำว่า เต (เหล่านั้น) ได้แก่ พระพุทธรูป เป็นต้น.

คำว่า ตาทิเส (ผู้เช่นนั้น) ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยคุณเช่นนั้น ด้วยอำนาจแห่งคุณดังกล่าวแล้ว.

คำว่า นิพฺพฺเต (นิพพานแล้ว) ได้แก่ นิพพานด้วยการดับกิเลสมีรากะ เป็นต้น.

ภัยแต่ที่ไฉนๆ คือจากภพหรือจากอารมณ์ย่อมไม่มี แก่ท่านผู้ควรบูชาเหล่านั้น

ฉะนั้น ท่านเหล่านั้น จึงชื่อว่า อุกุโถภยา (ไม่มีภัยแต่ที่ไฉนๆ). ซึ่งท่านผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไฉนๆ เหล่านั้น.

คำว่า น สกฺกา ปุณฺณํ สงฺขาตุํ (อันใครๆ ไม่อาจเพื่อจะนับบุญได้) ความว่า ไม่อาจเพื่อคำนวณบุญได้.

หากมีคำถามสอดมาว่า นับอย่างไร?

พึงแก้ว่า อิเมตตมปิ เกณจิ (อันใครๆ ไม่อาจเพื่อนับบุญว่ามีประมาณเท่านี้)

อธิบายว่า อันใครๆ ไม่อาจเพื่อจะนับว่า “บุญนี้มีประมาณเท่านี้ บุญนี้มีประมาณเท่านี้.”

อปิศัพท์ พึงเชื่อมนับว่า เกณจิ. อธิบายว่า อันบุคคลใดๆ หรือว่าด้วยการนับวิธีใดๆ.

ใน ๒ คำนั้น คำว่า ปุคฺคเลน (อันบุคคล) ได้แก่ อันบุคคลนั้น มีพระพรหม เป็นต้น.

คำว่า มานเนน (ด้วยการนับ) ได้แก่ ด้วยการนับ ๓ อย่างคือ ด้วยการคะเน (ตฺริณ) ด้วยการชั่ง (ชารณ) และด้วยการตวง (ปุรณ).

การคะเนโดยนัยว่าของนี้มีประมาณเท่านี้ ชื่อว่าคะเน.

การชั่งด้วยเครื่องชั่ง ชื่อว่าชั่ง.

การทำให้เต็ม (ตวง) ด้วยสามารถแห่งกิ่งฟายมือ^๑ [หนึ่ง]ฟายมือ แล่ง^๒ และทะนนาน^๓ เป็นต้น ชื่อว่า ตวง.

๑ ปสโต ฟายมือ (ชองมือ) เต็มอุ้งมือ, เรียกของที่เต็มฝ่ามือที่ห่อเข้า ว่า ฟายมือหนึ่ง, ชื่อมาตราตวง. ๘ ฟายมือ เป็น ๑ ทะนนาน.

๒ ปตฺโต แล่ง มาตราตวงตามวิธีประเพณีของไทยโบราณ. ๒ จังออน เป็น ๑ แล่ง, ๒ แล่ง เป็น ๑ ทะนนาน.

๓ นาฬิ นาฬิ นาฬิกิ ทะนนาน ชื่อหน่วยในมาตราตวงโบราณ. ๒๐ ทะนนาน เป็น ๑ ถึง

อันบุคคลใดๆ ไม่อาจเพื่อนับบุญของผู้บูชาอยู่ ซึ่งท่านผู้ควรบูชา มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ด้วยการนับทั้ง ๓ วิธีเหล่านี้ ด้วยสามารถแห่งวิบาก คือผล เพราะเว้นจากที่สุดขณะนี้.

[ผล]ทานของผู้บูชาในสถานะทั้ง ๒ เป็นอย่างไรกัน?

บุญของผู้บูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ใครๆ ไม่อาจนับได้ ก็พอทำเนา.

บุญของผู้บูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้เช่นนั้นแม้นิพพานแล้ว ด้วยขันธปรินิพพาน อันมีกิเลสปรินิพพานเป็นนิมิต ใครๆ ก็ไม่อาจนับได้อีกเล่า เพราะฉะนั้น ควรจะแตกต่างกันบ้าง.

เพราะเหตุ (ที่จะมีข้อสงสัย) นั้นแหละ ท้าวสักกะจึงกล่าวไว้ในวิมานวัตถุว่า

เมื่อพระสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ยังทรงพระชนม์อยู่ก็ดี นิพพานแล้วก็ดี
เมื่อจิตเสมอกัน ผลก็ย่อมเท่ากัน ในเพราะเหตุคือความเลื่อมใสแห่งใจ
สัตว์ทั้งหลายย่อมไปสู่สุคติ. ดังนี้.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา พราหมณ์นั้นได้เป็นพระโสดาบันแล้วแล.

พระเจดีย์ทองสูงตั้งโยชน์ ได้ตั้ง (เด่น) อยู่ในอากาศนั้นแล ตลอด ๗ วัน.

ก็สมาคมได้มีแล้วด้วยชนเป็นอันมาก, พวกเขาบูชาพระเจดีย์ด้วยประการต่างๆ ตลอด ๗ วัน.

ต่อนั้นมา ความแตกต่างแห่งลัทธิของผู้มีลัทธิต่างกันได้เกิดมีแล้ว.

พระเจดีย์นั้นได้ไปสู่ที่เดิมแห่งตนด้วยพุทธานุภาพ.

ในขณะนั้น พระเจดีย์ศิลาใหญ่ ได้มีขึ้นแล้วในที่นั้นนั้นแล.

ประชาสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลुरुธรรมาภิสมัย (คือตรัสรู้ธรรม) แล้ว ในสมาคมนั้นแล.

เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทสพล จบ.

พุทธวรรค วรรณนา จบ.

วรรคที่ ๑๔ จบ.

๑๕. สุขวรรค วรรณนา

๑. เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในแคว้นของชาวสัททโกลิยะ ทรงปรารภหมู่พระญาติ เพื่อระงับความทะเลาะ จึงตรัสพระธรรมเทศนาว่า “สุสุขิ วต” เป็นต้น.

[ความวิวาทเกิดเพราะแย่งน้ำ]

ดังได้ยินมาว่า พวกเจ้าศากยะและพวกเจ้าโกลิยะ ให้กันแม่น้ำชื่อว่าโรหิณี ด้วยทำนบอันเดียวกัน ในระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครโกลิยะแล้วให้ทำข้าวกล้า.

ถึงต้นเดือนเชษฐมาส (เดือน ๗) เมื่อข้าวกล้าเขียว, พวกกรรมกรแม่ของชวานครทั้ง ๒ ประชุมกัน.

ในชวานครทั้ง ๒ นั้น ชวานครโกลิยะ กล่าวว่า “น้ำนี้ เมื่อถูกพวกเรานำไปแต่ข้างทั้ง ๒ จักไม่พอแก่พวกท่าน, เมื่อถูกพวกท่านนำไปแต่ข้างทั้ง ๒ ก็จักไม่พอแก่พวกข้าพเจ้า; แต่ข้าวกล้าของพวกข้าพเจ้า จักสำเร็จด้วยน้ำคราวเดียวเท่านั้น, พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกข้าพเจ้าเถิด.”

ฝ่ายพวกชาวศากยะนอกนี้ กล่าวอย่างนี้ว่า “เมื่อพวกท่านทำฉางให้เต็มตั้งไว้แล้ว พวกข้าพเจ้าจักไม่อาจถือเอาของมีสีสุก แก้วสีเขียว แก้วสีดำ และกหาปณะ แล้วมีกระเช้าและกระสอบเป็นต้นในมือ เทียวไปที่ประตูเรือนของพวกท่าน. ข้าวกล้าแม่ของพวกข้าพเจ้า ก็จักสำเร็จด้วยน้ำคราวเดียวเหมือนกัน. พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกข้าพเจ้าเถิด.”

โกลิยะ. พวกข้าพเจ้าจักไม่ให้.

ศากยะ. แม่พวกข้าพเจ้าก็จักไม่ให้.

ชาวเมืองทั้ง ๒ ยังถ้อยคำให้เจริญขึ้นอย่างนั้นแล้ว ประหารซึ่งกันและกันอย่างนี้ คือ คนหนึ่งลุกขึ้นแล้วได้ให้ประหารแก่คนหนึ่ง, แม้ชนผู้ถูกประหารนั้น ก็ได้ให้ประหารแม่แก่คนอื่น กระทบกระทั่งถึงชาติแห่งราชตระกูลทั้งหลาย ก่อความทะเลาะให้เจริญขึ้นแล้ว.

พวกกรรมกรชาวโกลิยะ กล่าวว่า “พวกเจ้าจงพาเด็กชาวเมืองกบิลพัสดุ์ไปเสียเถิด, ชนเหล่าใด อยู่ร่วมกับพวกพี่สาวน้องสาวของตนๆ เหมือนสุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอก เป็นต้น; ช้าง ม้า โล่ และอาวุธทั้งหลายของชนเหล่านั้น จักทำอะไรแก่พวกข้าพเจ้าได้.”

ฝ่ายพวกกรรมกรชาวศากยะ กล่าวว่า “บัดนี้ พวกเจ้าจงพาพวกเด็กชี้เรื้อนไปเสียเถิด, ชนเหล่าใด ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีคต อยู่ที่ดินกระเบา ดุจสัตว์ดิรัจฉาน; ช้าง ม้า โล่ และอาวุธ ของชนเหล่านั้นจักทำอะไรแก่พวกข้าพเจ้าได้.”

ชนเหล่านั้น ไปบอกแก่พวกอมตย์ผู้ประกอบในกรรมนั้น.

พวกอมตย์ ทูลแก่ราชตระกูลทั้งหลาย.

ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลาย คิดว่า “พวกเราจักแสดงเรี่ยวแรงและกำลังของเหล่าชนผู้อยู่ร่วมกับพวกพี่สาวน้องสาว” แล้วตระเตรียมการยุทธ์ ออกไปแล้ว.

ฝ่ายเจ้าโกลิยะทั้งหลาย คิดว่า “พวกเราจักสำแดงเรี่ยวแรงและกำลัง ของเหล่าชนผู้อยู่ที่ดินกระเบา” ดังนั้นแล้ว ตระเตรียมการยุทธ์ ออกไปแล้ว.

[พระศาสดาเสด็จห้ามพระญาติ]

แม้พระศาสดา ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นหมู่พระญาติแล้ว ทรงดำริว่า

“เมื่อเราไม่ไป, พวกญาติเหล่านี้จักฉิบหาย, การที่เราไปก็ควร” ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปทางอากาศพระองค์เดียวเท่านั้น ทรงนั่งโดยบัลลังก์ในอากาศ ณ ท่ามกลางแม่น้ำโรหิณี.

พระญาติทั้งหลาย เห็นพระศาสดาแล้วทั้งอาวุธ ถวายบังคม.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสกะพระญาติเหล่านั้นว่า “มหาบพิตร นี่ชื่อว่าทะเลาะอะไรกัน?”

พวกพระญาติ. พวกข้าพระองค์ ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. บัดนี้ ใครจักทราบเล่า?

พระญาติเหล่านั้น ถามตลอดถึงพวกทาสและกรรมกร โดยอุบายนี้ว่า “อุปราช จักทราบ, เสนาบดี จักทราบ” เป็นต้น แล้วกราบทูลว่า “ทะเลาะกันเพราะน้ำ พระเจ้าข้า.”

พระศาสดา. น้ำดีราคาเท่าไร? มหาบพิตร.

พวกพระญาติ. มีราคาน้อย พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. กษัตริย์ทั้งหลาย ราคาเท่าไร? มหาบพิตร.

พวกพระญาติ. ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ทั้งหลาย หาคามีได้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ก็การทำงานทั้งหลายยังพวกกษัตริย์ซึ่งหาคามีได้ให้ฉิบหาย เพราะอาศัยน้ำซึ่งมีประมาณน้อย ควรแล้วหรือ? พระญาติเหล่านั้น ได้นิ่งแล้ว.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสเตือนพระญาติเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า “มหาบพิตร เพราะเหตุไร? พวกท่านจึงทำกรรมเห็นปานนี้, เมื่อเราไม่มีอยู่, ในวันนี้ แม่น้ำคือโลหิตจักไหลนอง, ท่านทั้งหลาย ทำกรรมไม่สมควรแล้ว,

ท่านทั้งหลาย เป็นผู้มิเฝ้าด้วยเวร ๕ อยู่, เราไม่มีเวรอยู่;

ท่านทั้งหลาย เป็นผู้มีความเดือดร้อนด้วยกิเลสอยู่, เราไม่มีความเดือดร้อนอยู่;

ท่านทั้งหลาย เป็นผู้มีความขวนขวายในอันแสวงหากามคุณอยู่, เราไม่มีความขวนขวายอยู่” แล้วได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีเวรกัน พวกเราไม่มีเวรเป็นอยู่สบายดีหนอ,

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีเวรกัน พวกเราไม่มีเวรอยู่.

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเดือดร้อน พวกเราไม่มีความเดือดร้อน เป็นอยู่สบายดีหนอ,

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเดือดร้อน พวกเราไม่มีความเดือดร้อนอยู่.

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้ขวนขวาย พวกเราไม่มีความขวนขวาย เป็นอยู่สบายดีหนอ,

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความขวนขวาย พวกเราไม่มีความขวนขวายอยู่.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สฺสูขํ ได้แก่ สบายดี.

พระผู้มีพระภาค ตรัสคำอธิบายนี้ไว้ว่า

“ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีเวรกันด้วยเวร ๕ พวกเราไม่มีเวร

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเดือดร้อนด้วยกิเลส (พวกเรา) ชื่อว่าไม่มีความเดือดร้อน เพราะความเป็นผู้ไม่มีกิเลส

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความขวนขวายในอันแสวงหากามคุณ ๕ (พวกเรา) ชื่อว่าไม่มีความขวนขวาย เพราะไม่มีการแสวงหา นั้น จึงเป็นอยู่สบายดีจริง กว่าพวกคฤหัสถ์ ผู้ยังความเป็นไปแห่งชีวิต ให้บังเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งการตัดที่ต่อเป็นต้น แล้ว กล่าวว่ ‘เราเป็นอยู่โดยความสบาย.’ หรือกว่าพวกบรรพชิต ผู้ยังความเป็นไปแห่งชีวิต ให้บังเกิดขึ้น ด้วยสามารถแห่ง เวชกรรมเป็นต้น แล้วกล่าวว่ ‘เราเป็นอยู่โดยความสบาย.’

บทที่เหลื่อมืออรรถอันง่ายทั้งนั้น.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโศดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ จบ.

๒. เรื่องมาร

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในบ้านพรหมณชื้อปัญจสาลา ทรงปรารภมาร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สุสุขิ วัต” เป็นต้น.

[เด็กหญิง ๕๐๐ เล่านักชัตรี]

ความพิสดารว่า ในวันหนึ่ง พระศาสดาทรงเห็นอนุภินสัยแห่งโสดาปัตติมารค ของเด็กหญิง ๕๐๐ จึงเสด็จเข้าไปอาศัยบ้านนั้นอยู่. แม้เด็กหญิงเหล่านั้น ในวันนักชัตรีวันหนึ่ง ไปสู่ม่าน้ำ อาบแล้ว ประดับตกแต่งแล้ว บ่ายหน้าสู่บ้าน ไปแล้ว.

แม้พระศาสดาเสด็จเข้าไปสู่บ้านนั้น เทียวไปเพื่อบิณฑบาต.

มารเข้าสิงในสรีระของชาวบ้านทั้งสิ้น, ได้ทำอย่างทีพระศาสดาจะไม่ได้แม้มาตรว่าภิกษาทัฬหีหนึ่ง ยืนอยู่ที่ประตูบ้าน ทูลกะพระศาสดา ซึ่งเสด็จออกมา ด้วยทั้งบาตรตามที่ล้างไว้แล้วว่า “ข้าแต่พระสมณะ ท่านได้ก้อนข้าวบ้างไหม?”

พระศาสดา. มารผู้มีบาป ก็ท่านได้ทำโดยอาการที่เราไม่พึงได้ภิกษา หรือ?

มาร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ขอพระองค์เสด็จเข้าไปอีกเถิด.

ได้ยินว่า มารได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “หากว่า พระสมณะจะเสด็จเข้าไปอีก, เราจักเข้าสิงในสรีระของชนทั้งปวง แล้วปรบฝ่ามือ ทำการหัวเราะเยาะเย้ย ข้างหน้าพระสมณะนี้.”

ในขณะนั้น เด็กหญิงเหล่านั้น ถึงประตูบ้าน เห็นพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ได้ยินอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ฝ่ายมาร ทูลกะพระศาสดาว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์เมื่อไม่ได้ก้อนข้าว จะเป็นผู้อันความทุกข์อันเกิดจากความหิวบีบคั้นบ้างไหม?”

[ผู้ไม่มีกังวลเสวยปิติแทนอาหาร]

พระศาสดาตรัสว่า “มารผู้มีบาป ในวันนี้ เราแม้ไม่ได้อะไร ก็จักยังกาลให้น้อมล่วงไปด้วยความสุขอันเกิดจากปิติเท่านั้น ดุจพรหมในเทวโลกชั้นอาภัสระ” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“เรา ผู้ซึ่งไม่มีกิเลสชาติเครื่องกังวล ย่อมเป็นอยู่สบายดีหนอ,
เราจักเป็นผู้มีปิติเป็นภักษา เหมือนเหล่าเทวดาชั้นอาภัสระ.”

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยสนโน ความว่า

บรรดาภิเลสชาติเครื่องกังวล มีรากจะเป็นต้น กิเลสชาติเครื่องกังวลแม้อย่างหนึ่ง โดยอรุณว่าเครื่องพัวพัน ไม่มีแก่เราเหล่าใด.

บทว่า ปิตฺติภักษา ความว่า เหล่าเทวดาชั้นอาภัสระ เป็นผู้มีปิติเป็นภักษา ยังกาลให้น้อมล่วงไปฉันท, แม้เรา ก็จักเป็นฉันทนั้น.

ในกาลจบเทศนา เด็กหญิงทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้น ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ดังนี้แล.

เรื่องมาร จบ.

๓. เรื่องปราชัยของพระเจ้าโกศล

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภความปราชัยของพระเจ้าโกศล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ชย เวรี” เป็นต้น.

[อาพาฬาน]

ได้ยินว่า พระเจ้าโกศลนั้น ทรงอาศัยกาสิคคาม ครอบงำพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้เป็นพระเจ้าหลาน

อันพระเจ้าอชาตศัตรุนั้นให้แพ้อแล้ว ๓ ครั้ง

ในครั้งที่ ๓ ทรงดำริว่า “เราไม่อาจจะยังเด็ก ซึ่งมีปากยังไม่สิ้นกลิ่นนํ้านมให้แพ้ได้, ประโยชน์อะไร ด้วยความเป็นอยู่ของเรา?”

ท้าวเธอทรงตัดพระกระยาหาร เสด็จบรรทมบนพระแท่น.

ครั้งนั้น ความเป็นไปอันนั้นของท้าวเธอ กระจ่างไปทั่วพระนคร.

ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลแต่พระตถาคตว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ได้ยินว่า พระราชา ทรงอาศัยกาสิคคาม อันพระเจ้าอชาตศัตรูให้ทรงปราชัยแล้ว ๓ ครั้ง,

บัดนี้ ท้าวเธอทรงปราชัย (กลับ) มาแล้ว ทรงตัดพระกระยาหารบรรทมบนพระแท่น ด้วยทรงดำริว่า

‘เราไม่อาจจะยังเด็ก ซึ่งมีปากยังไม่สิ้นกลิ่นนํ้านมให้แพ้ได้, ประโยชน์อะไร ด้วยความเป็นอยู่ของเรา?’”

พระศาสดา ทรงสดับกถาของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย แม้ผู้ชนะย่อมก่อเวร, ฝ่ายผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์เหมือนกัน” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ผู้ชนะย่อมก่อเวร, ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์,

ผู้สงบระงับ ละความชนะและความแพ้ได้แล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข.”

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชย ความว่า ผู้ชนะผู้อื่น ย่อมกลับได้เวร.

บทว่า ปราชิต ความว่า ผู้อันคนอื่นให้แพ้แล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คือ ย่อมอยู่ลำบาก ในอิริยาบถทั้งปวงทีเดียว ด้วยคิดว่า

“ในกาลไรเล่าหนอ เราอาจเห็นหลังของปัจฉามิตร?”

บทว่า อุปสนโต ความว่า พระชีมาสพ ผู้มีกิเลสมีรากะเป็นต้น ในภายในสงบระงับ ละความชนะและความแพ้ได้

ย่อมอยู่เป็นสุข คือ ย่อมอยู่สบายแท้ ในอิริยาบถทั้งปวง.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องปราชัยของพระเจ้าโกศล จบ.

๔. เรื่องเด็กหญิงแห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภกุมาริกาคนใดคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “นตฺถิ รากสโม อคฺคิ” เป็นต้น.

[พระศาสดาเสด็จในงานอวาทิมงคล]

ได้ยินว่า มารดาบิดาของกุมาริกานั้น ทำอวาทิมงคล นิมนต์พระศาสดา ในวันมงคล.

พระศาสดา อันหมู่แห่งภิกษุแวดล้อม เสด็จไปในที่นั้น ทรงนั่งแล้ว.

หญิงสาวแม่คนนั้นแล ทำการกรองน้ำเป็นต้น เพื่อหมู่แห่งภิกษุ เทียวไปๆ มาๆ อยู่.

ฝ่ายสามีของนางได้ยืนแลดูนางอยู่แล้ว.

เมื่อเขาแลดูอยู่ ด้วยอำนาจแห่งรากะ, กิเลสในภายในย่อมพุ้งซ่าน.

เขาถูกความไม่รู้ (ไม่รู้สึกรู้) ครอบงำแล้ว จึงไม่บำรุงพระพุทธเจ้า, ไม่บำรุงพระมหาเถระ ๘๐; แต่ได้ทำจิตไว้ว่า “เราจักเหยียดมือออกจับ (หญิงสาว) นั้น.”

พระศาสดา ทรงเล็งเห็นอหังการของเขาแล้ว, ได้ทรงทำอย่างที่เขาไม่เห็น (หญิง) นั้น.

เขาไม่เห็นหญิงนั้นแล้ว จึงได้ยืนแลดูพระศาสดา.

ในกาลที่เขา ยืนแลดู พระศาสดา ตรัสว่า

“แนะ กุมาร ก็ชื่อว่าไฟ เช่นกับไฟคือรากะ ไม่มี, ชื่อว่าโทษ เช่นกับโทษคือโทสะ ไม่มี,

ชื่อว่าทุกข์ เช่นกับทุกข์เพราะการบริหารขันธ ไม่มี. แม้สุขเช่นกับนิพพานสุข ไม่มีเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ไฟเสมอด้วยรากะ ย่อมไม่มี, โทษเสมอด้วยโทสะ ย่อมไม่มี,
ทุกข์ทั้งหลายเสมอด้วยขันธ ย่อมไม่มี, สุขอื่นจากความสงบ ย่อมไม่มี.”

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า นตฺถิ รากสโม ความว่า

ชื่อว่าไฟอื่นเสมอด้วยรากะ ซึ่งสามารถเพื่อจะไม่แสดงควัน เปลว หรือถ่าน ไหม้ในภายในเท่านั้น แล้วจึงทำกองเถ้า ย่อมไม่มี.

บทว่า กฺลฺลฺ ความว่า แม้โทษ เสมอด้วยโทสะ ย่อมไม่มี.

บทว่า ขนฺธสฺมา ได้แก่ เสมอด้วยขันธทั้งหลาย.

อธิบายว่า ชื่อว่าทุกข์อย่างอื่น เหมือนอย่างขันธทั้งหลายที่บุคคลบริหารอยู่เป็นทุกข์ ย่อมไม่มี.

สอนบทว่า สนฺตปิรํ สุขํ ความว่า แม้สุขอื่นยิ่งกว่าพระนิพพาน ย่อมไม่มี.

อธิบายว่า ความจริง สุขอย่างอื่น ก็เป็นสุขเหมือนกัน, แต่พระนิพพานเป็นบรมสุข.

ในกาลจบเทศนา กุมาริกาและกุมาร ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว.

ในขณะนั้น พระผู้มีพระภาค ได้ทรงทำอาการคืออันเห็นซึ่งกันและกัน แก่คนทั้ง ๒ นั้นดังนี้แล.

เรื่องเด็กหญิงแห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง จบ.

๕. เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในเมืองอาฬวี ทรงปรารภอุบาสกคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อิมมัจฉา” เป็นต้น.

[เสด็จโปรดคนเข็ญใจ]

ความพิสดารว่า ในวันหนึ่ง พระศาสดา ทรงนั่งในพระคันธกุฎี ในพระเชตวันเทียว ทรงตรวจดูโลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นมนุษย์เข็ญใจคนหนึ่ง ในเมืองอาฬวี ทรงทราบความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยของเขา มีภิกษุ ๕๐๐ บริวาร ได้เสด็จไปสู่เมืองอาฬวี.

ชาวเมืองอาฬวี นิมนต์พระศาสดา.

มนุษย์เข็ญใจเมื่อนั้น ได้ยินว่า “พระศาสดาเสด็จมา” ดังนี้แล้ว ได้ตั้งใจไว้ว่า “เราจักฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา.” แลในวันนั้นเอง โคของเขาตัวหนึ่งหนีไป.

เขาคิดว่า “เราจักค้นหาโค หรือจะฟังธรรม” แล้วคิดว่า “เราค้นหาโค ต้อนให้เข้าไปสู่ฝูงโคแล้ว จึงจักฟังธรรมภายหลัง” ดังนี้ จึงออกจากเรือนแต่เช้าตรู่.

แม้ชาวเมืองอาฬวี นิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้นั่งแล้วอังกาส รับบาตร เพื่อประโยชน์แก่อนุโมทนา.

พระศาสดา ได้ทรงนั่งเสีย ด้วยหมายพระหทัยว่า “เราอาศัยบุคคลใดมาแล้ว ตลอดหนทาง ๓๐ โยชน์, บุคคลนั้น เข้าไปสู่ป่า เพื่อแสวงหาโค; เมื่อเขามาแล้วนั้นแหละ, เราจึงจักแสดงธรรม.”

มนุษย์เมื่อนั้น เห็นโคในกลางวัน ต้อนเข้าฝูงโคแล้วคิดว่า

“แม้ถ้าของอื่นไม่มี, เราจักทำแม้กิจสักว่าการถวายบังคมพระศาสดา” แม้ถูกความหิวบีบคั้น ก็ไม่ใส่ใจจะไปเรือน มาสู่สำนักของพระศาสดาโดยเร็ว ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ได้ยืนอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง.

ในเวลาที่เขายืนอยู่ พระศาสดาตรัสแก่ผู้ชวนขวยในทานว่า “ของอะไร ที่เป็นเดนของภิกษุสงฆ์ มีอยู่หรือ?”

ผู้ชวนขวยในทาน. มีอยู่ทุกอย่าง พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ถ้ากระนั้น เธอจงเลี้ยงดูผู้นี้.

[พระศาสดายังถูกโพนทนา]

เขาให้มนุษย์นั้นนั่งในที่ๆ พระศาสดาตรัสรับสั่งนั้นแหละ

แล้วเลี้ยงดูด้วยข้าวยาของควรเคี้ยวและของควรบริโภค โดยเคารพ.

มนุษย์ผู้นั้น บริโภคภัตเสร็จ บ้วนปากแล้ว.

ได้ยินว่า ชื่อว่าการจัดภัตของพระตถาคต ย่อมไม่มีในที่อื่น ในปิฎก ๓ เว้นที่นี้เสีย.

จิตของเขา มีความกระวนกระวายสงบแล้ว ได้เป็นจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสอนุปัฟฟิกาแล้ว ทรงประกาศสัจจะทั้งหลายแก่เขา.

ในที่สุดแห่งเทศนา เขาตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล.

แม้พระศาสดาทรงทำอนุโมทนาแล้ว เสด็จจากอาสนะหลีกไป.

มหาชนตามส่งเสด็จพระศาสดาแล้วก็กลับ.

ภิกษุทั้งหลาย ที่ไปกับพระศาสดานั้นแหละ ยกโทษว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านจงดูกรรมของพระศาสดาเถิด, กรรมเห็นปานนี้ ย่อมไม่มีในวันทั้งหลายอื่น, แต่วันนี้ พระศาสดา ทรงอาศัยมนุษย์คนหนึ่ง รับสั่งให้คนจัดแจงข้าวยาคุเป็นต้นให้แล้ว.”

พระศาสดาเสด็จกลับทรงยืนอยู่แล้วเที่ยว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพูดอะไรกัน?” ทรงสดับเนื้อความนั้นแล้ว ตรัสว่า “อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย, เราคิดว่า ‘เรา เมื่อมาสิ้นทางกันดาร ๓๐ โยชน์ เห็นอุบาสกของอุบาสกนั้นแล้วจึงมา, อุบาสกนั้นทิวยังนัก ลูกขึ้นแต่เช้าตรู่แล้ว เทียวหาโคในป่า, แม้เมื่อเราแสดงธรรมอยู่, ก็ไม่อาจบรรลुได้ เพราะความทุกข์อันเกิดแต่ความทิว’, จึงได้ทำอย่างนี้; ภิกษุทั้งหลาย ด้วยว่า ชื่อว่าโรค เช่นกับโรคคือความทิวไม่มี” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความทิวเป็นโรคอย่างยิ่ง, สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง,
บัณฑิตทราบเนื้อความนั้นตามความจริงแล้ว (ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน)
เพราะพระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า ซิมจฉา ปรมา โรคา ความว่า

เพราะโรคอย่างอื่น รักษาคราวเดียวก็หาย หรือว่าอันบุคคลย่อมบำบัดได้ ด้วยความสามารถแห่งองค์นั้นๆ (คือเป็นครั้งคราว), ส่วนความทิว ต้องรักษากันสิ้นกาลเป็นนิตย์ทีเดียว เหตุฉะนั้น ความทิวนี้ จึงจัดเป็นเยี่ยมกว่าโรคที่เหลือ.

ชั้น ๕ ชื่อว่า สังขารทั้งหลาย.

สองบทว่า เอตี ญตฺวา ความว่า

บัณฑิต ทราบเนื้อความนั้นตามเป็นจริงว่า “โรคเสมอด้วยความทิว ย่อมไม่มี. ชื่อว่าทุกข์ เสมอด้วยการบริหารชั้น ย่อมไม่มี.” แล้วจึงทำพระนิพพานให้แจ้ง.

บทพระคาถาว่า นิพพานิ ปรมิ สุขิ ความว่า เพราะพระนิพพานนั้น เป็นสุขอย่างยิ่ง คืออย่างสูงสุด กว่าสุขทั้งหมด.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอรุณผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง จบ.

๖. เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเจ้าปเสนทิโกศล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อาโรคยปรมา ลาภา” เป็นต้น.

[พระราชาสวยพระกระยาหารจ]

ความพิสดารว่า ในสมัยหนึ่ง พระราชา สวยพระกระยาหารตั้งทะนานแห่งข้าวสาร ด้วยสุปะและพญชณะ อันสมควรแก่พระกระยาหารนั้น.

วันหนึ่ง ท้าวเธอสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ยังไม่บรรเทาความเมาเพราะภัตเลย เสด็จไปสู่สำนักของพระศาสดา มีพระรูปอดีต ทรงพลิกกลับไปมาข้างโน้นและข้างนี้อยู่ แม้อุณหภูมิความร้อนบังเอิญ เมื่อไม่สามารถจะทรงบรรทมตรงได้ จึงทรงนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสกะท้าวเธอว่า “มหาบพิตร พระองค์ยังไม่ทันพักผ่อนเลย เสด็จมาแล้วหรือ?”

พระราชา. อย่างนั้น พระเจ้าข้า, ตั้งแต่เวลาที่บริโภคแล้ว หม่อมฉันมีทุกข์มาก.

[อุบายแก้การบริโภคอาหารจ]

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะท้าวเธอว่า “มหาบพิตร การบริโภคมากเกินไป เป็นทุกข์อย่างนี้” ดังนี้แล้ว ตรัสสอนด้วยพระคาถานี้ว่า

“ในกาลใด บุคคล เป็นผู้กินจุ มั่งงว่ง และมักนอนหลับ กระสับกระส่าย
เป็นดุจสุกรใหญ่ ที่เขาเลี้ยงด้วยอาหาร, ในกาลนั้น เขาเป็นคนมีนซึม ย่อมเข้าห้องบ่อยๆ.”

แล้วตรัสว่า “มหาบพิตร การบริโภคโภชนะแต่พอประมาณ จึงควร, เพราะผู้บริโภคพอประมาณ ย่อมมีความสุข”
เมื่อจะทรงโอวาทให้ยิ่ง จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“คนมีสติทุกเมื่อ รู้ประมาณในโภชนะที่ได้แล้วนั้น มีเวทนาเบาบาง,
(อาหารที่บริโภคแล้ว) เลี้ยงอายุอยู่ ค่อยๆ ย่อยไป”

พระราชา ไม่อาจจะทรงเรียนพระคาถาได้, แต่ตรัสกะเจ้าหลานชื่อสุทัสนะ ซึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ๆ ว่า “พ่อ เธอจงเรียนคาถานี้.”

สุทัสนะนั้น ทรงเรียนคาถานั้นแล้ว ทูลถามพระศาสดาว่า “ข้าพระองค์จะอย่างไร พระเจ้าข้า?”

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า

“เมื่อพระราชาสวยอยู่ ท่านพึงกล่าวคาถานี้ในกาลสวยก่อนที่สุด, พระราชาทรงกำหนดเนื้อความได้แล้ว จักทรงทิ้งก้อนข้าวนั้น, ในกาลหุงภัตเพื่อพระราชา เธอพึงให้ลดข้าวสารมีประมาณเท่านั้น ด้วยการนับเมล็ดข้าว ในก้อนข้าวนั้น.”

สุทัสนะนั้น ทูลรับว่า “ดีละ พระเจ้าข้า”,

เมื่อพระราชาสวยเวลาเช้าก็ตาม เวลาเย็นก็ตาม, ก็กล่าวคาถานั้นขึ้น ในกาลสวยก่อนสุดท้าย
แล้วให้ลดข้าวสาร ด้วยอันนับเมล็ด ในก้อนข้าวที่พระราชาทรงทิ้ง.

แม้พระราชทาน ทรงสดับคาถาของสุทัสนะนั้นแล้ว รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์ครั้งละพัน.

ราชาปิสส คาคิ สุตวา สหสสิ สหสสิ ทาเปสิ.

[พระราชาลดพระกระยาหารได้แล้ว]

โดยสมัยอื่นอีก พระราชานั้น ทรงตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีพระกระยาหารแห่งข้าวสารทะนานหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ทรงถึงความสุขแล้ว ได้มีพระสรีระอันเบา.

ภายหลังวันหนึ่ง ท้าวเธอเสด็จไปสำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ความสุขเกิดแก่หม่อมฉันแล้ว, หม่อมฉันเป็นผู้สามารถจะติดตามจับเนื้อก็ได้ มากก็ได้, เมื่อก่อน หม่อมฉันมีการทุกข์กับหลาน; บัดนี้ หม่อมฉันให้ธิดาชื่อว่าวชิรกุมารีแก่หลานแล้ว ให้บ้านนั้น ทำให้เป็นค่าน้ำอาบของธิดานั้นนั่นแล, ความทะเลาะกับหลานนั้น สงบแล้ว, สุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุแม่นี้, แม่แก้วมณีของพระเจ้ากุสะ ซึ่งหายไปแล้วในเรือนของหม่อมฉันในวันก่อน; บัดนี้ แม่แก้วมณีนั้น มาสู่เงื้อมมือแล้ว, ความสุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุแม่นี้, หม่อมฉันปรารถนาความคุ้นเคยกับเหล่าสาวกของพระองค์ จึงทำแม่ธิดาแห่งญาติของพระองค์ไว้ในเรือน, ความสุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุแม่นี้.”

พระศาสดา ตรัสว่า

“มหาบพิตร ชื่อว่าความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง, ทรัพย์แม้เช่นกับความเป็นผู้สันโดษ ด้วยวัตถุตามที่ตนได้แล้ว ไม่มี, ชื่อว่าญาติเช่นกับด้วยผู้คุ้นเคยกัน ไม่มี, ชื่อว่าความสุขอย่างยิ่ง เช่นกับด้วยพระนิพพาน ไม่มี” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, ทรัพย์ มีความสันโดษเป็นอย่างยิ่ง,
ญาติ มีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง, พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาโรคฺยปรมา ความว่า มีความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, จริงอยู่ ลาภทั้งหลาย แม้มีอยู่แก่คนมีโรค ไม่จัดเป็นลาภแท้, เพราะฉะนั้น ลาภทั้งปวงจึงมาแก่คนไม่มีโรคเท่านั้น; เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อาโรคฺยปรมา ลาภา.”

บาทพระคาถาว่า สนฺตุฏฺฐิปรมฺ ธานี ความว่า ภาวะคืออันยินดี ด้วยวัตถุที่ตนได้แล้วซึ่งเป็นของมีอยู่แห่งตน ของคุณุหฺสหรือบรรพชิตนั้นแล ชื่อว่าสันโดษ, สันโดษนั้น เป็นทรัพย์อันยิ่งกว่าทรัพย์ที่เหลือ.

บาทพระคาถาว่า วิสฺสาสปรมา ญาติ ความว่า มารดาก็ตาม บิดาก็ตาม จงยกไว้, ไม่มี ความคุ้นเคยกับคนใด, คนนั้นไม่ใช่ญาติแท้; แต่มีความคุ้นเคยกับคนใด, คนนั้นแม้ไม่เนื่องกัน ก็ชื่อว่าเป็นญาติ อย่างยิ่ง คืออย่างสูง; เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “วิสฺสาสปรมา ญาติ.”

อนึ่ง ชื่อว่าความสุข เหมือนพระนิพพาน ไม่มี, เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “นิพฺพานํ ปรมํ สุขิ.”

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล จบ.

๗. เรื่องพระติสสเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในเมืองไพศาลี ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ปิเวกรส” เป็นต้น.

[ได้ทราบข่าวปรินิพพานแล้วบำเพ็ญสมณธรรม]

ความพิสดารว่า เมื่อพระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย โดย ๔ เดือน^๑ จากนี้ เราจักปรินิพพาน,”
ภิกษุ ๗๐๐ ในสำนักของพระศาสดา ถึงความสะดุ้งแล้ว.

ธรรมสังเวชเกิดขึ้นแก่พระชีนาสพทั้งหลาย.

ภิกษุปุถุชนทั้งหลายไม่สามารถจะอดกลั้นน้ำตาได้.

ภิกษุทั้งหลายเป็นพวกๆ เทียวปรึกษากันว่า “พวกเราจักทำอะไรหนอ?”

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่าติสสเถระ คิดว่า “ไฉนว่า พระศาสดาจักปรินิพพาน โดยล่วงไป ๔ เดือน,
ก็เราเป็นผู้มีราคะยังไม่ไปปราศ, เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั้นแหละ, เราควรถือเอาพระอรหัต (ให้ได้)”
แล้วจึงอยู่ผู้เดียวเท่านั้น ในอิริยาบถ ๔.

การไปสู่สำนักของภิกษุทั้งหลาย หรือการสนทนาปราศรัยกับผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมไม่มี.

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลาย กล่าวกะท่านว่า “คุณติสสเถระ เหตุไร? คุณจึงทำอย่างนี้.”

ท่านไม่ฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น.

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลความเป็นไปนั้น แต่พระศาสดาแล้ว กราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระติสสเถระ ไม่มีความรักในพระองค์.”

พระศาสดา รับสั่งให้หาท่านมาแล้ว ตรัสถามว่า “ติสสเถระ เหตุไร? เธอจึงทำอย่างนี้,”

เมื่อท่านกราบทูลความประสงค์ของตนแล้ว ประทานสาธุการว่า “ดีละ ติสสเถระ” แล้วตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความรักในเรา จงเป็นเหมือนติสสเถระเถิด;

แม้คนทำการบูชาอยู่ ด้วยของหอมและระเหยียบดอกไม้ เป็นต้น ไม่ชื่อว่าบูชาเราเลย,

แต่คนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นแหละ ชื่อว่าบูชาเรา” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลที่มรสอันเกิดแต่วิเวก และรสนิพพานเป็นที่เข้าไปสงบ
ดีมรสปีติอันเกิดแต่ธรรม ย่อมเป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีบาป.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิเวกรส ความว่า ซึ่งรสนันเกิดแล้วแต่วิเวก, อธิบายว่า ซึ่งความสุขอันเกิดแต่ความเป็นผู้เดียว.

บทว่า ปีติว่า ความว่า ดีแล้วด้วยความสามารถแห่งอันเป็นผู้ทำกิจมีอันกำหนดรู้ทุกขเป็นต้น ทำให้แจ้งโดยความเป็นอารมณ์.

บาทพระคาถาว่า รส อูปสมสสุ จ ความว่า ดีแล้วซึ่งรสนแห่งพระนิพพาน อันเป็นที่เข้าไปสงบกิเลสด้วย.

๑ น่าจะเป็น ๓ เดือน แต่ในที่นี้เห็นจะนับโดยเดือน.

สองบทว่า นิทฺโทโร โหติ ความว่า ภิกษุผู้ชัณฺหาสพ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวาย และไม่มีบาป เพราะความไม่มีความกระวนกระวายคือรากะเป็นต้น ในภายในเพราะดีมรสทั้ง ๒ อย่างนั้น.

สองบทว่า รุสํ ปิวิ ความว่า แม้เมื่อดีมรสแห่งปีติ อันเกิดขึ้นด้วยอำนาจโลกุตรธรรม ๙ อย่าง ย่อมเป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวาย และไม่มีบาป.

ในกาลจบเทศนา พระติสสเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระติสสเถระ จบ.

๘. เรื่องท้าวสักกะ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในเวฬุคาม ทรงปรารภท้าวสักกะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สาธุ ทสฺสนิ” เป็นต้น.

ความพิสดารว่า ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบความที่พระอาพาธ มีอันแล่นไปแห่งพระโลหิตเป็นสมุฏฐาน^๑

เกิดขึ้นแล้วแก่พระตถาคต ในเมื่อพระองค์ทรงปลงอายุสังขารแล้ว ทรงดำริว่า

“การที่เราไปสู่สำนักของพระศาสดาแล้ว ทำศิลาอนุปฏิฐากย่อมควร” ทรงละอัฐภาพประมาณ ๓ คาบุตเสีย

เข้าไปเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้ว ทรงนวดพระบาทด้วยพระหัตถ์ทั้ง ๒.

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกะท้าวสักกะนั้นว่า “นั่นใคร?”

ท้าวสักกะ. ข้าพระองค์ คือท้าวสักกะ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ท่านมาทำไม?

ท้าวสักกะ. มาเพื่อบำรุงพระองค์ผู้ประจักษ์ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ท้าวสักกะ กลิ่นมนุษย์ ย่อมปรากฏแก่เทวดาทั้งหลาย เหมือนซากศพที่ผู้ไว้ที่คอ ตั้งแต่ ๑๐๐ โยชน์ขึ้นไป, ท่านจงไปเถิด, ภิกษุผู้ศิลาอนุปฏิฐากของเรามี.

ท้าวสักกะกราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในที่สุดแห่ง ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ สุดกลิ่นแห่งศีลของพระองค์ มาแล้ว,

ข้าพระองค์นี้แหละจักบำรุง” แล้วไม่ให้บุคคลอื่นถูกต้องภาชนะพระบังคนหนัก^๒ของพระศาสดาแม้ด้วยมือ

ทรงทูลไว้บนพระเศียรทีเดียว นำไปอยู่ ไม่ได้ทำแม้อาการสักว่าการสยิวพระพักตร์^๓, ได้เป็นดุจนำภาชนะของหอมไป,

ท้าวเธอทรงปฏิบัติพระศาสดาอย่างนี้แล้ว จึงได้เสด็จไป ในเวลาพระศาสดามีความสำราญนั้นแหละ.

[ภิกษุสรรเสริญท้าวสักกะ]

ภิกษุประชุมพูดกันขึ้นว่า “น่าสรรเสริญ ท้าวสักกเทวราช มีความสันทัดในพระศาสดา,

ท้าวเธอทรงละทิพยสมบัติเห็นปานฉะนี้เสีย ทรงนำภาชนะสำหรับรองพระบังคนหนักของพระศาสดาออกไปด้วยพระเศียร

หาทรงทำพระอาการมาตรวาสยิวพระพักตร์ไม่ ดุจบุรุษผู้นำภาชนะอันเต็มด้วยของหอมออกไปอยู่ฉะนั้น ได้ทรงทำปฏิฐากแล้ว.”

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ พูดอะไรกัน?”

ครั้งภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “เรื่องชื่อนี้ พระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อซึ่งท้าวสักกเทวราช ทำสันทัดในเรานั้น ไม่น่าอัศจรรย์;

เพราะท้าวสักกเทวราชนี้ ฟังธรรมเทศนาแล้วเป็นโสดาบัน ละความเป็นท้าวสักกะชรา ถึงความเป็นท้าวสักกะหนุ่ม เหตุอาศัยเรา;

แท้จริง เมื่อท้าวเธอเสด็จนั่งในท่ามกลางเทพบริษัท ณ อินทสาลคูหา ในกาลเมื่อตนถูกมรณภัยคุกคาม

ทำคณธรรพเทพบุตรชื้อปัญจสิขะข้างหน้าเสด็จมา เราได้กล่าวว่า

๑ อาพาธลงพระโลหิต.

๒ อุจจาระ

๓ ทำหน้านิ้วคิ้วขมวดแสดงความไม่พอใจหรือเบื่อหน่าย

“ดูก่อนท้าววาสวะ ท่านจงถามปัญหาของเรา,
ท่านปรารถนาปัญหาข้อใดข้อหนึ่งในพระเหตุย,
เราจะทำที่สุดแห่งปัญหานั้นๆ ของท่านได้แน่แท้”

เมื่อจะทรงบรรเทาความสงสัยของท้าวเธอ จึงได้แสดงธรรมเทศนา,
ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้มีแก่สัตว์ทั้งหลายประมาณ ๑๔ โภคิ,
ส่วนท้าวสักกเทวราช บรรลุโสดาปัตติผล ตามที่ทรงนั่งแล้วนั่นเอง เป็นท้าวสักกะหนุ่มแล้ว,
เรามีอุปการะเป็นอันมากแก่ท้าวสักกเทวราชนั้น ด้วยประการอย่างนี้,
ชื่อว่าความสันทะในเราของท้าวสักกเทวราชนั้น ไม่น่าอัศจรรย์;
ภิกษุทั้งหลาย ก็การพบเห็นเหล่าอริยบุคคลก็ดี การอยู่ ณ ที่เดียวกันกับเหล่าอริยบุคคลก็ดี ให้เกิดสุข,
แต่ว่า กิจเช่นนั้นกับพวกคนพาล ให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น” แล้วจึงได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“การพบเห็นเหล่าอริยบุคคล เป็นการดี,
การอยู่ร่วม (ด้วยเหล่าอริยบุคคล) ให้เกิดสุข ทุกเมื่อ,
บุคคลพึงเป็นผู้มีสุข เป็นนิตย์แท้จริง เพราะไม่พบเห็นพวกคนพาล,
เพราะว่า คนที่เี่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมโศกเศร้าตลอดกาลยืดยาวนาน,
ความอยู่ร่วมกับพวกคนพาล ให้เกิดทุกข์เสมอไป เหมือนความอยู่ร่วมด้วยศัตรู,
ปราชญ์มีความอยู่ร่วมกันเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ,
(เพราะฉะนั้นแล) ท่านทั้งหลาย จงคบหาผู้ที่เป็นปราชญ์ และมีปัญญา
ทั้งเป็นพหูสูต นำธรรมาปฏิบัติ มีวัตร เป็นอริยบุคคล เป็นสัตบุรุษ
มีปัญญาดี เช่นนั้น เหมือนพระจันทร์ ส่องแสงพลองแห่งนักษัตรฤกษ์ ฉะนั้น.”

[แก้อรธร]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สฺนฺ... ได้แก่ เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือว่าเป็นความงาม ได้แก่กรรมอันเจริญ.

บทว่า สฺนฺนิวาโส ความว่า หาใช่เพียงการพบพระอริยบุคคลเหล่านั้นอย่างเดียวเป็นการดีไม่,
ถึงความเป็นคือเป็นต้นว่าความนั่งร่วมกับพระอริยบุคคลเหล่านั้น ณ ที่เดียวกันก็ดี
ความเป็นคืออันได้เพื่อจะทำวัตรและปฏิวัตรแก่พระอริยบุคคลเหล่านั้นก็ดี เป็นการดีโดยแท้.

บทว่า พาลสงคตจาริ ความว่า เพราะผู้ใดเี่ยวร่วมกับคนพาล.

ประชุมบทว่า ทิฆมฺมทธานํ เป็นต้น ความว่า ผู้นั้นถูกสหายผู้พาลพูดว่า “เจ้าจงมา, พวกเราจะทำกรรม มีอันตัดที่ต่อเป็นต้น”
เป็นผู้ร่วมฉันทะกับพาลสหายนั้น ทำกรรมเหล่านั้น ต้องกรรมกรรมหลายอย่าง มีถูกตัดมือเป็นต้น
ชื่อว่า ย่อมโศกเศร้าสิ้นกาลยืดยาวนาน.

บทว่า สฺพพทา ความว่า ขึ้นชื่อว่า การอยู่ ณ ที่เดียวกัน กับผู้เป็นศัตรูมีมือถือดาบก็ดี (กับ)พวกสัตว์ร้ายมือสรพิษเป็นต้นก็ดี
ให้เกิดทุกข์เป็นนิตย์ฉันทะ, การอยู่ร่วมกับคนพาล (ก็) ฉะนั้นเหมือนกัน.

ในบาทพระคาถาว่า อีโร จ สฺขสฺวาโส นี้ มีวิเคราะหว่า การอยู่ร่วมด้วยปราชญ์นั้น เป็นสุข
เหตุนี้จึงชื่อว่า มีการอยู่ร่วมให้เกิดสุข. อธิบายว่า “การอยู่ ณ ที่เดียวกันกับด้วยบัณฑิตให้เกิดสุข.”

ถามว่า “การอยู่ร่วมด้วยปราชญ์ ให้เกิดสุขอย่างไร?” แก้วว่า “เหมือนสมาคมแห่งหมู่ญาติฉะนั้น.”

อธิบายว่า การสมาคม แห่งหมู่ญาติอันเป็นที่รักให้เกิดสุขฉันใด; การอยู่ร่วมด้วยปราชญ์ให้เกิดสุข ฉันนั้น.

บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะการอยู่ร่วมกับคนพาลให้เกิดทุกข์, กับด้วยบัณฑิตให้เกิดสุข;

ฉะนั้นแล ท่านทั้งหลายจงคบหา คือว่าเข้าไปนั่งใกล้ ท่านที่เป็นปราชญ์ สมบูรณ์ด้วยปัญญา

และผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาเป็นโลกียะและโลกุตระ ซึ่งชื่อว่าผู้มีปัญญา และผู้ถึงพร้อมด้วยอาคมและอิทธิคุณ ที่ชื่อว่าพหูสูต

ผู้ชื่อนำนารุระไปเป็นปกติ เพราะความเป็นผู้มีอำนาจนำนารุระไปเป็นปกติ คือให้ถึงพระอรหันต์

ผู้ชื่อว่ามิวัตร เพราะวัตรคือศีล และวัตรคือธุดงค์ ผู้ชื่อว่าอริยะ เพราะความเป็นผู้ไกลจากกองกิเลส

ผู้สัตบุรุษ ผู้มีปัญญางามเห็นปานนั้น, เหมือนพระจันทร์ส่องเสพอากาศ ที่กล่าวกันว่าคลองแห่งนักษัตรฤกษ์ อันไม่มีหมองฉะนั้น.

ในกาลจบเทศนา คนเป็นอันมาก บรรลุนิพพานทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้นแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องท้าวสักกะ จบ.

สุขวรรค วรรณนา จบ.

วรรคที่ ๑๕ จบ.

๑๖. ปิยวรรค วรรณนา

๑. เรื่องบรรพชิต ๓ รูป

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภบรรพชิต ๓ รูป ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อโยเค ยุกุชฌมตตานัง” เป็นต้น.

[ตระกูลที่มีลูกชายคนเดียวและหนีไปบวช]

ได้ยินว่า มารดาบิดาในตระกูลหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ได้มีบุตรน้อยคนเดียวเท่านั้น เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ.

วันหนึ่ง บุตรน้อยนั้น ฟังธรรมกถาของพวกภิกษุที่นิมนต์มาในเรือน ทำอนุโมทนาอยู่ อยากจะบวช จึงขอบวชกะมารดาบิดา.

มารดาบิดาเหล่านั้นไม่อนุญาต.

ครั้งนั้น เขาได้มีความคิดขึ้นว่า “เมื่อมารดาบิดาไม่เห็นนั้นแล เราจัก (ออก) ไปข้างนอกแล้วบวชเสีย.”

ต่อมา บิดาของเขา เมื่อจะออกไปข้างนอก ได้มอบหมายกะมารดาว่า “เธอพึงรักษาบุตรน้อยนี้.”

มารดา เมื่อจะออกไปข้างนอก ก็มอบหมายกะบิดา (เช่นกัน).

ภายหลังวันหนึ่ง เมื่อบิดาของเขาไปข้างนอก,

มารดาตั้งใจว่า “จักรักษาบุตร” พิงบานประตูข้างหนึ่ง (อีก) ข้างหนึ่งเอาเท้าทั้งสองยันไว้แล้ว นั่งลงที่แผ่นดินปัด้ายอยู่.

เขาคิดว่า “เราจักลงมารดานี้ แล้ว (หนี) ไป” ดังนี้แล้ว กล่าววว่า “แม่จ๋า หลีกฉันหน้อยก่อนเถิด, ฉันจักถ้อยอุจจาระ”

ครั้นมารดานั้นหัดเท้าแล้ว, ก็ออกไปสู่วิหารโดยเร็ว เข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย อ้อนวอนว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านบวชให้ผมเถิด” แล้วบรรพชาในสำนักของภิกษุเหล่านั้น.

[บิดาออกบวชตามบุตร]

ลำดับนั้น บิดาของเขา (กลับ) มาแล้ว ถามมารดาว่า “ลูกของเราไปไหน?”

มารดาตอบว่า “นาย เมื่อก็อยู่ที่นี้”

บิดานั้นก็คั่นดู เพื่อรู้ว่า “บุตรของเราอยู่ที่ไหนหนอแล?” ไม่เห็นเขาแล้ว คิดว่า “ลูกของเราจักไปวิหาร” จึงไปสู่วิหารแล้ว

เห็นบุตรบวช แล้วคร่ำครวญร้องไห้แล้ว กล่าววว่า “พ่อ ทำไมเจ้าจึงทำให้เราพินาศ?” ดังนี้แล้ว คิดว่า

“ก็เมื่อบุตรของเราบวชแล้ว บัดนี้ เราจักทำอะไรในเรือน” ดังนี้ ตนเองก็บวชแล้วในสำนักของภิกษุทั้งหลาย.

[มารดาออกบวชตามบุตรและสามี]

ลำดับนั้น มารดาของเขา คิดว่า “ทำไมหนอ ลูกและผัวของเรา จึงซัดซ้ออยู่, จักไปวิหารบวชเสียแล้วกรรมัง?”

มองหาชนทั้ง ๒ นั้นพลาง ไปวิหาร เห็นชนแม่ทั้ง ๒ บวชแล้ว คิดว่า

“ประโยชน์อะไร ด้วยเรือนของเรา ในกาลแห่งชนทั้ง ๒ นี้บวชแล้ว?” แม้นตนเอง ก็ไปสู่นักภิกษุณี บวชแล้ว.

[ชนทั้ง ๓ แม้บวชแล้วยังคลุกคลีกัน]

ชนทั้ง ๓ นั้น แม้บวชแล้ว ก็ไม่อาจจะแยกกันอยู่ได้, นั่งสนทนาร่วมกันเที่ยว ปล่อยวันให้ล่วงไป ทั้งในวิหาร ทั้งในสำนักภิกษุณี.

เหตุนั้น ทั้งพวกภิกษุ ทั้งพวกภิกษุณี จึงเป็นอันถูกเบียดเบียนแล้ว.

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลการกระทำของชนทั้ง ๓ นั้น แต่พระศาสดา.

[พระศาสดาตรัสเรียกมาเตือน]

พระศาสดา รับสั่งให้เรียกชนทั้ง ๓ นั้นมาแล้ว ตรัสถามว่า “ได้ยินว่า พวกเธอทำอย่างนั้น จริงหรือ?”

เมื่อชนเหล่านั้นทูลว่า “จริง (พระเจ้าข้า),”

ตรัสถามว่า “ทำไม พวกเธอจึงทำอย่างนั้น? เพราะว่า นั้นไม่ใช่ความเพียรของพวกบรรพชิต.”

ชนทั้ง ๓ กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ไม่อาจจะอยู่แยกกัน.”

พระศาสดาตรัสว่า “ชื่อว่าการทำอย่างนี้ จำเดิมแต่กาลแห่งตนบวชแล้ว ไม่ควร,

เพราะว่า การไม่เห็นสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก และการเห็นสัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์โดยแท้;

เหตุนั้น การทำบรรดาสัตว์และสังขารทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นที่รัก หรือไม่ให้เป็นที่รัก ย่อมไม่สมควร” ดังนี้ แล้วได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“บุคคล ประกอบตนไว้ในสิ่งอันไม่ควรประกอบ
และไม่ประกอบไว้ในสิ่งอันควรประกอบ ละเสียแล้วซึ่งประโยชน์
ถือเอาอารมณ์อันเป็นที่รัก ย่อมทะเยอทะยาน^๑ ต่อบุคคลผู้ตามประกอบตน,
บุคคลอย่าสมาคมกับสัตว์และสังขารทั้งหลาย อันเป็นที่รัก
(และ) อันไม่เป็นที่รัก ในกาลไหนๆ,
(เพราะว่า) การไม่เห็นสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก
และการเห็นสัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์,
เพราะเหตุนี้ บุคคลไม่พึงทำสัตว์หรือสังขาร ให้เป็นที่รัก,
เพราะความพราดจากสัตว์ และ สังขารอันเป็นที่รัก เป็นการตำหนาม,
กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ของเหล่าบุคคล
ผู้ไม่มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก ย่อมไม่มี.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโยเค ความว่า ในสิ่งอันไม่ควรประกอบ คือการทำในใจโดยไม่แยบคาย.

อธิบายว่า ก็การเสพอโคจร ๖ อย่าง ต่างโดยอโคจรมือโคจรคือหญิงแพศยาเป็นต้น ชื่อว่า การทำในใจโดยไม่แยบคาย ในที่นี้, บุคคลประกอบตนในการทำในใจ โดยไม่แยบคายนั้น.

บทว่า โยคสมฺมึ ความว่า และไม่ประกอบ (ตน) ในโยนิโสมนสิการ อันผิดแผกจากโยนิโสมนสิการนั้น.

สองบทว่า อตถิ หิตฺวา ความว่า หมวด ๓ แห่งสิกขามืออิสิลสิกขาเป็นต้น จำเดิมแต่กาล (แห่งตน) บวชแล้ว ชื่อว่า ประโยชน์, ละเสียแล้วซึ่งประโยชน์นั้น.

บาทพระคาถาว่า ปิยคฺคาที ความว่า ถือเอาอยู่ซึ่งอารมณ์อันเป็นที่รัก กล่าวคือ กามคุณ ๕ เท่านั้น.

บาทพระคาถาว่า ปิเหตตตานโยคินิ ความว่า บุคคลเคลื่อนแล้วจากศาสนา เพราะความปฏิบัตินั้น ถึงความเป็นคฤหัสถ์แล้ว ภายหลัง ย่อมทะเยอทะยานต่อบุคคลทั้งหลาย ผู้ตามประกอบตน ยังคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้นให้ถึงพร้อมแล้ว ย่อมได้สักการะจากสำนักเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือย่อมปรารภว่า “โอหนอ แม้เราก็พึงเป็นผู้เช่นนี้.”

บทว่า มา ปิเยหิ ความว่า บุคคลไม่พึงสมาคม ด้วยสัตว์หรือสังขารทั้งหลายอันเป็นที่รัก ในกาลไหนๆ คือแม้ชั่วขณะหนึ่ง, สัตว์หรือสังขารทั้งหลายอันไม่เป็นที่รัก ก็เหมือนกัน.

ถามว่า เพราะเหตุไร? แก้วว่า เพราะว่า การไม่เห็นสัตว์และสังขารทั้งหลายอันเป็นที่รัก ด้วยอำนาจความพลัดพราก และการเห็นสัตว์และสังขารทั้งหลาย อันไม่เป็นที่รัก ด้วยอำนาจเข้าไปใกล้ เป็นทุกข์.

บทว่า ตสฺสฺมา ความว่า และการเห็นและไม่เห็นทั้ง ๒ นี้เป็นทุกข์. เหตุนั้น บุคคลไม่พึงทำสัตว์หรือสังขารใดๆ ให้เป็นที่รักเลย. ความไปปราศ คือความพลัดพราก จากสัตว์และสังขารทั้งหลายอันเป็นที่รัก ชื่อว่า ปิยาปาโย.

บทว่า ปาปโก ได้แก่ ลามก.

บาทพระคาถาว่า คนถา เตสึ น วิชฺชนติ ความว่า

ชนเหล่าใดไม่มีอารมณ์เป็นที่รัก, ชนเหล่านั้น ย่อมละกิเลสเครื่องร้อยรัดทางกายคืออกิขมาเสียได้;

ชนเหล่าใด ไม่มีอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก, ชนเหล่านั้น ย่อมละกายคันถะคือพยาบาทเสียได้;

ก็เมื่อละกิเลส ๒ อย่างนั้นได้แล้ว, แม้กิเลสเครื่องร้อยรัดที่เหลือ ก็เป็นอันชื่อว่าละได้แล้ว (เหมือนกัน);

เหตุนี้ บุคคลไม่พึงทำอารมณ์ให้เป็นที่รักหรือไม่ให้เป็นที่รัก.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลูลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น.

ฝ่ายชนทั้ง ๓ นั้นคิดว่า “พวกเราไม่อาจอยู่พรากกันได้” ดังนี้แล้วได้สึกไปสู่เรือนตามเดิม ดังนี้แล.

เรื่องบรรพชิต ๓ รูป จบ.

๒. เรื่องกฏุมพิกคนใดคนหนึ่ง

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภกฏุมพิกคนใดคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ปิยโต ชายเต” เป็นต้น.

[พระศาสดาเสด็จไปประจบความโศกของกฏุมพิก]

ความพิสดารว่า กฏุมพิกนั้น ครั้นบุตรของตนทำกาละแล้ว, อันความโศกถึงบุตรครอบงำ ไปสู่ป่าช้า ร้องไห้อยู่, ไม่อาจที่จะหักห้ามความโศกถึงบุตรได้.

พระศาสดา ทรงพิจารณาคูสัตวโลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสสัยโศดาปัตติมรรคของกฏุมพิกนั้น กลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้ทรงพากษผู้เป็นปัจฉาสมณะรูปหนึ่ง เสด็จไปประจวบเรือนของกฏุมพิกนั้น.

กฏุมพิกนั้น ได้ฟังความที่พระศาสดาเสด็จมา คิดว่า “พระศาสดาจักทรงประสงค์เพื่อทำปฏิสันถารกับด้วยเรา” จึงอัญเชิญพระศาสดาให้เสด็จไปสู่เรือน ปูอาสนะไว้ในท่ามกลางเรือน เมื่อพระศาสดาทรงนั่งแล้ว, ก็มาถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

| ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสถามกฏุมพิกนั้นว่า “อุบาสก ท่านต้องทุกข์เพราะเหตุอะไรหนอแล?”

เมื่อกฏุมพิกนั้น กราบทูลทุกข์เพราะพลัดพรากจากบุตรแล้ว, ตรัสว่า

“อย่าคิดเลย อุบาสก, ชื่อว่าความตายนี้ มิใช่มีอยู่ในที่เดียว, และมีไข้มีจำเพาะแก่บุคคลผู้เดียว, ก็ชื่อว่าความเป็นไปแห่งภพ ยังมีอยู่เพียงใด, ความตายก็ย่อมมีแก่สรรพสัตว์เพียงนั้นเหมือนกัน; แม้สังขารอันหนึ่ง ที่ชื่อว่า เทียง ย่อมไม่มี;

เพราะเหตุนี้ ท่านพึงพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายว่า

‘ธรรมชาติมีความตายเป็นธรรม ตายเสียแล้ว, ธรรมชาติมีความแตกเป็นธรรม แตกเสียแล้ว,’ ไม่พึงเศร้าโศก;

เพราะว่า โบราณบัณฑิตทั้งหลาย ในกาลที่ลูกรักตายแล้ว พิจารณาว่า ‘ธรรมชาติมีความตายเป็นธรรม ตายเสียแล้ว, ธรรมชาติมีความแตกเป็นธรรม แตกเสียแล้ว’ ดังนี้แล้ว ไม่ทำความเศร้าโศก เจริญมรณสติอย่างเดียว”

อันกฏุมพิกทูลอ้อนวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัณฑิตพวกไหน ได้ทำแล้วอย่างนั้น; และได้ทำในกาลไร? ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์”

เพื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงทรงนำอดีตนิทาน ยังอุรคชาต^๑ ในปัญจกนิบาตนี้ให้พิสดารว่า

“บุตรของเรา เมื่อสรีระใช้ไม่ได้ ละสรีระของตนไป ดุจงูลอกคราบเก่าฉะนั้น, เมื่อบุตรของเราตายจากไปแล้ว, เขาถูกเผาอยู่ ย่อมไม่รู้ความคร่ำครวญของพวกญาติ, เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เศร้าโศกถึงบุตรนั้น; เขามีคติเช่นใด ก็ไปสู่คติเช่นนั้น (เอง)”

ดังนี้แล้ว จึงตรัส (ต่อไปอีก) ว่า

“บัณฑิตในกาลก่อน เมื่อลูกรักทำกาละแล้วอย่างนั้น, ไม่ประพฤตಿಯ่างท่านผู้ทอดทิ้งการงานแล้วอดอาหาร เพ็ญร้องให้อยู่เดี๋ยวนี้ ไม่ทำความโศก ด้วยอำนาจมรณสติภาวนา รับประทานอาหาร และอธิษฐาน (ตั้งใจทำ) การงาน,

เพราะฉะนั้น ท่านอย่าคิดว่า ‘ลูกรักของเราทำกาละแล้ว,’ แท้จริง ความโศกก็ดี ภัยก็ดี เมื่อจะเกิด ย่อมอาศัยของที่รักนั้นเองเกิด”
ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความโศก ย่อมเกิดแต่ของที่รัก, ภัย ย่อมเกิดแต่ของที่รัก;
ความโศก ย่อมไม่มีแก่ผู้ปลดเปลื้องได้จากของที่รัก, ภัยจักมีแต่ไหน.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิยโต ความว่า

ก็ความโศกก็ดี ภัยก็ดี อันมีวิภูฏะเป็นมูล เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมอาศัยสัตว์หรือสังขาร อันเป็นที่รักเท่านั้นเกิด,
แต่ความโศกและภัยแม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมไม่มีแก่ผู้ปลดเปลื้องจากสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักนั้นได้แล้ว.

ในกาลจบเทศนา กุฎุมพี ตั้งอยู่แล้ว ในโศดาปัตติผล.

เทศนาได้มีประโยชน์แก่ชนผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องกุฎุมพีคนใดคนหนึ่ง จบ.

๓. เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภนางวิสาขาอุบาสิกา ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “เปมโต ชายเต” เป็นต้น.

[นางวิสาขาโศกถึงนางสุทตติที่ท่ากาะ]

ได้ยินว่า นางวิสาขานั้น ตั้งกุมาริกาชื่อว่าสุทตติ ผู้เป็นธิดาของบุตร ไว้ในหน้าที่ของตน ให้ทำความชวนชวายแก่ภิกษุสงฆ์ในเรือน.

โดยสมัยอื่น กุมาริกานั้น ได้ท่ากาะแล้ว.

นางวิสาขาให้ทำการฝังสรีระนางแล้ว ไม่อาจจะอดกลั้นความโศกไว้ได้ มีทุกข์เสียใจไปสู่สำนักพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

[พระศาสดาตรัสอุบายระงับความโศก]

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะนางว่า “วิสาขา ทำไมหนอ เธอจึงมีทุกข์เสียใจ มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา นั่งร้องไห้อยู่?”

นางจึงทูลข้อความนั้น แล้วกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า นางกุมาริกานั้น เป็นที่รักของหม่อมฉัน เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร, บัดนี้ หม่อมฉันไม่เห็นใครเช่นนั้น.”

พระศาสดา. วิสาขา ก็ในกรุงสาวัตถี มีมนุษย์ประมาณเท่าไร?

วิสาขา. พระเจ้าข้า พระองค์นั้นแหละ ตรัสแก่หม่อมฉันว่า ‘ในกรุงสาวัตถี มีชน ๗ โภกฺก.’

พระศาสดา. ก็ถ้าชนมีประมาณเท่านั้นๆ พึงเป็นเช่นกับหลานสาวของเธอไซ้, เธอพึงปรารถนาเขาหรือ?

นางวิสาขา. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ก็ชนในกรุงสาวัตถีท่ากาะทุกๆ วัน มีประมาณเท่าไร?

นางวิสาขา. มาก พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เมื่อเป็นเช่นนั้น, เวลาที่เธอเศร้าโศกก็จะไม่พึงมี มิใช่หรือ?

เธอพึงเที่ยวร้องไห้อยู่ทั้งกลางคืนและกลางวันทีเดียว.

นางวิสาขา. ยกไว้เถิด. พระเจ้าข้า, หม่อมฉันทราบแล้ว.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะนางว่า “ถ้ากระนั้น เธออย่าเศร้าโศก, ความโศกก็ดี ความกลัวก็ดี ย่อมเกิดแต่ความรัก” ดังนี้ แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความโศก ย่อมเกิดแต่ความรัก, ภัย ย่อมเกิดแต่ความรัก;
ความโศก ย่อมไม่มี แก่ผู้พ้นวิเศษจากความรัก, ภัยจักมีแต่ไหน.”

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เปมโต ความว่า เพราะอาศัยความรักที่ทำไว้ในบุตรและธิดาเป็นต้นนั่นเอง.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุจริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา จบ.

๔. เรื่องเจ้าลิจฉวี

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยเมืองเวสาลี ประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ทรงปรารภพวกเจ้าลิจฉวี ตรัสพระธรรมเทศนาว่า “รติยา ชายเต” เป็นต้น.

[พวกเจ้าลิจฉวีแต่งกายประกวดกัน]

ได้ยินว่า ในวันมหรสพวันหนึ่ง เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ต่างองค์ต่างประดับด้วยเครื่องประดับไม่เหมือนกัน ออกจากพระนคร เพื่อทรงประสงค์จะเสด็จไปอุทยาน.

พระศาสดา เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ทรงเห็นเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูพวกเจ้าลิจฉวี. พวกที่ไม่เคยเห็นเทวดาชั้นดาวดึงส์, ก็จงดูเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นเถิด” ดังนี้แล้ว เสด็จเข้าสู่พระนคร.

[พวกเจ้าลิจฉวีวิวาทกัน เพราะหญิงนครโสภณ]

แม้เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น เมื่อไปสู่อุทยาน พาหญิงนครโสภณคนหนึ่งไป

อาศัยหญิงนั้น อันความริษยาครอบงำแล้ว ประหารกันและกัน ยังเลือดให้ไหลนอง ดุจแม่น้ำ.

ครั้งนั้น พวกเจ้าพนักงาน เอาเตียงหามเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นมาแล้ว.

ฝ่ายพระศาสดา ทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว ก็เสด็จออกจากพระนคร.

พวกภิกษุ เห็นพวกเจ้าลิจฉวี อันเจ้าพนักงานนำไปอยู่อย่างนั้น จึงกราบทูลพระศาสดาว่า “พระเจ้าข้า พวกเจ้าลิจฉวี เมื่อเข้าตู่ ประดับประดาแล้ว ออกจากพระนครราวกะพวกเทวดา, บัดนี้ อาศัยหญิงคนหนึ่ง ถึงความพินาศน์แล้ว.”

[พระศาสดาตรัสโทษของความยินดีในกาม]

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความโศกก็ดี ภัยก็ดี เมื่อจะเกิด ย่อมอาศัยความยินดีนั้นเองเกิด” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความโศก ย่อมเกิดแต่ความยินดี, ภัย ย่อมเกิดแต่ความยินดี;
ความโศกย่อมไม่มี แก่ผู้พ้นวิเศษแล้วจากความยินดี, ภัยจักมีแต่ไหน.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รติยา ความว่า แต่ความยินดีในกามคุณ ๕ คือ เพราะอาศัยความยินดีในกามคุณ ๕ นั้น.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องเจ้าลิจฉวี จบ.

๕. เรื่องอนิตถิคันธกุมาร

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภอนิตถิคันธกุมาร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “กามโต ชายเต” เป็นต้น.

[อนิตถิคันธกุมารให้ช่างหล่อรูปสตรี]

ได้ยินว่า อนิตถิคันธกุมารนั้น เป็นสัตว์ที่จุติจากพรหมโลก เกิดในตระกูลมีโภคะมาก ในกรุงสาวัตถี ตั้งแต่วันเกิดมาแล้ว ไม่ปรารถนาจะเข้าไปใกล้หญิง, ถูกผู้หญิงจับ ก็ร้องไห้, มารดา (ต้อง)อุ้มกุมารนั้นด้วยเทริด^๑ผ้าแล้ว จึงให้ตีนม.

| กุมารนั้นเจริญวัยแล้ว เมื่อมารดาบิดากล่าวว่า “พ่อ เราจักทำอวาหมกคเณเจ้า” ก็ห้ามว่า “ฉันไม่มีความต้องการด้วยหญิง” เมื่อถูกอ้อนวอนบ่อยเข้า จึงให้เรียกช่างทองมา ๕๐๐ คนแล้ว ให้ๆ ทองคำมีสีสุก พันนิกขะ^๒ ให้ทำรูปหญิง บุษอย่างหน้าเลื่อมไสยงัน,

เมื่อมารดาบิดากล่าวอีกว่า “พ่อ เมื่อเจ้าไม่ทำอวาหมกคเณ, ตระกูลวงศ์จักตั้งอยู่ไม่ได้. เราจักนำกุมาริกามาให้เจ้า”, ก็กล่าวว่า “ถ้ากระนั้น ถ้าท่านทั้ง ๒ จะนำกุมาริกาเช่นนี้มาให้ฉัน, ฉันจักทำตามคำของท่านทั้ง ๒” ดังนี้แล้ว จึงแสดงรูปทองคำนั้น.

[ส่งพรหมณ์ไปหาคู่ครองบุตร]

ลำดับนั้น มารดาบิดาของเขา ให้พาพวกพรหมณ์มีชื่อเสียงมา แล้วบอกว่า “บุตรของเรามีบุญมาก, คงจักมีกุมาริกาผู้ทำบุญร่วมกับบุตรนี้เป็นแน่; พวกท่านจงไป, จงพาเอารูปทองคำนี้ไปแล้ว นำนางกุมาริกาผู้มีรูปเช่นนี้มา” ดังนี้แล้ว ส่ง [พรหมณ์เหล่านั้น] ไป.

พรหมณ์เหล่านั้น รับว่า “ดีละ” เทียวจาริกไป ไปถึงสาคลนคร ไปแคว้นช้อมัทพะ.

[พรหมณ์พบหญิงมีรูปจตุรูปหล่อ แล้วกลับมา]

ก็ในครานั้น ได้มีกุมาริกาคนหนึ่ง มีรูปสวย มีอายุร่นราว ๑๖ ปี.

มารดาบิดาให้นางอยู่ที่พื้นชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น.

พรหมณ์แม่เหล่านั้นแล คิดกันว่า “ถ้าในครันนี้ จักมีกุมาริกาเห็นปานนี้, ชนทั้งหลายเห็นรูปทองคำนี้แล้ว ก็จักกล่าวว่า ‘รูปจำลองนี้สวยเหมือนธิดาของตระกูลโน้น’” ดังนี้แล้ว จึงตั้งรูปทองคำนั้นไว้ริมทางไปสู่ท่าน้ำ นัง (คอยเฝ้า) ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น หญิงแม่ของกุมาริกานั้น ให้กุมาริกานั้นอาบน้ำแล้ว ใครจะอาบเองบ้าง จึงมาสู่ท่าน้ำ เห็นรูปนั้น สำคัญว่า “ธิดาของเรา” จึงกล่าวว่า “โอ! แม่หัวดี, เราให้เจ้าอาบน้ำแล้ว ออกมาเมื่อกึ่งนี้เอง, เจ้าลวงหน้ามาที่นี่ก่อนเรา” ดังนี้แล้ว จึงตีด้วยมือ รู้ความที่รูปนั้นแข็งและไม่มีวิการ จึงกล่าวว่า “เราได้ทำความเข้าใจว่า ‘นางนี้เป็นธิดาของเรา, นันอะไรกันเล่า?’”

ลำดับนั้น พรหมณ์เหล่านั้น ถามหญิงแม่มนั้นว่า “แม่ ธิดาของท่าน เห็นปานนี้หรือ?”

หญิงแม่มน. นี้จะมีค่าอะไร ในสำนักธิดาของเรา.

พรหมณ์. ถ้ากระนั้น ท่านจงแสดงธิดาของท่าน แก่พวกเรา.

หญิงแม่มนนั้น ไปสู่เรือนพร้อมด้วยพรหมณ์ทั้งหลายนั้นแล้ว ก็บอกแก่นาย (เจ้าบ้าน).

๑ เทริด (เซียด) เครื่องประดับศีรษะ รูปมงกุฎอย่างเตี้ย มีครอบหน้า.

๒ นิกขะ ลิ้ม, แห่ง. ชื่อมาตราหน้าหนึ่งของเงินอินเดีย. ๕ สุวณณะ เป็น ๑ นิกขะ.

นายทำความชื่นชมกับพวกพราหมณ์แล้ว ให้ธิดาลงมายืนอยู่ที่ใกล้รูปทองคำ ณ ปราสาทชั้นล่าง.

รูปทองคำได้เป็นรูปหมดรีศรีแล้ว.

พราหมณ์ ให้รูปทองคำนั้น แก่นายเหล่านั้นแล้ว มอบหมายกุมาริกาไว้ แล้วไปบอกแก่มารดาบิดาของอนติคันธกุมาร.

[คู่ครองของอนติคันธกุมารตายในระหว่างทาง]

มารดาบิดานั้นมีใจยินดีแล้ว กล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงไป, นำกุมาริกานั้นมาโดยเร็ว” ดังนี้แล้ว ส่งไปด้วยสักการะเป็นอันมาก.

ฝ่ายกุมาร ได้ยินข่าวนั้น ก็ยังความรักให้เกิดขึ้น ด้วยสามารถการสดับว่า “ได้ยินว่า มีเด็กหญิงรูปร่างสวยยิ่งกว่ารูปทองคำอีก” จึงกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงนำมาโดยเร็วเถิด.”

กุมาริกาแม้นั้นแล อันเขายกขึ้นสู่ยาน นำมาอยู่ มีโรคลมอันความกระทบกระทั่งแห่งยานให้เกิดขึ้นแล้ว ได้ทำกาละในระหว่างทางนั่นเอง เพราะความที่นางเป็นผู้ละเอียดอ่อนยิ่งนัก.

[ความรักก่อให้เกิดหทัยทุกข์]

แม้กุมาร ก็ถามอยู่เสมอว่า “มาแล้วหรือ?”

ชนทั้งหลายไม่บอกแก่กุมารนั้น ซึ่งถามอยู่ด้วยความสันทัดอันยิ่ง โดยพลันทีเดียว ทำการอำพรางเสีย ๒-๓ วันแล้ว จึงบอกเรื่องนั้น.

กุมารนั้น เกิดโทมนัสขึ้นว่า “เรา ไม่ได้สมาคมกับหญิงชื่อเห็นปานนั้นเสียแล้ว” ได้เป็นผู้ถูกทุกข์คือโศกประหนึ่งภูเขา ท่วมทับแล้ว.

[พระศาสดาทรงแสดงอุบายระงับความโศก]

พระศาสดา ทรงเห็นอุปนิสัยของกุมารนั้น เมื่อเสด็จไปบิณฑบาต จึงได้เสด็จไปยังประตูเรือนนั้น.

ลำดับนั้น มารดาบิดาของกุมารนั้น อัญเชิญพระศาสดาเสด็จไปภายในเรือน แล้วอังคาสโดยเคารพ.

ในเวลาเสร็จภัตกิจ พระศาสดา ตรัสถามว่า “อนติคันธกุมารไปไหน?”

มารดาบิดา. พระเจ้าข้า อนติคันธกุมารนั้น อดอาหารนอนอยู่ในห้อง.

พระศาสดา. จงเรียกเธอมา.

อนติคันธกุมารนั้น มาถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง,

เมื่อพระศาสดา ตรัสถามว่า “กุมาร ความโศกมีกำลังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ หรือ?” จึงกราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าข้า, ความโศกมีกำลัง เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์

เพราะได้ยินว่าหญิงชื่อเห็นปานนี้ ทำกาละในระหว่างทางเสียแล้ว, แม้กัถ ข้าพระองค์ก็ไม่หิว.”

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะเขาว่า “กุมาร ก็เธอรู้ใหม่ ว่า ความโศก เกิดขึ้นแก่เธอ เพราะอาศัยอะไร?”

อนติคันธกุมาร. ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสว่า “กุมาร ความโศกมีกำลัง เกิดขึ้นแก่เธอ เพราะอาศัยกาม,

เพราะความโศกก็ดี ภัยก็ดี ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยกาม” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความโศกย่อมเกิดแต่กาม, ภัย ย่อมเกิดแต่กาม;
ความโศก ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้พ้นวิเศษแล้วจากกาม, ภัยจักมีแต่ไหน.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามโต ความว่า จากวัตถุกามและกิเลสกาม,
อธิบายว่า ความโศกก็ดี ภัยก็ดี ย่อมอาศัยกามแม้ทั้ง ๒ อย่างนั้นเกิด.
ในกาลจบเทศนา อนิตถิคันธกุมาร ตั้งอยู่แล้ว ในโสดาปัตติผลดังนี้แล.

เรื่องอนิตถิคันธกุมาร จบ.

๖. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ตณฺหาเย ชายเต” เป็นต้น

[พระศาสดาเสด็จไปหาพราหมณ์ผู้มีจักษุ]

ได้ยินว่า พราหมณ์ผู้นั้น เป็นผู้มีจักษุ วันหนึ่ง ไปสู่มังมน้ำ แผล้วางนาอยู่.

พระศาสดา ทรงเห็นความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยของเขา จึงได้เสด็จไปสู่สำนักของเขา.

เขาแม้เห็นพระศาสดา ก็ไม่ทำสามีจิกรรมเลย ได้นิ่งเสีย.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสทักเขาก่อนว่า “พราหมณ์ ท่านกำลังทำอะไร?”

พราหมณ์. พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ากำลังแผล้วางนาอยู่.

พระศาสดาตรัสเพียงเท่านั้นแล้วเสด็จไป.

แม้ในวันรุ่งขึ้น พระศาสดา เสด็จไปสำนักของเขา ผู้มาแล้วเพื่อจะไถนา ตรัสถามว่า “พราหมณ์ ท่านทำอะไรอยู่?”

ทรงสดับว่า “พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ากำลังไถนา” ดังนี้แล้ว ก็เสด็จหลีกไป.

แม้ในวันต่อมา เป็นต้น พระศาสดาก็เสด็จไปตรัสถามเหมือนอย่างนั้น ทรงสดับว่า

“พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ากำลังหว่าน กำลังไถน้ำ กำลังรักษานา” ดังนี้แล้ว ก็เสด็จหลีกไป.

[พราหมณ์นับถือพระองค์ดุจสหาย]

ครั้งในวันหนึ่ง พราหมณ์ กราบทูลกะพระองค์ว่า “พระโคตมผู้เจริญ ท่านมาแล้ว ตั้งแต่วันที่ข้าพเจ้าแผล้วางนา, ถ้าข้าวกล้าของข้าพเจ้าจักเมล็ดผล, ข้าพเจ้าจักแบ่งปันแก่ท่านบ้าง, ยังไม่ไห้ท่าน ข้าพเจ้าเองก็จักไม่เคี้ยวกิน; ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ท่านเป็นสหายของเรา.”

[ข้าวก้าวเสียดาย]

ครั้งโดยสมัยอื่นอีก ข้าวก้าวของพราหมณ์นั้นเมล็ดผลแล้ว.

เมื่อพราหมณ์นั้น ทำกิจทั้งปวงเพื่อการเกี่ยว ด้วยตั้งใจว่า “ข้าวก้าวของเราเมล็ดผลแล้ว, เราจักให้เกี่ยวตั้งแต่พรุ่งนี้ไป,” มหาเมฆ ยังฝนให้ตกตลอดคืน พาเอาข้าวก้าวไปหมด.

นา ได้เป็นเช่นกับที่อันเขาถางเอาไว้.

[พราหมณ์เสียใจเพราะทำนาไม่ได้ผล]

ก็พระศาสดา ได้ทรงทราบแล้ว ในวันแรกที่เดี๋ยวว่า “ข้าวก้าวนั้น จักไม่เมล็ดผล.”

พราหมณ์ ไปแล้ว แต่เขารู้ ด้วยคิดว่า “เราจักตรวจดูข้าวก้าว” เห็นแต่นาเปล่า เกิดความโศกเป็นกำลัง จึงคิดว่า “พระสมณโคตมมาสู่ของเรา ตั้งแต่คราวที่แผล้วางนา,

แม้เรา ก็ได้กล่าวกะท่านว่า ‘เมื่อข้าวกล้านี้ผลัดผลแล้วจักแบ่งส่วนให้แก่ท่านบ้าง, ยังไม่ให้คุณแล้ว เราเองก็ไม่เคี้ยวกิน, ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ท่านเป็นสหายของเรา’, ความปรารถนาในใจของเราเมื่อนั้น ไม่ถึงที่สุดเสียแล้ว.”

พราหมณ์นั้น ทำการอดอาหาร นอนบนเตียงน้อยแล้ว.

[พระศาสดาเสด็จไปตรัสถามข่าวพราหมณ์]

ลำดับนั้น พระศาสดา ได้เสด็จไปสู่ประตูเรือนของพราหมณ์นั้น.

พราหมณ์นั้น ทราบการเสด็จมาของพระศาสดา จึงสั่ง (ชนผู้เป็นบริวาร) ว่า “พวกเธอจงนำสหายของเรามาแล้ว ให้นำที่นั่งนี้.”

ชนผู้เป็นบริวารได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

พระศาสดาทรงนั่งแล้ว ตรัสถามว่า “พราหมณ์ ไปไหน?”,

เมื่อเขากราบทูลว่า “นอนในห้อง, ก็รับสั่งหาด้วยพุทธดำรัสว่า “พวกเธอ จงเรียกพราหมณ์นั้นมา,”

ตรัสกะพราหมณ์ผู้มานั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่งว่า “เป็นอะไร? พราหมณ์.”

พราหมณ์. พระโคตมผู้เจริญ ท่านมาสู่มาของข้าพเจ้าตั้งแต่วันที่แฉ่วกลาง, แม้ข้าพเจ้าก็ได้พูดไว้ว่า

‘เมื่อข้าวกล้าผลัดผลแล้ว จักแบ่งส่วนถวายท่านบ้าง’, ความปรารถนาในใจของข้าพเจ้านั้นไม่สำเร็จเสียแล้ว; เพราะเหตุนั้น ความโศก จึงเกิดแล้ว แก่ข้าพเจ้า, แม้อัตข้าพเจ้าก็ไม่หิว.”

[ตรัสเหตุแห่งความโศกและอุบายระงับความโศก]

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสถามพราหมณ์นั้นว่า “พราหมณ์ ก็ท่านรู้ไหมว่า ‘ความโศก เกิดแล้วแก่ท่าน เพราะอาศัยอะไร?’”

เมื่อพราหมณ์กราบทูลว่า “พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ทราบ, ก็ท่านทราบหรือ?” จึงตรัสว่า

“อย่างนั้น พราหมณ์, ความจริง ความโศกก็ดี ภัยก็ดี เมื่อจะเกิด ย่อมอาศัยตัณหาเกิดขึ้น” ดังนี้ แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความโศก ย่อมเกิดเพราะตัณหา, ภัย ย่อมเกิดเพราะตัณหา;

ความโศก ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้พ้นวิเศษแล้วจากตัณหา; ภัยจักมีแต่ไหน.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตณฺหาหยา ได้แก่ ตัณหาอันเป็นไปในทวาร ๖ อธิบายว่า “ความโศกเป็นต้น ย่อมอาศัยตัณหาอันเกิดขึ้น.”

ในกาลจบเทศนา พราหมณ์ ตั้งอยู่แล้วในโสดาปัตติผล ดังนี้แล.

เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง จบ.

๗. เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภเด็ก ๕๐๐ ในระหว่างทาง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สืลทสนสมปนฺนํ” เป็นต้น.

[พระศาสดาเสด็จบิณฑบาต พบเด็ก ๕๐๐ คน]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พระศาสดา มีภิกษุ ๕๐๐ เป็นบริวาร พร้อมด้วยพระอสีติมหาเถระ เสด็จเข้าไปกรุงราชคฤห์ เพื่อบิณฑบาต ได้ทรงเห็นเด็ก ๕๐๐ คน ยกกระเช้าขนม ออกจากเมืองแล้วไปสวน ในวันมหาศวันหนึ่ง.

แม่เด็กเหล่านั้น ถวายบังคมพระศาสดาแล้วก็หลีกไป, ไม่กล่าวกะภิกษุแม่สักรูปหนึ่งว่า “ขอท่าน รับเอาขนม?”

พระศาสดา ตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ในกาลที่ภิกษุเหล่านั้นไปแล้ว ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจักฉันขนมไหม?”

ภิกษุ. ขนมที่ไหน? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอทั้งหลายไม่เห็นพวกเด็กถือกระเช้าขนมเดินผ่านไปแล้วดอกหรือ?

ภิกษุ. พวกเด็กเห็นปานนั้น ไม่ถวายขนมแก่ใครๆ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย เด็กเหล่านั้น ไม่นิมนต์เราหรือพวกเธอ ด้วยขนมก็จริง, ถึงกระนั้น ภิกษุผู้เป็นเจ้าของขนม กำลังมาข้างหลัง, ฉันขนมเสียก่อนแล้วไป จึงควร.

ตามธรรมดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มีความริษยาหรือความประทุษร้าย แม้ในบุคคลคนหนึ่ง; เพราะฉะนั้น พระศาสดา ตรัสคำนี้แล้ว จึงพาภิกษุสงฆ์ ไปทรงนั่งใต้ร่มเงา ณ โคนไม้ต้นหนึ่ง.

พวกเด็ก เห็นพระมหากัสสปเถระเดินมาข้างหลัง เกิดความรักขึ้น มีสรีระเต็มเปี่ยมด้วยกำลังแห่งปีติ วางกระเช้าไว้ให้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ยกขนมพร้อมทั้งกระเช้าที่เดียวแล้ว กล่าวกะพระเถระว่า “นิมนต์รับเถิด ครี.”

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเด็กเหล่านั้นว่า “นั่น พระศาสดาทรงพาพระภิกษุสงฆ์ไปทรงนั่งแล้วที่โคนไม้, พวกเธอจงถือไทยธรรมไป แบ่งส่วนถวายภิกษุสงฆ์.

พวกเด็ก รับคำว่า “ดีละ ครี” แล้ว กลับไปพร้อมกับพระเถระที่เดียว ถวายขนมแล้ว ยืนมองดูอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถวายน้ำ ในเวลาฉันเสร็จ.

[พวกภิกษุโพนทนาพวกเด็กผู้ถวายขนม]

ภิกษุทั้งหลาย โพนทนาว่า “พวกเด็กถวายภิกษา เพราะเห็นแก่หน้า, ไม่ต้อนรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระมหาเถระทั้งหลายด้วยขนม เห็นพระมหากัสสปเถระแล้ว ถือเอาขนมพร้อมด้วยกระเช้านั้นแลมาแล้ว.”

[พระศาสดาทรงยกพระมหากัสสปะเป็นนิตินะ]

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เช่นกับมหากัสสปะ ผู้บุตรของเรา ย่อมเป็นที่รักของเหล่าเทวดาและมนุษย์, เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมทำบูชาด้วยปัจจัย ๔ แก่เธอโดยแท้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ชน ย่อมทำท่านผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและทัสสนะ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม
ผู้มีปกติกล่าวแต่ว่าจาสัจย์ ผู้ทำกิจการงานของตนนั้น ให้เป็นที่รัก.”

[แก้บรรณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ศีลทัสสนสมปนฺน ความว่า

ผู้ถึงพร้อมด้วยจตุปาริสุทธิศีล และความเห็นชอบ อันสัมปยุตด้วยมรรคผล.

บทว่า ธมฺมภูมฺม ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในโลกุตระธรรม ๘ ประการ. อธิบายว่า “ผู้มีโลกุตระธรรมอันทำให้แจ้งแล้ว.”

บทว่า สจฺจวาทีนํ ความว่า

ชื่อว่าผู้มีปกติกล่าววาจาสัจย์ ด้วยสัจจญาณ เพราะความที่สัจจะ ๔ อันท่านทำให้แจ้งแล้ว ด้วยอาการ ๑๖.

บาทพระคาถาว่า อุตฺตโน กมฺมกฺุพฺพานํ ความว่า สิกขา ๓ ชื่อว่ากิจการงานของตน, ผู้บำเพ็ญสิกขา ๓ นั้น.

สองบทว่า ตํ ชโน ความว่า

โลกียมหาชน ย่อมทำบุคคลนั้น ให้เป็นที่รัก คือเป็นผู้ใคร่จะเห็น ใคร่จะไหว้ ใคร่จะบูชา ด้วยปัจจัย ๔ โดยแท้.

ในกาลจบเทศนา เด็กเหล่านั้น แม่ทั้งหมด ตั้งอยู่แล้ว ในโสดาปัตติผล ดังนี้แล.

เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน จบ.

๘. เรื่องพระอนาคามีเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเถระผู้นาคามีองค์หนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ฉนทชาโต” เป็นต้น.

[พระเถระบรรลุอนาคามีผล]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พวกสัทธวิหริก ถวายพระเถระนั้นว่า “ท่านครับ ก็การบรรลุธรรมพิเศษของท่าน มีอยู่หรือ?”

พระเถระ ละอายอยู่ว่า “แม้พวกคฤหัสถ์ชน ก็ยังบรรลุพระอนาคามีผลได้, ในเวลาบรรลุพระอรหัตต์แล้วนั้นแล เราจักบอกกับสัทธวิหริกเหล่านั้น” ดังนี้แล้ว ไม่กล่าวอะไรๆ เลย ทำกาลแล้วเกิดในเทวโลกชั้นสุทธาวาส.

ลำดับนั้น พวกสัทธวิหริกของท่าน ร้องให้คร่ำครวญ ไปสู่สำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ร้องให้อยู่ที่เดียว นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายร้องให้ทำไม?”

ภิกษุ. อุปัชฌายะของพวกข้าพระองค์ทำกาลแล้ว พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ช่างเกิด ภิกษุทั้งหลาย, เธอทั้งหลายอย่าคิดเลย, นั้น ชื่อว่าเป็นธรรมที่ยั่งยืน.

ภิกษุ. พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ, แม้พวกข้าพระองค์ก็ทราบอยู่, แต่พวกข้าพระองค์ได้ถามถึงการบรรลุธรรมพิเศษ กะพระอุปัชฌายะ, ท่านไม่บอกอะไรๆ เลย ทำกาลแล้ว, เหตุนั้น พวกข้าพระองค์จึงถึงความทุกข์.

[ลักษณะของผู้ชื่อว่ามึกระแสบในเบื้องบน]

พระศาสดา ตรัสว่า “อย่าคิดเลย ภิกษุทั้งหลาย, อุปัชฌายะของพวกเธอ บรรลุอนาคามีผลแล้ว, เธอละอายอยู่ว่า ‘แม้พวกคฤหัสถ์ก็บรรลุอนาคามีผลนั้น, เราต่อบรรลุอรหัตต์แล้ว จึงจักบอกแก่พวกสัทธวิหริกนั้น’ ไม่บอกอะไรๆ แก่พวกเธอเลย ทำกาลแล้ว เกิดในชั้นสุทธาวาส;

วางใจเสียเกิด ภิกษุทั้งหลาย, อุปัชฌายะของพวกเธอ ถึงความเป็นผู้มีจิตไม่เกี่ยวเกาะในกามทั้งหลาย มีกระแสบในเบื้องบน” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ภิกษุ ผู้มีฉันทะเกิดแล้ว ในพระนิพพานอันใครๆ บอกไม่ได้
พึงเป็นผู้อันใจถูกต้องแล้วก็ดี ผู้มีจิตไม่เกี่ยวเกาะในกามทั้งหลายก็ดี
ท่านเรียกว่า ‘ผู้มีกระแสบในเบื้องบน.’”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉนทชาโต ความว่า

มีฉันทะเกิดแล้ว ด้วยอำนาจความพอใจในความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ คือถึงความอุตสาหะแล้ว.

บพว่า อนกขาเต คือ ในพระนิพพาน.

แท้จริง พระนิพพานนั้น ชื่อว่า อนักขาตะ เพราะความเป็นธรรมชาติอันใครๆ บอกไม่ได้ว่า

“อันปัจจัยโน้นทำ หรือบรรดาสี่ต่างๆ มีสี่เขียวเป็นต้น (พระนิพพานมีสี่) เห็นปานนี้.”

บาทพระคาถาว่า มนสา จ ญฺโณ สียา ความว่า พึงเป็นผู้อันจิตที่สัมปยุตด้วยมรรคผล ๓ เบื้องต่ำถูกต้องแล้ว คือให้เต็มแล้ว.

บพว่า อุปปฏิพัทธจิตโต ความว่า มีจิตไม่เกี่ยวเกาะในกามทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งพระอนาคามีมรรคก็ดี.

บพว่า อุทฺธโสโต ความว่า ภิกษุเห็นปานนี้ เกิดแล้วในภพวิหา ถัดนั้นไป ก็ไปสู่อกนิมฺฐภูพ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ
ท่านเรียกว่า ‘ผู้มีกระแสนเบื้องบน,’ พระอุปัชฌายะของพวกเธอ ก็เป็นผู้เช่นนั้น.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุเหล่านั้น ตั้งอยู่แล้ว ในอรหัตผล.

เทศนา ได้มีประโยชน์แม้แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระอนาคามีเถระ จบ.

๙. เรื่องนายนั้นทียะ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในป่าอิสิปตนะ ทรงปรารภนายนั้นทียะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “จิริปวาสิ” เป็นต้น.

[นั้นทียะเป็นอนุชาบุตร]

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี ได้มีบุตรแห่งตระกูลซึ่งถึงพร้อมด้วยศรัทธา (คนหนึ่ง) ชื่อนั้นทียะ.

เขาได้เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยศรัทธา บำรุงสงฆ์ แท้ อนุรูป^๑แก่มารดาบิดาเทียว.

ครั้งในเวลาที่เขาเจริญวัย มารดาบิดาได้มีความจำนงจะนำธิดาของลุงชื่อว่าเรวตีมา จากเรือนอันตรงกันข้าม.

แต่นางเป็นคนไม่มีศรัทธา ไม่มีการให้ปันเป็นปกติ. นายนั้นทียะ จึงไม่ปรารภนาง.

ลำดับนั้น มารดาของเขา กล่าวกะนางเรวตีว่า “แม่ เจ้าจงฉาบทาสถานที่นั่งของภิกษุสงฆ์ แล้วปูลาดอาสนะไว้ ในเรือนนี้, จงตั้งเชิง (บาตร) ไว้, ในเวลาภิกษุทั้งหลายมาแล้ว จงรับบาตร นิมนต์ให้นั่ง เอาธมกรกรองน้ำฉัน (ถวาย) แล้วล้างบาตร ในเวลาฉันเสร็จ; เมื่อเจ้าทำได้ดังนี้ ก็จักเป็นที่พึงใจแก่บุตรของเรา.”

นางได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

ต่อมา มารดาบิดาเล่าถึงความประพฤตินางนั้นแก่บุตร ว่า “นางเป็นผู้อดทนต่อโอวาท”, เมื่อเขารับว่า “ดีละ”, จึงกำหนดวันแล้ว ทำอวาทมงคล.

ลำดับนั้น นายนั้นทียะ กล่าวกะนางว่า “ถ้าเธอจักบำรุงภิกษุสงฆ์และมารดาบิดาของฉันไซ้, เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จักได้สิ่งของในเรือนนี้, จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด.”

นางรับว่า “ดีละ” แล้วทำที่เป็นผู้ศรัทธา บำรุงอยู่ ๒-๓ วัน ก็ตลอดบุตร ๒ คน.

มารดาบิดาแม่ของนายนั้นทียะ ได้ทำกาละแล้ว.

ความเป็นใหญ่ทั้งหมดในเรือน ก็ตกอยู่แก่นางเรวตีนั้นคนเดียว.

[นั้นทียะดำรงตำแหน่งทานบดี]

จำเดิมแต่มารดาบิดาทำกาละ แม่นายนั้นทียะ ก็เป็นมหาทานบดี เตรียมตั้งทานสำหรับภิกษุสงฆ์.

(และ) เริ่มตั้งค่าอาหารแม่สำหรับคนกำพร้าและคนเดินทาง เป็นต้น ไว้ที่ประตูเรือน.

ในกาลต่อมา เขาฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา กำหนดอานิสงส์ในการถวายอวาสได้แล้ว ให้ทำศาลา ๔ มุข
ประดับด้วยห้อง ๓ ห้อง ในมหาวิหาร ในป่าอิสิปตนะ แล้วให้ลาดเตียงและตั้งเป็นต้น

เมื่อจะมอบถวายอวาสนั้น ได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วถวายน้ำทักษิโณทก แต่พระตถาคต.

ปราสาททิพย์ สำเร็จโดยรัตะ ๗ ประการ สมบุรณ์ด้วยหมู่নারี มีประมาณ ๑๒ โยชน์ในทิศทั้งปวง

เบื้องบนสูงประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ผุดขึ้นในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ พร้อมด้วยทักษิโณทกประดิษฐานในพระหัตถ์ของพระศาสดาทีเดียว.

[พระโมคคัลลานะไปเยี่ยมสุวรรณค์]

ภายหลังวันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถระ ไปสู่ที่จาริกในเทวโลก ยืนอยู่แล้ว ในที่ไม่ไกลจากปราสาทนั้น
ถามเทวบุตรทั้งหลายซึ่งมาสู่สำนักของตนว่า “ปราสาททิพย์ เต็มด้วยหมูนางอัปสรนั้น เกิดแล้ว เพื่อใคร?”

ลำดับนั้น พวกเทวบุตรนั้น เมื่อจะบอกเจ้าของวิมานแก่พระเถระนั้น จึงกล่าวว่า

“ท่านผู้เจริญ วิมานนั้น เกิดแล้วเพื่อประโยชน์แก่บุตรศฤงษณ์ ชื่อนันทียะ ผู้ให้สร้างวิหารถวายพระศาสดา ในป่าอิสิปตนะ.”

ฝ่ายหมูนางอัปสร เห็นพระเถระนั้นแล้ว ลงจากปราสาท กล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ พวกดิฉันเกิดในที่นี้
ด้วยหวังว่า ‘จักเป็นนางบำเรอของนายนันทียะ’ แต่เมื่อไม่พบเห็นนายนันทียะนั้น เป็นผู้ระอาเหลือเกิน;
ด้วยว่า การละมุนุชย์ สมบัติ แล้วถือเอาทิพยสมบัติ ก็เช่นกับการทำลายชาติแล้วถือเอาชาติทองคำ
ฉนั้น, พระผู้เป็นเจ้าพึงบอกเขา เพื่อประโยชน์แก่การมา ณ ที่นี้.”

[ทิพยสมบัติเกิดรอผู้ทำบุญ]

พระเถระ (กลับ) มาจากเทวโลกนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามว่า

“พระเจ้าข้า ทิพยสมบัติย่อมเกิดแก่บุคคลผู้ทำความดีที่ยังอยู่มนุษย์โลกนี้เอง หรือหนอแล?”

พระศาสดา. โมคคัลลานะ ทิพยสมบัติที่เกิดแล้วแก่นายนันทียะในเทวโลก อันเธอเห็นแล้วเอง มีใช่หรือ?
ไฉนจึงถามเราเล่า?

โมคคัลลานะ. ทิพยสมบัติ เกิดได้อย่างไรนั้นหรือ? พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะพระเถระนั้นว่า “โมคคัลลานะ เธอพูดอะไรนั้น?”

เหมือนอย่างว่า ใครๆ ยืนอยู่ที่ประตูเรือน เห็นบุตรหรือพี่น้อง ผู้ไปอยู่ต่างถิ่นมานาน (กลับ) มาจากถิ่นที่จากไปอยู่
พึงมาสู่เรือนโดยเร็ว บอกว่า ‘คนชื่อโน้น มาแล้ว’,

เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกญาติของเขา ก็ยินดีรำเริงแล้ว ออกมาโดยขมิ้มัน พึงยินดีถึงกะผู้นั้นว่า ‘พ่อ มาแล้ว, พ่อ มาแล้ว’ ฉนั้นใด;
เหล่าเทวดา (ต่าง) ถือเอาเครื่องบรรณาการอันเป็นทิพย์ ๑๐ อย่าง ต้อนรับด้วยคิดว่า ‘เราก่อน เราก่อน.’

แล้วย่อมยินดีถึง กะสตรีหรือบุรุษ ผู้ทำความดีไว้ในโลกนี้ ซึ่งละโลกนี้แล้วไปสู่โลกหน้า ฉนั้นนั้นเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว
ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ญาติ มิตร และคนมีใจดีทั้งหลาย เห็นบุรุษผู้ไปอยู่ต่างถิ่นมานาน
มาแล้วแต่ที่ไกล โดยสวัสดิ ย่อมยินดียิ่งว่า ‘มาแล้ว’ ฉนั้นใด,
บุญทั้งหลายก็ย่อมต้อนรับแม้บุคคลผู้ทำบุญไว้ ซึ่งไปจากโลกนี้สู่โลกหน้า
ดูพวกญาติเห็นญาติที่รักมาแล้ว ต้อนรับอยู่ ฉนั้นแล.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิรปาวาสี คือจากไปแล้วนาน.

บาทพระคาถาว่า ทูโรโต โสติภูมิภาคตี ความว่า

ผู้ได้ลาภ คือมีสมบัติอันสำเร็จแล้ว เพราะทำพินิจชยกรรม หรือเพราะทำหน้าที่ราชบุรุษ มาแล้วแต่ที่ไกล โดยไม่มีอุปทวะ.

บาทพระคาถาว่า ญาติ มิตตา สุขุขชา จ ความว่า เหล่าคนที่ชื่อว่าญาติ เพราะสามารถเกี่ยวเนื่องกันด้วยตระกูล และชื่อว่ามิตร เพราะภาวะมีเคยเห็นกันเป็นต้น และชื่อว่ามีใจดี เพราะความเป็นผู้มีหทัยดี.

บาทพระคาถาว่า อุภินนุหนติ อาคตํ ความว่า

ญาติเป็นต้น เห็นเขาแล้ว ย่อมยินดียิ่ง ด้วยอาการเพียงแต่พูดว่า ‘มาดีแล้ว’ หรือด้วยอาการเพียงทำอัญชลี, อนึ่ง ย่อมยินดียิ่ง กะเขาผู้มาถึงเรือนแล้ว ด้วยสามารถนำไปเฉพาะซึ่งบรรณาการมีประการต่างๆ.

บทว่า ตเถว เป็นต้น ความว่า บุญทั้งหลาย ตั้งอยู่ในฐานะจุจมารดาบิดา นำเครื่องบรรณาการ ๑๐ อย่างนี้คือ

“อายุ วรรณะ สุข ยศ ความเป็นอธิบดีอันเป็นทิพย์; รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ อันเป็นทิพย์”

เพลินยังอยู่ ชื่อว่าย่อมรับรองบุคคลแม้ผู้ทำบุญไว้แล้ว ซึ่งไปจากโลกนี้สู่โลกหน้า ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล.

สองบทว่า ปิยํ ญาติว ความว่า คุณพวกญาติที่เหลือ เห็นญาติที่รักมาแล้ว รับรองอยู่ในโลกนี้ ฉะนั้น.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโศดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องนายนันทียะ จบ.

ปิยวรรค วรรณา จบ.

วรรคที่ ๑๖ จบ.

๑๗. โกธวรรค วรรณนา

๑. เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในนิโครธาราม ทรงปรารภเจ้าหญิงโรหิณี ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “โกธฺ ขเห” เป็นต้น.

[สร้างโรงฉันทายจากโรคผิวหนังได้]

ได้ยินว่า สมัยหนึ่ง พระอนุรุทธผู้มีอายุ ได้ไปเมืองกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐.

ครั้งนั้น พวกพระญาติของท่าน ทรงสดับว่า “พระเถระมา” จึงได้ไปสู่สำนักพระเถระ เว้นแต่พระน้องนางของพระเถระชื่อโรหิณี.

พระเถระถามพวกพระญาติว่า “พระนางโรหิณี อยู่ที่ไหน?”

พวกพระญาติ. อยู่ในตำหนัก เจ้าข้า.

พระเถระ. เหตุไร? จึงไม่เสด็จมา.

พวกพระญาติ. พระองค์ไม่เสด็จมา เพราะทรงละอายว่า ‘โรคผิวหนังเกิดที่สรีระของเรา’ เจ้าข้า.

พระเถระ กล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงเชิญพระนางเสด็จมาเถิด” ให้ไปเชิญพระนางเสด็จมาแล้ว กล่าวอย่างนี้ กะพระนางผู้ทรง
ฉลองพระองค์เสด็จมาแล้วว่า “โรหิณี เหตุไร เธอจึงไม่เสด็จมา?”

โรหิณี. ท่านผู้เจริญ โรคผิวหนังเกิดขึ้นที่สรีระของหม่อมฉัน; เหตุนั้น หม่อมฉันจึงมิได้มาเพราะความละอาย.

พระเถระ. ก็เธอทรงทำบุญไม่ควรหรือ?

โรหิณี. จะทำอะไร? เจ้าข้า.

พระเถระ. จงให้สร้างโรงฉันท.

โรหิณี. หม่อมฉันจะเอาอะไรทำ?

พระเถระ. ก็เครื่องประดับของเธอไม่มีหรือ?

โรหิณี. มีอยู่ เจ้าข้า.

พระเถระ. ราคาเท่าไร?

โรหิณี. จักมีราคาหมื่นหนึ่ง.

พระเถระ. ถ้ากระนั้น จงขายเครื่องประดับนั้นแล้ว ให้สร้างโรงฉันทเถิด.

โรหิณี. ใครเล่า? จักให้ทำแก่หม่อมฉัน เจ้าข้า.

พระเถระ แลดูพระญาติซึ่งยืนอยู่ที่ใกล้แล้ว กล่าวว่า “ขอจงเป็นภาระของพวกท่านทั้งหลาย.”

พวกพระญาติ. ก็พระคุณเจ้าจักทำอะไรหรือ? เจ้าข้า.

พระเถระ. แม้อาตมภาพก็จักอยู่ในที่นี้เหมือนกัน, ถ้ากระนั้น พวกท่านจงนำทัพพสัมภาระมาเพื่อโรงฉันทนี้.

พวกพระญาติ. รับว่า “ดีละ เจ้าข้า” จึงนำมาแล้ว.

พระเถระ เมื่อจะจัดโรงฉันท จึงกล่าวกะพระนางโรหิณีว่า “เธอจงให้ทำโรงฉันทเป็น ๒ ชั้น

จำเดิมแต่กาลที่ให้เรียบพื้นเบื้องบนแล้ว จงกวาดข้างล่าง แล้วให้ปูอาสนะไว้เสมอๆ, จงให้ตั้งหมอน้ำดื่มไว้เสมอๆ.”

พระนางรับคำว่า “ดีละ เจ้าข้า” แล้ว จำหน่ายเครื่องประดับ ให้ทำโรงฉันท ๒ ชั้น

เริ่มแต่กาลที่ให้เรียบพื้นชั้นบนแล้ว ได้ทรงทำกิจมีการกวาดพื้นล่างเป็นต้นเนื่องๆ.

พวกภิกษุก็นั่งเสมอๆ.

ลำดับนั้น เมื่อพระนางกวาดโรงฉันทายอยู่นั้นแล, โรคผิวหนังก็ราบไปแล้ว.

เมื่อโรงฉันทายเสร็จ พระนางนิมนต์ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธานุภาพเป็นประมุขแล้ว

ได้ถวายขาทนียะและโภชนียะเป็นประณีตแต่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธานุภาพเป็นประมุข ซึ่งนั่งเต็มโรงฉันทาย.

พระศาสดา ทรงทำภักติกิจเสร็จแล้ว ตรัสถามว่า “นี่เป็นทานของใคร?”

พระอนุรุทธ. ของโรหิณีพระน้องนางของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ก็นางไปไหน?

พระอนุรุทธ. อยู่ในตำหนัก พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. พวกท่านจงเรียกนางมา.

พระนางไม่ประสงค์จะเสด็จมา.

ที่นั่น พระศาสดา รับสั่งให้เรียกพระนางแม่ไม่ปรารถนา (จะมา) จนได้,

ก็แลพระศาสดาตรัสกะพระนางผู้เสด็จมาถวายบังคม ทรงนั่งแล้ว ว่า “โรหิณี เหตุไร เธอจึงไม่มา?”

พระนางโรหิณี. โรคผิวหนังมีที่ศีรษะของหม่อมฉัน พระเจ้าข้า, หม่อมฉันละอายด้วยโรคนี้ จึงมิได้มา.”

พระศาสดา. ก็เธอรู้ไหมว่า ‘โรคนี้อันอาศัยกรรมอะไรของเธอ จึงเกิดขึ้น?’

พระนางโรหิณี. หม่อมฉันไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. โรคนี้อันอาศัยความโกรธของเธอ จึงเกิดขึ้นแล้ว.

พระนางโรหิณี. ก็หม่อมฉันทำกรรมอะไรไว้? พระเจ้าข้า.

[บุรพกรรมของพระนางโรหิณี]

(ถ้ากระนั้น เธอจงฟัง) ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสแก่พระนาง) ว่า

ในอดีตกาล พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ผู้กษัตริย์ในหญิงนักพ้อของพระราชาองค์หนึ่ง ทรงดำริว่า

“เราจักให้ทุกข์แก่หญิงนั้น” แล้วให้เขานำลูกเต่าร้างใหญ่มา^๑ รับสั่งให้เรียกหญิงนักพ้อนั้นมายังสำนักของตนแล้ว,

ให้ใส่ลงเต่าร้างบนที่นอน ที่ผ้าห่ม และที่ระหว่างเครื่องใช้มีผ้าปูที่นอนเป็นต้นของหญิงนักพ้อนั้น โดยประการที่นางไม่ทันรู้ตัว,

ไปรยลงแม่ที่ตัวของนาง รวากะทำความเย้ยหยันเล่น,

ทันใดนั้นเอง สรีระของหญิงนั้น ได้พองขึ้นเป็นตุ่มน้อยตุ่มใหญ่.

นางเกาอยู่ ไปนอนบนที่นอน.

เมื่อนางถูกผงเต่าร้างกัดแสบบนที่นอนนั้น, เวทนาคล้ายยิ่งนักเกิดขึ้นแล้ว.

พระอัครมเหสีในกาลนั้นได้เป็นพระนางโรหิณี.

พระศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานนี้มาแล้ว ตรัสว่า

“โรหิณี ก็กรรมนั้นที่เธอทำแล้วในกาลนั้น, ก็ความโกรธก็ดี ความริษยาก็ดี แม้มีประมาณเล็กน้อย ย่อมไม่ควรทำเลย” ดังนี้

แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

^๑ เต่าร้าง เต่าร้าง แปลว่า หมามุ่ยใหญ่ ก็มี.

“บุคคลพึงละความโกรธ, สละความถือตัว, ล่วงสังโยชน์ทั้งสิ้นได้,
ทุกข์ทั้งหลายย่อมไม่ตกต้องบุคคลนั้น ผู้ไม่ข้องในนามรูป
ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกรธ ความว่า พึงละความโกรธทุกๆ อาการก็ดี มานะ ๙ อย่างก็ดี.

บทว่า สโยชน์ ความว่า พึงล่วงสังโยชน์หมดทั้ง ๑๐ อย่าง มีกามราคสังโยชน์เป็นต้น.

บทว่า อสขุชมานิ ความว่า ไม่ข้องอยู่.

อธิบายว่า ก็ผู้ใดยึดถือนามรูปโดยนัยว่า “รูปของเรา, เวทนาของเรา เป็นต้น และเมื่อนามรูปนั้นแตกไป ย่อมเศร้าโศก เดือดร้อน;
ผู้นี้ชื่อว่าข้องอยู่ในนามรูป; ส่วนผู้ไม่ยึดถืออย่างนั้น ชื่อว่ายอมไม่ข้อง;

ขึ้นชื่อว่าทุกข์ทั้งหลาย ย่อมไม่ตกต้องบุคคลนั้น ผู้ไม่ข้องอยู่อย่างนั้น ผู้ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องกังวล เพราะไม่มีราคะเป็นต้น.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุนิรมลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น.

แม้พระนางโรหิณี ก็ดำรงอยู่แล้วในโสดาปัตติผล.

สรีระของพระนางได้มีวรรณะดุจทองคำ ในขณะนั้นเอง.

[เทพบุตรแย่งนางเทพธิดาโรหิณี]

พระนางจตุตจากอัทธภาพนั้นแล้ว เกิดในระหว่างเขตแดนของเทพบุตร ๔ องค์ ในภพดาวดึงส์ ได้เป็นผู้นำเลื่อมใส
ถึงความเป็นผู้มีรูปงามเลิศ.

เทพบุตรทั้ง ๔ องค์เห็นนางแล้ว เป็นผู้เกิดความสันทนา วิวาทกันว่า “นางเกิดภายในแดนของเรา, นางเกิดภายในแดนของเรา”

ไปสู่สำนักของท้าวสักกเทวราช กราบทูลว่า

“ข้าแต่เทพเจ้า ข้าพระองค์ ทั้ง ๔ เกิดคดีขึ้น เพราะอาศัยเทพธิดานี้, ขอพระองค์ทรงวินิจฉัยคดีนี้.”

แม้ท้าวสักกะ แต่พอได้ทรงเห็นพระนาง ก็เป็นผู้เกิดความสันทนา ตรัสอย่างนี้ว่า

“จำเดิมแต่กาลที่พวกท่านเห็นเทพธิดานี้แล้ว จิตเกิดขึ้นอย่างไร?”

ลำดับนั้น เทพบุตรองค์หนึ่ง กราบทูลว่า “จิตของข้าพระองค์ เกิดขึ้น ดุจกลองในคราวสงครามก่อน ไม่อาจจะสงบลงได้เลย.”

องค์ที่ ๒. จิตของข้าพระองค์ [เกิดขึ้น] เหมือนแม่น้ำตกจากภูเขา ย่อมเป็นไปเร็วพลันทีเดียว.

องค์ที่ ๓. จำเดิมแต่กาลที่ข้าพระองค์เห็นนางนี้แล้ว ตาทั้ง ๒ ถลนออกแล้ว ดุจตาของปู.

องค์ที่ ๔. จิตของข้าพระองค์ ประดุจธงที่เขายกขึ้นบนเจดีย์ ไม่สามารถจะดำรงนิ่งอยู่ได้.

ครั้งนั้น ท้าวสักกะ ตรัสกะเทพบุตรทั้ง ๔ นั้นว่า “พอทั้งหลาย จิตของพวกท่านยังพอมข่มได้ก่อน;

ส่วนเรา เมื่อได้เทพธิดานี้ จึงจักเป็นอยู่, เมื่อเราไม่ได้ จักต้องตาย.”

พวกเทพบุตร จึงทูลว่า “ข้าแต่มหाराช พวกข้าพระองค์ไม่มีความต้องการด้วยความตายของพระองค์”

แล้วต่างสละเทพธิดานั้นถวายท้าวสักกะแล้วหลีกไป.

เทพธิดานั้น ได้เป็นที่รัก ที่พอพระหฤทัยของท้าวสักกะ.

เมื่อนางกราบทูลว่า “หม่อมฉันจะไปสู่สนามเล่นชื่อนั้น”, ท้าวสักกะก็ไม่สามารถจะทรงขัดคำของนางได้เลย ดังนี้แล.

เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี จบ.

๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่อศคคาวเจตีย์ ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง^๑ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “โย เว อูปตติโก” เป็นต้น.

[ภิกษุตัดต้นไม้ที่เทวดาอยู่]

ความพิสดารว่า เมื่อพระศาสดาทรงอนุญาตเสนาสนะแก่ภิกษุสงฆ์แล้ว,^๒

(และ) เมื่อเสนาสนะทั้งหลาย อันคฤหัสถ์ทั้งหลายมีเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์เป็นต้น กำลังให้สร้าง, ภิกษุชาวเมืองอาฬวีรูปหนึ่ง สร้างเสนาสนะของตนอยู่ เห็นต้นไม้ที่พอใจต้นหนึ่งแล้ว เริ่มจะตัด.

ก็เทพดามีลูกอ่อนองค์หนึ่งเกิดที่ต้นไม้ นั้น อัมบุตรด้วยสะเอวยืนอ่อนนอนว่า

“พระคุณเจ้า ขอท่านอย่าตัดวิมานของข้าพเจ้าเลย, ข้าพเจ้าไม่มีที่อยู่ ไม่อาจอัมบุตรเที่ยวเร่ร่อนไปได้.”

ภิกษุนั้น คิดว่า “เราจักไม่ได้ต้นไม้เช่นนี้ในที่อื่น” จึงไม่เอื้อเพื่อคำพูดของเทพดานั้น.

เทพดา คิดว่า “ภิกษุนี้ เห็นเด็กนี้แล้ว จักงดเป็นแท้” จึงวางบุตรไว้บนกิ่งไม้.

ฝ่ายภิกษุนั้น ไม่อาจจะยังชวานที่ตนเงื้อขึ้นแล้วได้ จึงตัดแขนทวารกขาดแล้ว.

| เทพดา เกิดความโกรธมีกำลัง ยกมือทั้ง ๒ ขึ้นด้วยเจตนาว่า “จะพาดภิกษุรูปนั้นให้ตาย”

แต่พลันคิดได้อย่างนี้ว่า “ภิกษุนี้เป็นผู้มีศีล, ถ้าเราจักฆ่าภิกษุนี้เสีย, ก็จักเป็นผู้ไปนรก;

แม้เทพดาที่เหลือ ได้พบภิกษุตัดต้นไม้ของตน จักถือเราเป็นประมาณบ้างว่า

‘เทพดาองค์ไหนฆ่าภิกษุเสีย ก็อย่างนี้เหมือนกัน ‘แล้วจักฆ่าภิกษุทั้งหลายเสีย;

ก็ภิกษุนี้มีเจ้าของ, เราจักต้องบอกกล่าวเธอแก่เจ้าของทีเดียว.” ลมมือที่ยกขึ้นแล้ว

ร้องให้ไปสู่สำนักของพระศาสดา ถวายบังคมแล้วยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะเธอว่า “ทำไมหรือ? เทพดา”

เขาทูลว่า “พระเจ้าข้า สาวกของพระองค์แหละ ทำกรรมชื่อนี้,

แม้ข้าพระองค์ ก็ใครจะฆ่าเธอ แต่คิดขื่อชื่อนี้ได้ จึงไม่ฆ่า แล้วรีบมาที่นี้เทียว” ดังนี้แล้ว กราบทูลเรื่องนั้นทั้งหมดโดยพิสดาร.

พระศาสดา ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า “ถูกแล้วๆ เทพดา,

เธอชมความโกรธที่เกิดขึ้นอย่างนั้นไว้อยู่ เหมือนห้ามรถกำลังหมุนไว้ได้ ชื่อว่าทำความดีแล้ว” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคานี้ว่า

“ผู้ใดแล พึงสะกดความโกรธที่พลุ่งขึ้น เหมือนคนห้ามรถที่กำลังแล่นไปได้,
เราเรียกผู้นั้นว่า ‘สารถี’, ส่วนคนนอกนี้เป็นเพียงผู้ถือเชือก.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูปตติโก ได้แก่ ที่เกิดขึ้นแล้ว.

๑ น่าจะปรารภเทพดา เพราะเป็นเรื่องของเทพดาได้ทำและเข้าเฝ้าเอง.

๒ ก่อนอนุญาตเสนาสนะ ผู้บวชแล้วต้องอยู่โคนไม้หรือถ้าเขา.

สองบพว่า รุณั ภูณตัว ความว่า เหมือนอย่างนายสารถิผู้ฉลาด ห้ามรถที่แล่นอยู่โดยกำลังเร็ว หยุดไว้ได้ตามต้องการ ชื่อฉันท; บุคคลใด พึงสะกด คืออาจข่มความโกรธที่เกิดขึ้นไว้ได้ ก็ฉันทนั้น.

บพว่า ตมหิ ความว่า เราเรียกบุคคลนั้นว่า สารถิ.

สองบพว่า อิตโร ชโน ความว่า

ส่วนชนนอกนี้ คือสารถิรของอิสรชนมีพระราชาและอุปราชเป็นต้น ย่อมชื่อว่าเป็นเพียงผู้ถือเชือก หาใช่สารถิชั้นเยี่ยมไม่.

ในกาลจบเทศนา เทพดาดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล.

เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทที่ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

ฝ่ายเทพดา แม้เป็นพระโสดาบัน ก็ยังยืนร้องให้อยู่.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสถามเธอว่า “ทำไมหรือ เทพดา?”

เมื่อเทพดาทูลว่า “พระเจ้าข้า วิมานของข้าพระองค์ ฉิบหายเสียแล้ว, บัดนี้ ข้าพระองค์จักทำอย่างไร?” จึงตรัสว่า

“อย่าเลย เทพดา, ท่านอย่าคิด, เราจักให้วิมานแก่ท่าน” แล้วทรงชี้ต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งเทพดาจู่ไปเมื่อวันก่อน

ใกล้กับพระคันธกุฎี ในพระเชตวัน ตรัสว่า “ต้นไม้โน้นในโอกาสโน้นว่าง, เธอจงเข้าสถิต ณ ต้นไม้นั้นเถิด.”

เทพดานั้นเข้าสถิตที่ต้นไม้โน้นแล้ว.

ตั้งแต่นั้น แม้เทพดาที่ทรงศักดิ์ใหญ่ ทราบว่า “วิมานของเทพดานี้ อันพระพุทเจ้าประทาน” ก็ไม่อาจมาทำให้วิมานนั้นหวั่นไหวได้.

พระศาสดา ทรงทำเรื่องนั้นให้เป็นเหตุเกิดขึ้นแล้ว ทรงบัญญัติภูตคามสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จบ.

๓. เรื่องอุตตราอุบาสิกา

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงทำภคติกิณเรื่อนของนางอุตตราแล้ว ทรงปรารภอุบาสิกาชื่ออุตตรา ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “อกโกเรน ชินเ โกร” เป็นต้น.

[นายปุณณะยากจนต้องรับจ้างสุมนเศรษฐี]

อนุปุพพิกถา ในเรื่องอุตตราอุบาสิกานั้น ดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า คนชดสน ชื่อปุณณะ อาศัยสุมนเศรษฐี รับจ้างเลี้ยงชีพอยู่ในกรุงราชคฤห์.

ในเรื่อน (ของเขา) มีคน ๒ คนเท่านั้น คือ ภรรยาของเขา ๑ ธิดาชื่อนางอุตตรา ๑.

ต่อมาวันหนึ่ง พวกราชบุรุษทำการโฆษณาในกรุงราชคฤห์ว่า “ชาวพระนครพึงเล่นนักษัตรกันตลอด ๗ วัน.”

สุมนเศรษฐี ได้ยินคำโฆษณานั้นแล้ว จึงเรียกนายปุณณะผู้มาแต่เช้าตรู่กล่าวว่า

“พ่อ ปรีชนของฉัน ประสงค์จะเล่นนักษัตรกัน, แกจักเล่นนักษัตร (กะเขา) หรือ หรือว่าจักทำการรับจ้างเล่า?”

นายปุณณะ. นาย ชื่อว่าการเล่นนักษัตร ย่อมเป็นของพวกท่านผู้มีทรัพย์,
ก็ในเรื่อนของผม แม้ข้าวสารจะต้มข้าวต้ม เพื่อรับประทานในวันพรุ่งนี้ก็ไม่มี,
ผมจะต้องการอะไรด้วยนักษัตรเล่า? ผมเมื่อได้โค ก็จักไปไถนา.

สุมนเศรษฐี. ถ้าเช่นนั้น แกจงรับโคไปเถิด.

เขาจับโคตัวทรงกำลังและไถแล้ว พุดกะภรรยาว่า “นางผู้เจริญ ชาวนครเล่นนักษัตรกัน,
ฉันจักต้องไปทำการรับจ้าง เพราะความที่เราเป็นคนจน, วันนี้ เจ้าพึงต้มผักสัก ๒ เถ่า แล้วนำภัตไปให้เราก่อน” แล้วจึงได้ไปนา.

[พระสารีบุตรเถระไปสงเคราะห์นายปุณณะ]

ในกาลนั้น พระสารีบุตรเถระ เข้านิโรธสมาบัติตลอด ๗ วันแล้ว ในวันนั้น ออกแล้ว ตรวจดูว่า

“วันนี้ เราควรจะทำความสงเคราะห์แก่ใครหนอแล?” เห็นนายปุณณะ ซึ่งเข้าไปในภายในข่ายคือญาณของตนแล้ว

จึงตรวจดูว่า “นายปุณณะนี้ มีศรัทธาหรือหนอ? เขาจักอาจทำความสงเคราะห์แก่เราหรือไม่?

ทราบความที่เขามีศรัทธา มีความสามารถจะทำการสงเคราะห์ได้ และเขาจะได้รับสมบัติใหญ่เพราะบุญนั้นเป็นปัจจัยแล้ว
จึงถือบาตรและจีวรไปยังที่ไถนาของเขา ได้ยินแลดูพุ่มไม้พุ่มหนึ่งที่ริมบ่อ.

นายปุณณะเห็นพระเถระแล้ว จึงวางไถ ไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้ว

คิดว่า “พระเถระคงจักต้องการไม้สีฟัน” จึงได้ทำไม้สีฟันให้เป็นกับปียะถาย.

ลำดับนั้น พระเถระ ได้นำเอาบาตรและผ้ากรองน้ำออกมาให้เขา.

เขาคิดว่า “พระเถระจักมีความต้องการด้วยน้ำดื่ม” จึงถือเอาบาตรและผ้ากรองน้ำนั้นแล้ว ได้กรองน้ำดื่มถวาย.

พระเถระ คิดว่า “นายปุณณะนี้ อยู่เรื่อนหลังท้ายของชนเหล่าอื่น,

ถ้าเราจักไปสู่ประตูเรื่อนของเขา, ภรรยาของนายปุณณะนี้จักไม่ได้เห็นเรา;

เราจักต้องอยู่ ณ ที่นี้แหละ จนกว่าภรรยาของเขาจะเดินทางนำภัตมาให้เขา.”

พระเถระได้ยั้งเวลาให้ล่องไปเล็กน้อย ณ ที่นั่นเอง ทราบความที่ภรรยาของนายปุณณะนั้นขึ้นสู่ทางแล้ว จึงเดินมุ่งหน้าไปภายในพระนคร.

[ภรรยาของนายปุณณะถวายภัตแก่พระเถระ]

นางพบพระเถระในระหว่างทางแล้ว คิดว่า

“บางคราว เมื่อมีไทยธรรม, เราก็ไม่พบพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า, บางคราว เมื่อเราพบพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า, ไทยธรรมไม่มี, ก็วันนี้ เราได้พบพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแล้ว, ทั้งไทยธรรมก็มีอยู่; พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า จักทำความสงเคราะห์แก่เราหรือหนอแล?”

นางวางภาชนะใส่ภัตลงแล้ว ไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้ว กล่าวว่

“ท่านผู้เจริญ ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอย่าคิดว่า ‘ภัดนี้ เศร้าหมองหรือประณีต’ จงทำความสงเคราะห์แก่ทาสของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเถิด.”

พระเถระ น้อมบาตรเข้าไป, เมื่อนางเอามือข้างหนึ่งรองภาชนะ อีกข้างหนึ่งถวายภัตอยู่, เมื่อถวายภัตไปได้ครึ่งหนึ่ง, จึงเอามือปิดบาตรด้วยพูดว่า “พอแล้ว.”

นางกล่าวว่า “พระคุณเจ้า ส่วนเพียงส่วนเดียว ดิฉันไม่อาจทำให้เป็น ๒ ส่วนได้,

พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่ต้องทำความสงเคราะห์แก่ทาสของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าในโลกนี้ จงทำความสงเคราะห์ในปรโลกเถิด,

ดิฉันประสงค์จะถวายมิให้เหลือเศษเลย” ดังนี้แล้ว ก็ได้ใส่ภัตทั้งหมดลงในบาตรของพระเถระ แล้วทำความปรารถนาว่า

“ดิฉันถึงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเห็นแล้วนั้นแหละ.”

พระเถระ กล่าวว่า “จงสำเร็จอย่างนั้นเถิด” ยืนอยู่นั้นแหละ ทำอนุโมทนาแล้ว ได้นั่งทำภัตกิจ ณ ที่สะดวกด้วยน้ำแห่งหนึ่ง.

ฝ่ายนาง กลับไปหาข้าวสารหุงเป็นภัตแล้ว.

แม้นายปุณณะ ได้ได้ประมาณครึ่งกีส ไม่อาจทนความหิวได้ จึงปล่อยโค เข้าไปยังร่มไปแห่งหนึ่ง นั่งคอยดูทางอยู่.

ลำดับนั้น ภรรยาของเขาถือภัตเดินไป พอเห็น ก็คิดว่า

“เขาถูกความหิวบีบคั้น นั่งคอยดูเราอยู่แล้ว; ถ้าว่า เขาจักคุกคามเราว่า ‘เจ้าซักข้าเหลือเกิน’ แล้วเอาด้ามปฏัก^๑ฟาดเรา,

กรรมที่เราทำแล้ว จักเป็นของไร้ประโยชน์, เราจักต้องชิงบอกแก่เขาก่อนทีเดียว” ดังนี้แล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ว่า

“นาย วันนี้ ท่านจงทำจิตให้ผ่องใส สักวันหนึ่งเถิด, อย่าได้ทำกรรมที่ดิฉันทำแล้วให้ไร้ประโยชน์,

ก็ดิฉันนำภัตมาให้ท่านแต่เช้าตรู่ พบพระธรรมเสนาบดีในระหว่างทาง จึงถวายภัตของท่านแก่พระเถระนั้น

แล้วไปหุงภัตมาใหม่, จงทำจิตให้เลื่อมใสเถิด นาย.”

เขาถามว่า “เจ้าพูดอะไร? นางผู้เจริญ” ได้สดับเรื่องนั้นซ้ำอีกแล้ว จึงพูดว่า

“นางผู้เจริญ เจ้าถวายภัตของเราแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ทำความดีแล้วเทียว,

เช้าตรู่วันนี้ แม้เราก็ได้ถวายไม้สีฟัน และน้ำบ้วนปากแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแล้ว” มีใจเลื่อมใสเปลितเปลินถ้อยคำนั้นแล้ว

เป็นผู้มีกายอ่อนเปลี้ย เพราะได้ภัตในเวลาสาย พาดศีรษะบนตักของภรรยาแล้วก็กลับไป.

[ทานของ ๒ สามภรรยาอำนวยผลในวันนั้น]

ครั้งนั้น ที่ที่เขาได้ไว้แต่เช้าตรู่ ได้เป็นทองคำเนื้อสุกทั้งหมดจนกระทั่งฝุ่นละอองดิน ตั้งอยู่ตรงมดุกองดอกกัณณการ์,

๑ ปฏัก ประดัก ไม้ท่อนกลมยาวคล้ายตะพดที่ฝั่งเหล็กแหลมข้างปลาย ใช้แทงสัตว์พาหนะเช่นวัวควายเพื่อบังคับให้ทำตามที่ต้องการ.

เขาตื่นขึ้น แลเห็นแล้ว จึงพูดกะภรรยาว่า

“นางผู้เจริญ ที่ที่ฉันใดแล้วนั้น ปรากฏแก่ฉันเป็นทองคำทั้งหมด, เพราะฉันได้มัดสายเกินไป ตาจะหายไปกระมังหนอ?”

แม้ภรรยาของเขา ก็รับรองว่า “ที่นั่น ก็ย่อมปรากฏแม้แก่ดิฉันอย่างนั้นเหมือนกัน.”

เขาลุกขึ้น ไปในที่นั้น จับก้อนหนึ่งตีที่งอนใดแล้ว ทราบว่าเป็นทองคำ จึงคิดว่า

“โอ! ทานที่เราถวายแก่พระผู้เป็นเจ้าธรรมเสนาบดี แสดงผลในวันนี้อง, ก็เราไม่อาจที่จะช้อนทรัพย์ประมาณเท่านี้ไว้ใช้สอยได้”

จึงเอาทองคำใส่เต็มภาตข้าวที่ภรรยานำมาแล้ว ได้ไปสุ่ราชตระกูล มีโอกาสอันพระราชพาพระราชทานแล้ว

จึงเข้าไปถวายบังคมพระราชพา, เมื่อพระองค์ตรัสว่า “อะไร? พ่อ” จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทวราช

ที่ที่ข้าพระองค์ใดแล้วในวันนี้อย่างหมด เป็นที่เต็มไปด้วยทองคำทั้งนั้นตั้งอยู่แล้ว, พระองค์ควรจะรับสั่งให้ชนทองคำมาไว้.”

พระราชพา. ท่านเป็นใคร?

นายปุณณะ. ข้าพระองค์ชื่อปุณณะ.

พระราชพา. ก็วันนี้ ท่านทำอะไรเล่า?

นายปุณณะ. เช้าตรู่วันนี้ ข้าพระองค์ได้ถวายไม้สีฟันและน้ำบ้วนปากแก่พระธรรมเสนาบดี,

ส่วนภรรยาของข้าพระองค์ ได้ถวายมัดที่ท่านนำมาให้ข้าพระองค์แก่พระธรรมเสนาบดีนั้นเหมือนกัน.

พระราชพา ทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า “พ่อผู้เจริญ ได้ยินว่า ทานที่ท่านถวายพระธรรมเสนาบดี แสดงวิบากในวันนี้อง”

แล้วตรัสถามว่า “พ่อ เราจะทำอย่างไร?”

นายปุณณะ. ขอพระองค์จงส่งเกวียนไปหลายๆ พัน ให้นำทองคำมาเถิด.

พระราชพาทรงส่งเกวียนทั้งหลายไปแล้ว.

เมื่อพวกราชบุรุษพูดว่า “เป็นของพระราชพา” ถือเอาอยู่, ทองคำที่เขาถือเอาแล้วๆ ย่อมเป็นดินอย่างเดิม.

พวกเขาไปทูลพระราชพา อันพระองค์ตรัสถามว่า “ก็พวกเจ้าพูดว่าอะไร? จึงถือเอา”

จึงทูลว่า “พูดว่า ‘เป็นพระราชทรัพย์ของพระองค์.’”

พระราชพา. หาใช้ทรัพย์ของเราไม่, พวกเจ้าจงไป, จงพูดว่า ‘เป็นทรัพย์ของนายปุณณะ’ ถือเอาเถิด.

พวกเขาทำอย่างนั้น.

ทองคำที่เขาถือแล้วๆ ได้เป็นทองคำแท้.

พวกเขาจึงขนทองคำนั้นทั้งหมดมาทำเป็นกองไว้ ที่ท้องพระลานหลวง.

(ทองคำทั้งหมดนั้น) ได้เป็นกองสูงประมาณ ๘๐ ศอก.

[นายปุณณะได้รับตำแหน่งเศรษฐี]

พระราชพา ทรงรับสั่งให้ชาวพระนครประชุมกันแล้ว ตรัสถามว่า “ในพระนครนี้ ใครมีทองคำถึงเพียงนี้บ้าง?”

ชาวพระนคร. ไม่มี พระเจ้าข้า.

พระราชพา. ก็ควรจะให้อะไรแก่นายปุณณะเล่า?

ชาวพระนคร. ฉัตรสำหรับเศรษฐี พระเจ้าข้า.

พระราชชาตรีว่า “นายปุณณะจงเป็นเศรษฐี ชื่อพหูชนเศรษฐี”
แล้วได้พระราชทานฉัตรสำหรับเศรษฐีแก่เขา พร้อมด้วยโภคะมากมาย.

ครั้งนั้น เขากราบทูลพระราชนั้นว่า “ข้าแต่สมมติเทวราช ข้าพระองค์ทั้งหลายอาศัยอยู่ในตระกูลอื่น ตลอดเวลาถึงเพียงนี้, ขอพระองค์ได้โปรดประทานที่อยู่แก่ข้าพระองค์เถิด.”

พระราชชาตรีว่า “ถ้ากระนั้น ท่านจงดู, กอไม้ฉันนั้น ปรากฏอยู่ทางด้านทักษิณ, จงนำเอากอไม้ฉันนั้นออก ให้ช่างทำเรือนเถิด”
ดังนี้แล้ว ก็ตรัสบอกที่เรือนของเศรษฐีเก่า.

เขาให้ช่างทำเรือนในที่นั้น โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ทำเคหะปเวสนมงคล^๑ และฉัตรมงคล^๒ เป็นงานเดียวกัน

ได้ถวายทานแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุข ตลอด ๗ วัน.

ครั้งนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงทำอนุโมทนาทานแก่เขา จึงตรัสอนุพุทพิกถาแล้ว.

ในกาลจบธรรมกถา ชนทั้ง ๓ คือ ปุณณะเศรษฐี ๑ ภรรยาของเขา ๑ นางอุตตราผู้เป็นธิดา ๑ ได้เป็นพระโสดาบันแล้ว.

[ธิดापुณณะเศรษฐีได้เป็นภรรยาสุมนเศรษฐี]

ในกาลต่อมา เศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ขอธิดาของปุณณะเศรษฐีให้บุตรของตน.

เขาพูดว่า “ผมจักไม่ให้,” เมื่อเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ พูดว่า

“จงอย่าทำอย่างนั้น, ท่านอาศัยฉันอยู่ตลอดเวลาถึงเพียงนี้ทีเดียว จึงได้สมบัติ, จงให้ธิดาแก่บุตรของฉันเถิด” จึงกล่าวว่า
“บุตรของท่านนั้น เป็นมิจฉาทิภูตวิญญู, ส่วนธิดาผมเห็นห่างจากพระรัตนะทั้ง ๓ แล้ว ไม่อาจเป็นไปได้อีก,
ผมจึงจักยกธิดาให้บุตรของท่านนั้นไม่ได้เลย.”

ครั้งนั้น กุลบุตรทั้งหลายมีเศรษฐีและคฤหบดีเป็นต้น เป็นอันมาก วิงวอนเขาว่า

“อย่าทำลายความสนิทสนมกับด้วยเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นั้น, จงยกธิดาให้บุตรของเขาเถิด.”

เขารับคำของกุลบุตรเหล่านั้นแล้ว ได้ยกธิดาให้ในดิลิเพ็ญเดือนอาสาฬหะ.

จำเดิมแต่เวลาไปสู่ตระกูลสามีแล้ว นางมีได้ๆ เพื่อจะเข้าไปหาภิกษุหรือภิกษุณี หรือเพื่อถวายทานหรือฟังธรรมเลย.

เมื่อล่วงไปได้ประมาณ ๒ เดือนครึ่ง ด้วยอาการอย่างนี้, นางจึงถามสาวใช้ผู้อยู่ในสำนักว่า

“เวลานี้ ภายในพรรษา ยังเหลืออีกเท่าไร?”

สาวใช้. ยังอยู่อีกครึ่งเดือน คุณแม่.

นางส่งข่าวไปให้บิดาว่า “เหตุไฉน บิดามารดาจึงขัดฉันทฉันไว้ในเรือนมีรูปอย่างนี้?

การที่บิดามารดาทำฉันให้เป็นคนเสียโฉม แล้วประกาศว่าเป็นทาสี ของชนพวกอื่น ยังจะประเสริฐกว่า,

การที่ยกให้แก่ตระกูลมิจฉาทิภูตวิญญูเห็นปานนี้ ไม่ประเสริฐเลย,

ตั้งแต่เวลาดิฉันมาแล้ว ดิฉันไม่ได้ทำบุญแม้สักอย่างในประเภทบุญมีการพบเห็นภิกษุเป็นต้นเลย.”

๑ มงคลอันบุคคลพึงทำในกาลเป็นที่เข้าไปสู่เรือน.

๒ มงคลอันบุคคลพึงทำแก่ฉัตรในกาลเป็นที่ฉลองฉัตร.

ลำดับนั้น บิดาของนางให้รู้สึกไม่สบายใจ ด้วยคิดว่า “ธิดาของเราได้รับทุกข์หนอ” จึงส่งทรัพย์ไป ๑๕,๐๐๐ กหาปณะ ด้วยสั่งว่า “ในนครนี้มีหญิงคนิกาศื่อสิริมา, เจ้าจงพูดว่า ‘หล่อนจงรับทรัพย์วันละ ๑,๐๐๐ กหาปณะ’ นำนางมาด้วยกหาปณะเหล่านี้ ทำให้เป็นนางบำเรอของสามีแล้ว ส่วนตัวทำบุญทั้งหลายเถิด.”

นางให้เชิญนางสิริมามาแล้ว พูดว่า “สหาย เธอจงรับกหาปณะเหล่านี้แล้ว บำเรอชายสหายของเธอสักกึ่งเดือนนี้เถิด.”

นางสิริมานั้น รับรองว่า “ดีละ”

นางพาเขาไปสำนักของสามี, เมื่อสามีนั้นเห็นนางสิริมาแล้ว กล่าวว่า “อะไรกันนี้?” จึงบอกว่า

“นาย ขอให้หญิงสหายของดิฉันบำเรอนายตลอดกึ่งเดือนนี้, ส่วนดิฉัน ใครจะถวายทานและฟังธรรม ตลอดกึ่งเดือนนี้.”

เศรษฐีบุตรเห็นนางมีรูปงาม เกิดความสันทัด จึงรับรองว่า “ดีละ”

[นางอุตตราได้โอกาสทำบุญ]

แม้นางอุตตราแล นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอพระองค์อย่าเสด็จไปก่อน ฟังรับภิกษาในเรือนนี้แห่งเดียว ตลอดกึ่งเดือนนี้.” รับปฏิญญาของพระศาสดาแล้ว มีใจยินดีว่า

“บัดนี้ เราจักได้เพื่ออุปัฏฐากพระศาสดาและฟังธรรมตั้งแต่นี้ไป ตลอดจนถึงวันมหาปวารณา”

เที่ยวจัดแจงกิจทุกอย่างในโรงครัวใหญ่ด้วยกล่าวว่า “พวกท่านจงต้มข้าวต้มอย่างนี้, จงนั่งชมอย่างนี้.”

ครั้งนั้น สามีของนาง คิดว่า “พຽງนี้เป็นวันมหาปวารณา” ยืนตรงหน้าต่าง บ่ายหน้าไปทางโรงครัวใหญ่ ตรวจสอบอยู่ด้วยคิดว่า

“นางบอดเขลานั้น เที่ยวทำอะไรอยู่หนอแล?”

แลเห็นธิดาเศรษฐีนั้น ขมุกขมอมไปด้วยเหงื่อ เปราะด้วยเกล้า มอมแมมด้วยถ่านและเขม่า เที่ยวจัดทำอยู่อย่างนั้น จึงคิดว่า

“พุทโธ! หญิงบอดเขลา ไม่สวยสมบัติมีสิริเช่นนี้ ในฐานะเห็นปานนี้, กลับมีจิตยินดีว่า ‘เราจักอุปัฏฐากสมณะศีระขลัง’

เที่ยวไป” จึงหัวเราะแล้ว หลบไป.

เมื่อเศรษฐีบุตรนั้นหลบไปแล้ว, นางสิริมาซึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ของเขาคิดว่า “เศรษฐีบุตรนั้นมองดูอะไรหนอแล จึงหัวเราะ”

จึงมองลงไปทางหน้าต่างนั้นแหละ เห็นนางอุตตราแล้วคิดว่า

“เศรษฐีบุตรนี้หัวเราะก็เพราะเห็นนางคนนี้, ความซิดขมของเศรษฐีบุตรนี้คงมีกับด้วยนางเป็นแน่.”

[นางสิริมาหึงนางอุตตรา เอาเนยใสเคี้ยว]

ได้ยินว่า นางสิริมานั้น แม้อยู่เป็นพาหิรกสตรีในเรือนนั้นตลอดกึ่งเดือน สวยสมบัตินั้นอยู่ ก็ยังไม่รู้ว่าตัวเป็นหญิงภายนอก

ได้ทำความสำคัญว่า “ตัวเป็นแม่เจ้าเรือน.”

นางผูกอาฆาตต่อนางอุตตราว่า “จักต้องยังทุกข์ให้เกิดแก่ฉัน” จึงลงจากปราสาท เข้าไปสู่โรงครัวใหญ่

เอาทัพพีตักเนยใสอันเคี้ยวแล้วในกระทกนั้นที่ทอดขนม แล้วก็เดินมุ่งหน้าตรงไปหานางอุตตรา.

นางอุตตรา เห็นนางสิริมานั้นเดินมา จึงแม่เมตตาไปถึงนางว่า

“หญิงสหายของเราทำอุปการะแก่เรามาก, จักรวาลก็แคบเกินไป, พรหมโลกก็ต่ำนัก, ส่วนคุณของหญิงสหายเราใหญ่มาก;

ก็เราอาศัยนางนั้น จึงได้เพื่อถวายทานและฟังธรรม;

ถ้าเรามีความโกรธเห็นนางสิริมานั้น, เนยใสนี้จะลวกเราเถิด; ถ้าไม่มี, อย่าลวกเลย.”

เนยใสซึ่งเดือดพล่านที่นางสิริมานั้นรดลงเบื้องบนนางอุตตรานั้น ได้เป็นเหมือนน้ำเย็น.

ลำดับนั้น พวกทาสีของนางอุตตรา เห็นนางผู้ตกให้เต็มทัพพีอีก ด้วยเข้าใจว่า “เนยใสนี้คงจักเย็น” ถือเดินมาอยู่ จึงคุกคามว่า “นางหัวดี เจ้าจงหลีกไป, เจ้าไม่ควรจะรดเนยใสที่เดือดพล่านบนเจ้าแม่ของพวกเรา” แล้วต่างลุกขึ้นจากที่นั่งบ้าง ที่นั่นบ้าง ใช้มือบ้าง เท้าบ้าง ทูบถีบให้ล้มลงบนพื้น.

นางอุตตรา ไม่สามารถจะห้ามปรามนางทาสีเหล่านั้นได้.

ที่นั่น นางจึงห้ามทาสีทุกคนที่ยืนคร่อมอยู่ข้างบนนางสิริมานั้นแล้ว ถามว่า “เพื่อประสงค์อะไร เธอจึงทำกรรมหนักถึงปานนี้?” ดังนี้แล้ว โอวาทนางสิริมา ให้อาบด้วยน้ำอุ่น ทาด้วยน้ำมันที่หุงตั้ง ๑๐๐ ครั้ง.

[นางสิริมารู้สึกตัว ขอโทษนางอุตตรา]

ขณะนั้น นางสิริมานั้น รู้ตัวว่าเป็นหญิงภายนอกแล้ว คิดว่า

“เรารดเนยใสที่เดือดพล่านลงเบื้องบนนางอุตตรานี้ เพราะเหตุเพียงความหัวเราะของสามี ทำกรรมหนักแล้ว.

นางอุตตรานี้ ไม่สิ่งบังคับพวกทาสีว่า ‘พวกเธอจับเขาไว้’ กลับห้ามพวกทาสีทั้งหมด แม้ในเวลาที่ยังขมเหงเรา ได้ทำกรรมที่ควรทำแก่เราเท่านั้น; ถ้าเราไม่ขอให้นางอุตตรานี้อดโทษให้, ศีระะของเราพึงแตกออก ๗ เสียง” ดังนี้แล้ว จึงหมอบลงแทบเท้าของนางอุตตรานั้น แล้วกล่าวว่า “คุณแม่ ขอคุณแม่จงอดโทษให้ดิฉันเถิด.”

นางอุตตรา. ดิฉันเป็นธิดาที่มีบิดา. เมื่อบิดาอดโทษให้, ก็จักอดโทษให้.

นางสิริมา. คุณแม่ ชื่อนั้น จงยกไว้เถิด, ดิฉันจักให้ท่านปุลณเศรษฐีผู้บิดาของคุณแม่อดโทษให้ด้วย.

นางอุตตรา. ท่านปุลณะ เป็นบิดาบังเกิดเกล้าของดิฉันในวิภูฏะ,
แต่เมื่อบิดาผู้บังเกิดเกล้าในวิภูฏะอดโทษให้ ดิฉันจึงจักอดโทษ.

นางสิริมา. ก็ใครเล่า? เป็นบิดาบังเกิดเกล้าของคุณแม่ในวิภูฏะ.

นางอุตตรา. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

นางสิริมา. ดิฉันไม่มีความคุ้นเคยกับพระองค์.

นางอุตตรา. ฉันทักทำเอง, พຽງนี้ พระศาสดาจักทรงพาทิภิกษุสงฆ์เสด็จมาที่นี่;
เธอจงถือสักการะตามแต่จะได้อาเป็นที่นี้แหละ แล้วขอให้พระองค์อดโทษเถิด.

[นางสิริมาขอให้พระศาสดาทรงอดโทษ]

นางสิริมานั้น รับว่า “ดีละ คุณแม่” ลุกขึ้น ไปสู่เรือนของตน สั่งหญิงบริวาร ๕๐๐ ให้เตรียมขาทนียะและสุเปยยะ^๑ ต่างๆ อย่าง รุ่งขึ้น ก็ถือสักการะนั้นมาเรือนของนางอุตตรา ไม่กล้าจะใส่บาตรภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเป็นประมุข จึงได้ยืนอยู่แล้ว.

นางอุตตรา รับเอาสิ่งของทั้งหมดนั้นมาจัดแล้ว.

ในเวลาเสร็จภัตกิจ นางสิริมาพร้อมด้วยบริวาร หมอบลงแทบเบื้องพระบาทของพระศาสดา.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสถามนางว่า “เจ้ามีความผิดอะไร?”

นางสิริมา. พระเจ้าข้า วานนี้ หม่อมฉันได้ทำกรรมชื่อนี้.

เมื่อเป็นเช่นนั้น หญิงสหายของหม่อมฉัน ยังห้ามทาสีซึ่งเบียดเบียนหม่อมฉัน ได้ทำอุปกัระแก่หม่อมฉันโดยแท้,

๑ สุเปยย วัตถุเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สุปะ.

หม่อมฉันนั้น รู้สึกถึงคุณของนางนี้ จึงขอให้นางนี้อดโทษ,
เมื่อเป็นเช่นนั้น นางกล่าวกะหม่อมฉันว่า ‘เมื่อพระองค์ทรงอดโทษให้ จึงจักอดโทษให้.’

พระศาสดา. อุตตรา ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ?

นางอุตตรา. อย่างนั้น พระเจ้าข้า, วานนี้ หญิงสหายของหม่อมฉันได้รดเนยใสที่เดือดพล่าน บนศีรษะของหม่อมฉัน.

พระศาสดา. เมื่อเช่นนั้น เธอคิดอย่างไร?

นางอุตตรา. หม่อมฉันคิดอย่างนี้ว่า ‘จักรวาลแคบนัก, พรหมโลกก็ยิ่งต่ำเกินไป, คุณของหญิงสหายข้าพระองค์เท่านั้นใหญ่,
เพราะหม่อมฉันอาศัยเขา จึงได้เพื่อถวายทานและฟังธรรม; ถ้าว่า หม่อมฉันมีความโกรธอยู่เหนือนางนี้,
เนยใสที่เดือดพล่านนี้ จงลวกหม่อมฉันเถิด, ถ้าหาไม่แล้ว, ขออย่าลวกเลย, แล้วได้แผ่เมตตาไปยังนางสิริมานี้
พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสว่า “ดีละ ดีละ อุตตรา, การชนะความโกรธอย่างนั้น สมควร;

ก็ธรรมดา คนมักโกรธ ฟังชนะด้วยความไม่โกรธ, คนต่ำเขาตัดพ้อเขา ฟังชนะได้ด้วยความไม่ต่ำ (ตอบ) ตัดพ้อ (ตอบ),
คนตระหนี่จัด ฟังชนะได้ด้วย การให้ของๆ ตน, คนมักพูดเท็จ ฟังชนะได้ด้วยคำจริง” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ฟังชนะคนโกรธ ด้วยความไม่โกรธ, ฟังชนะคนไม่ดี ด้วยความดี,
ฟังชนะคนตระหนี่ด้วยการให้, ฟังชนะคนพูดเหลวไหล ด้วย (การพูด) คำจริง.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกโกเรน ความว่า บุคคลผู้มักโกรธแล ฟังเป็นผู้อันบุคคลฟังชนะ ด้วยความไม่โกรธ.

ผู้ไม่ดี คือผู้ไม่เจริญ เป็นผู้อันบุคคลฟังชนะด้วยความดี,

ผู้ตระหนี่ คือเหนียวแน่นจัด เป็นผู้อันบุคคลฟังชนะด้วยจิตคิดสละของๆ ตน,

คนพูดเหลวไหล อันบุคคลฟังชนะด้วยคำจริง;

เพราะเหตุนี้ พระศาสดา จึงตรัสอย่างนี้ว่า “อกโกเรน ชินเ โกรธ ๒ เปฯ สจเจนาลิกวาทินิ.”

ในกาลจบเทศนา นางสิริมา พร้อมด้วยสตรีทั้ง ๕๐๐ ตั้งอยู่แล้ว ในโสภาปัตติผล ดังนี้แล.

เรื่องอุตตราอุบาสิกา จบ.

๔. เรื่องปัญหาของพระโมคคัลลานเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภปัญหาของพระมหาโมคคัลลานเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สจฺจํ ภณฺ” เป็นต้น.

[พระโมคคัลลานะไปเทวโลก]

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง พระเถระไปยังเทวจาริก ยืนอยู่ที่ประตูวิมานของเทพธิดาผู้มีศักดิ์มากแล้ว

จึงพูดอย่างนี้ กะเทพธิดาองค์นั้น ผู้มาสู่สำนักของตนไว้แล้วยืนอยู่ว่า

“เทพธิดา สมบัติของท่านมากมาย, ท่านได้เพราะทำกรรมอะไร?”

เทพธิดา. อย่างถามดิฉันเลย เจ้าข้า.

นัยว่า เทพธิดา ละอายอยู่ด้วยกรรมอันเล็กน้อยของตนถึงได้พูดอย่างนี้.

ก็เทพธิดานั้น อันพระเถระกล่าวอยู่ว่า “จงบอกเถิด” จึงพูดว่า

“ท่านผู้เจริญ ทาน ดิฉันก็ได้ถวาย, การบูชาก็ได้ทำ, พระธรรม ก็ได้ฟัง, รักษาเพียงคำสัตย์ อย่างเดียว.”

พระเถระ ไปยังประตูวิมานแม้อื่นแล้ว ก็ถามเทพธิดาแม้อื่นผู้มาแล้วๆ.

ถึงเมื่อเทพธิดาเหล่านั้น ไม่อาจเพื่อจะปกปิดเกียดกันพระเถระได้อย่างนั้นนั่นแล, เทพธิดาองค์หนึ่ง จึงพูดก่อนว่า

“ท่านผู้เจริญ บรรดาบุญกรรมมีทานเป็นต้น ชื่อว่าบุญกรรมอันดิฉันทำแล้ว ไม่มี,

แต่ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ดิฉันได้เป็นทาสีของคนอื่น,

นายของดิฉันนั้น ดูร้ายหยาบคายเหลือเกิน ย่อมเอาไม้บ้าง ท่อนฟืนบ้าง ที่ตัวพลันฉวยได้ๆ ติศิระชะ,

ดิฉันนั้น เมื่อความโกรธเกิดขึ้น, ก็นึกคิดตัวเองเท่านั้นว่า ‘นายของเจ้านี้ เป็นใหญ่ เพื่อจะทำให้เจ้าเสียโฉมก็ได้

เพื่อจะตัดอวัยวะมีจุมูกเป็นต้นของเจ้าก็ได้, เจ้าอย่าโกรธเลย’ ดังนี้แล้ว ก็ไม่ทำความโกรธ; ด้วยเหตุนี้ ดิฉันจึงได้สมบัตินี้.”

เทพธิดาองค์อื่น ต่างก็บอกทานเล็กน้อยอันตนๆ ทำแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า

“ท่านผู้เจริญ ดิฉันรักษาไร้อ้อย ได้ถวายอ้อยลำ ๑ แก่ภิกษุรูป ๑; องค์อื่นบอกว่า ‘ดิฉันถวายมะพลับ ผล ๑;

องค์อื่นบอกว่า ‘ดิฉันได้ถวายฟักเหลือง (ฟักทอง) ผล ๑; องค์อื่นบอกว่า ‘ดิฉันได้ถวายผลลิ้นจี่ผล ๑;

องค์อื่นบอกว่า ‘ดิฉันได้ถวายเง้ามันกำมือหนึ่ง;

องค์อื่นบอกว่า ‘ดิฉันได้ถวายสะเดากำมือหนึ่ง’ ดังนี้แล้ว

ก็บอกว่า ‘ด้วยเหตุนี้ พวกดิฉันจึงได้สมบัตินี้.”

[กล่าวคำสัตย์เท่านั้นจะไปสวรรค์ได้]

พระเถระ ฟังกรรมที่เทพธิดาเหล่านั้นทำแล้ว จึงลงจากสวรรค์ เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้วทูลถามว่า

“พระเจ้าข้า บุคคลอาจโหมหนอแล เพื่อจะได้ทิพยสมบัติ ด้วยเหตุเพียงกล่าวคำสัตย์ เพียงดับความโกรธ

เพียงถวายทานมีผลมะพลับเป็นต้นอันเล็กน้อยเหลือเกิน?”

พระศาสดา. โมคคัลลานะ เพราะเหตุไร เธอจึงถามเรา? พวกเทพธิดา บอกเนื้อความแก่เธอแล้ว มิใช่หรือ?

โมคคัลลานะ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า, บุคคลเห็นจะได้ทิพยสมบัติด้วยกรรมมีประมาณเท่านั้น.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะพระโมคคัลลานะนั้นว่า “โมคคัลลานะ บุคคลกล่าวเพียงคำสัตย์ก็ดี ละเพียงความโกรธก็ดี ถวายทานเพียงเล็กน้อยก็ดี ย่อมไปเทวโลกได้แท้” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคล ควรกล่าวคำสัตย์, ไม่ควรโกรธ, ถึงถูกเขาขอร้อง ก็พึงให้,
บุคคลพึงไปในสำนักของเทพดาทั้งหลายได้ ด้วยฐานะ ๓ นั้น.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า สัจจ ภาณ ความว่า พึงแสดงคือพึงกล่าวคำสัตย์. อธิบายว่า “ควรตั้งมั่นอยู่ในคำสัตย์.”

บทว่า น กุชเมยย ได้แก่ ไม่ควรโกรธต่อบุคคลอื่น.

บทว่า ยาจิต ความว่า บรรพชิตผู้มีศีล ชื่อว่าผู้ขอ.

ความจริง บรรพชิตเหล่านั้น ไม่ขอเลยว่่า “ขอท่านจงให้” ย่อมยืนอยู่ที่ประตูเรือนก็จริง,
ถึงกระนั้น โดยอรรถ ก็ชื่อว่ายอมขอทีเดียว;

บุคคล อันผู้มีศีลขอแล้วอย่างนั้น, เมื่อไทยธรรมแม้เล็กน้อยมีอยู่, ก็พึงให้แม้เพียงเล็กน้อย.

สองบทว่า เอเตหิ ตีหิ ความว่า บรรดาเหตุเหล่านั้น ด้วยเหตุแม้อย่างเดียว บุคคลพึงไปเทวโลกได้.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องปัญหาของพระโมคคัลลานเถระ จบ.

๕. เรื่องปัญหาที่ภิกษุทูลถาม

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยเมืองสาเกต ประทับอยู่ในอัญชนวัน ทรงปรารภปัญหาที่ภิกษุทั้งหลายทูลถาม ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อหิสกา เย” เป็นต้น.

[สองผู้เมียแสดงตนเป็นพุทธบิดาและพุทธมารดา]

ตั้งได้ลำดับมา ในกาลที่พระผู้มีพระภาคมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จเข้าไปเมืองสาเกต เพื่อบิณฑบาต พราหมณ์เฒ่าชาวเมืองสาเกตคนหนึ่ง กำลังเดินออกไปจากพระนคร พบพระศพลที่ระหว่างประตู จึงหมอบลงแทบพระบาททั้ง ๒ แล้ว จับที่ข้อพระบาทไว้แน่น พลังกล่าวว่า

“พ่อ ธรรมดา มารดาและบิดา อันพวกลูกชายพึงประคบประหงม ในเวลาที่ท่านชราแล้วมิใช่หรือ?

เหตุไรเล่า พ่อจึงไม่แสดงตน (ให้ปรากฏ) แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลประมาณเพียงนี้?

พระองค์อันข้าพระองค์เห็นก่อน, ขอพระองค์จงเสด็จมาเยี่ยมมารดาบ้าง” ดังนี้แล้ว ก็ได้พาพระศาสดาไปสู่เรือนของตน.

พระศาสดา เสด็จไปที่เรือนนั้นแล้ว ทรงนั่งเหนืออาสนะซึ่งปูลาดไว้กับด้วยภิกษุสงฆ์.

ฝ่ายพราหมณ์ มาหมอบแทบพระบาททั้ง ๒ ของพระศาสดาแล้ว ทูลว่า “พ่อ พ่อเป็นผู้ไปเสียที่ไหน สิ้นกาลประมาณเพียงนี้?

ธรรมดา มารดาและบิดา อันบุตรธิดาควรบำรุง ในเวลาที่ท่านแก่เฒ่ามิใช่หรือ?”

แล้วให้บุตรและธิดาทั้งหลายไหว้ด้วยคำว่า “พวกเจ้าจงมา, จงไหว้พระพี่ชาย.”

แม้ ๒ สามภรรยา นั้น มีใจยินดี เลี้ยงดูภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขแล้ว ทูลว่า

“พระเจ้าข้า ของพระองค์จงทรงรับภิกษาที่เรือนนี้แหละเป็นนิตย์”

เมื่อพระศาสดา ตรัสว่า “ธรรมดาพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงรับภิกษาเป็นนิตย์ ในที่แห่งเดียวเท่านั้น,” จึงกราบทูลว่า

“ถ้ากระนั้น ขอพระองค์พึงส่งพวกคนที่มาเพื่อนิมนต์พระองค์ไปที่สำนักของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า.”

จำเดิมแต่นั้น พระศาสดา ทรงส่งพวกคนที่มาเพื่อนิมนต์ไป ด้วยพระดำรัสว่า “พวกท่านจงไปบอกแก่พราหมณ์เถิด.”

คนที่มานิมนต์เหล่านั้น ย่อมไปบอกแก่พราหมณ์ว่า “เราทั้งหลาย ย่อมนิมนต์พระศาสดา เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้.”

ในวันรุ่งขึ้น พราหมณ์ย่อมถือภาชนะภัตและภาชนะแกง จากเรือนของตนไปสู่สถานที่พระศาสดาทรงนั่งอยู่.

ก็ในเมื่อการนิมนต์ไป (ฉัน) ในที่อื่นไม่มี, พระศาสดา ย่อมทรงทำภัตกิจที่เรือนของพราหมณ์นั้นแล.

แม้ ๒ สามภรรยา นั้น ถวายไทยธรรมของตน แต่พระตถาคตอยู่ พึงธรรมกถาอยู่ ตลอดกาลเป็นนิตย์ บรรลุอนุคามิผลแล้ว.

[พระศาสดาตรัสบุพประวัติของพราหมณ์]

ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พราหมณ์ชื่อโน้น รู้ว่า ‘พระเจ้าสุทโธทนะ เป็นพระบิดาของพระตถาคต,

พระนางเจ้ามหายา เป็นพระมารดา’, ทั้งรู้ที่อยู่ (อย่างนั้น) แล และ พร้อมกับพราหมณ์เรียกพระตถาคตว่า ‘บุตรของเรา,’

ฝ่ายพระศาสดา ก็ทรงรับรองอย่างนั้นเหมือนกัน; จักมีเหตุอะไรหนอแล?”

พระศาสดา ทรงสดับถาของภิกษุเหล่านั้นแล้วตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทั้ง ๒ สามภรียานั้น ย่อมเรียกบุตรของตนเท่านั้นว่า ‘บุตร’” ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมา

ทรงแสดงความที่พระองค์เป็นบุตรของพราหมณ์ผู้เมียทั้ง ๒ นั้นสิ้น ๓ พันชาติ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พราหมณ์นี้ได้เป็นบิดาของเรา ๕๐๐ ชาติ ดิดๆ กัน, เป็นอาของเรา ๕๐๐ ชาติ, เป็นลุงของเรา ๕๐๐ ชาติ, ถึงพราหมณ์นั้น ก็ได้เป็นมารดาของเรา ๕๐๐ ชาติ ดิดๆ กัน, เป็นน้าของเรา ๕๐๐ ชาติ, เป็นป้าของเรา ๕๐๐ ชาติ; เราเป็นผู้เจริญแล้วในมือของพราหมณ์ ๑,๕๐๐ ชาติ; เจริญแล้วในมือพราหมณ์ ๑,๕๐๐ ชาติอย่างนี้,” แล้วได้ทรงภาซิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ใจย่อมจดจ่อ, แม้จิตก็เสื่อมใสในบุคคลใด, เขาย่อมสนิทมมในบุคคลแม้
นั้น ซึ่งตนไม่เคยเห็นโดยแท้.”^๑

ความรักนั้น ย่อมเกิดเพราะอาศัยเหตุ ๒ ประการอย่างนี้ คือ
เพราะการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน ๑ เพราะการเกี่ยวคู่กันในปัจจุบัน ๑
เปรียบเหมือนดอกบัวเกิดในน้ำได้ (เพราะอาศัยเปือกตมและน้ำ) ฉะนั้น.”^๒

[พระศาสดาเสด็จไปสู่ที่เฝ้าศพของพราหมณ์]

พระศาสดา ทรงอาศัย ตรีภุณนั้น ประทับอยู่แล้วสิ้นไตรมาสนั้นแล.

ฝ่ายพราหมณ์และพราหมณีทั้ง ๒ นั้น ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตตผลแล้วก็ปรินิพพาน.

คราวนั้น คนทั้งหลายทำสักการะอย่างมากมายแก่พราหมณ์และพราหมณีเหล่านั้นแล้ว
ก็ยกทั้ง ๒ คนขึ้นสู่เรือนยอดหลังเดียวกันนั้นแหละ นำไปแล้ว.

แม้พระศาสดา มีภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็นบริวาร ได้เสด็จไปยังป่าช้ากับชนเหล่านั้นเหมือนกัน.

มหาชน ออกไปแล้ว ด้วยคิดว่า “ได้ยินว่า พระมารดาและพระบิดาของพระพุทธเจ้าทำกาละเสียแล้ว.”

พระศาสดา ได้เสด็จเข้าไปยังศาลาหลังหนึ่ง ในที่ใกล้ป่าช้า ทรงยืนอยู่แล้ว.

พวกมนุษย์ ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทำปฏิสันถารกับพระศาสดา ด้วยทูลว่า
“พระเจ้าข้า ขอพระองค์อย่าทรงคิดว่า “พระมารดาและพระบิดาของพระองค์ทำกาละแล้ว.”

[พระศาสดาตรัสชราสูตร]

พระศาสดา ไม่ทรงห้ามคนเหล่านั้นเลยว่า “พวกเธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น” ทรงตรวจดูอุทธาศัยของบริษัทแล้ว
เมื่อจะทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่ขณะนั้น จึงตรัสชราสูตร^๓ นี้ โดยนัยเป็นต้นว่า

“ชีวิตนี้น้อยหน่อ, สัตว์ย่อมตายหย่อนแม้ว่า ๑๐๐ ปี,
แม้หากผู้ใดเป็นอยู่เกินไป, ผู้นั้นย่อมตายแม้เพราะชราโดยแท้.”

ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้มีแก่สัตว์ ๘ หมื่น ๔ พันแล้ว.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่ทราบความที่พราหมณ์และพราหมณีปรินิพพานแล้ว จึงทูลถามว่า
“ภพหน้าของพราหมณ์และพราหมณีนั้นเป็นอย่างไร? พระเจ้าข้า.”

๑ ขุ. ขา. ๒๗/๒๒. สากตชาตกนติ. ตทฎฎกถา. ๒/๑๐๙.

๒ ขุ. ขา. ๒๗/๙๑ ตทฎฎกถา. ๓/๓๐๒.

๓ ขุ. มทา. ๒๙/๑๔๑.

[พระอเสขมุนีไปสู่ฐานะที่ไม่จุด]

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุปรายภพของพระอเสขมุนีทั้งหลาย ผู้เห็นปานนั้น ย่อมไม่มี, เพราะว่า พระอเสขมุนีผู้เห็นปานนั้น ย่อมบรรลุมหานิพพาน อันไม่จุด อันไม่ตาย.” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“มุนีเหล่าใด เป็นผู้ไม่เบียดเบียน สำรวมแล้วด้วยกายเป็นนิตย,
มุนีเหล่านั้นย่อมไปสู่ฐานะอันไม่จุด ซึ่งเป็นที่คนทั้งหลายไปแล้วไม่เศร้าโศก.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุนโย คือ พระอเสขมุนีทั้งหลาย บรรลุมรรคและผล ด้วยโมกขปฏิบัติ.

บทว่า กายน นั้น สักว่าเป็น (หัวข้อ) เทศนาเท่านั้น. อธิบายว่า สำรวมแล้วด้วยทวารแม่ทั้ง ๓.

บทว่า อจฺจุตฺตํ ได้แก่ เทียง.

บทว่า ฐานํ ได้แก่ ฐานะที่ไม่กำเริบ คือฐานะที่ยั่งยืน.

บทว่า ยตฺถ เป็นต้น ความว่า มุนีทั้งหลาย ย่อมไปสู่ฐานะ คือพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่คนทั้งหลายไปแล้วไม่เศร้าโศก คือไม่เดือดร้อน.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผล เป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องปัญหาที่ภิกษุทูลถาม จบ.

๖. เรื่องนางปทุมณฑาสี

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภทาสีของเศรษฐีกรุงราชคฤห์ชื่อนางปทุมณฑาสี ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สทา ชาครมานาน” เป็นต้น.

[นางปทุมณฑาสีถวายขมรับแต่พระพุทธเจ้า]

ดังได้สดับมา ในวันหนึ่ง เศรษฐีได้ให้ข้าวเปลือกเป็นอันมากแก่นางปทุมณฑาสี เพื่อประโยชน์แก่การซ่อม.

นางตามประทีปในกลางคืน ซ่อมข้าวเปลือกอยู่ มีตัวขมด้วยเหื่อ จึงได้ไปยืนตากลมอยู่ ณ ภายนอก เพื่อต้องการพักผ่อน.

ในสมัยนั้น พระทัพพมัลลบุตรเป็นผู้จัดแจงเสนาสนะ เพื่อภิกษุทั้งหลาย.

ท่านยังนิ้วมือให้สว่าง เพื่อภิกษุทั้งหลาย ผู้ฟังธรรมแล้ว ไปสู่เสนาสนะของตนๆ

นิรมิตภิกษุทั้งหลายผู้ไปข้างหน้าๆ เพื่อประโยชน์แก่การแสดงทาง.

นางปทุมณฑาสี เห็นภิกษุทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนภูเขา ด้วยแสงสว่างนั้น จึงคิดว่า

“เราถูกทุกข์ของตัวเบียดเบียน จึงไม่เข้าถึงความหลับ ในเวลาแม้นี้ก่อน, เพราะเหตุไร ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จึงไม่หลับ?” ดังนี้

ก็ทำความเข้าใจเอาเองว่า “ความไม่ผาสุก จักมีแก่ภิกษุบางรูป, หรืออุปัทวเหตุเพราะงู” จักมีในที่นั้นเป็นแน่”

แต่เขาคิดว่า จึงหยาบช้า ขุนน้ำให้ขมแล้ว ทำขมบนฝ่ามือ บังที่ถ่านเพลิง ห่อไว้ในพก คิดว่า “จักกินขม ที่ทางไปสู่ท่าน้ำ”

จึงถือหม้อ เดินบ่าหน้าไปยังท่าน้ำ.

แม้พระศาสดา ก็เสด็จดำเนินไปทางนั้นเหมือนกัน เพื่อเข้าบ้าน.

นางเห็นพระศาสดาแล้ว คิดว่า

“ในวันอื่นๆ ถึงเมื่อเราพบพระศาสดา ไทยธรรมของเราก็ไม่มี, เมื่อไทยธรรมมี, เราก็ไม่พบพระศาสดา;

ก็บัดนี้ ไทยธรรมของเราก็มี, ทั้งพระศาสดา ก็ปรากฏเฉพาะหน้า;

ถ้าพระองค์ไม่ทรงคิดว่า “ทานของเรา เศร้าหมองหรือประณีต แล้วพึงรับไซ้, เราพึงถวายขมนี” ดังนี้แล้ว

จึงวางหม้อไว้ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ถวายบังคมพระศาสดา กราบทูลว่า

“ขอพระองค์จงทรงรับทานอันเศร้าหมองนี้ ทำการสงเคราะห์แก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า.”

พระศาสดา ทรงแลดูพระอานนทเถระแล้ว ทรงน้อมบาตรที่ทำวมหาราชถวายไว้ อันพระอานนทเถระนำออกถวาย รับขม.

แม้นางปทุมณฑาสี วางขมนั้นลงในบาตรของพระศาสดาแล้ว ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กราบทูลว่า

“ขอธรรมที่พระองค์ทรงเห็นแล้วนั้นแหละ จงสำเร็จแก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า.”

พระศาสดา ทรงยืนอยู่นั้นแหละ ได้ทรงทำอนุโมทนาว่า “จงสำเร็จอย่างนั้น.”

[พระศาสดาทรงเสวยขนมของนางปทุมณา]

แม้นางปทุมณา ก็คิดว่า “พระศาสดา ทรงทำการสงเคราะห์แก่เรา รับขนมก็จริง, ถึงกระนั้น พระองค์ก็จักไม่เสวยขนมนั้น; คงประทานให้แก่กาหรือสุนัขข้างหน้า เสด็จไปยังพระราชมณเฑียร ของพระราชหรือเรือนของมหาอมาตย์แล้ว จักเสวยโภชนะอันประณีตแน่แท้.”

แม้พระศาสดา ก็ทรงดำริว่า “นางปทุมณานั้น คิดอย่างไรหนอแล?”

ทรงทราบวาระจิตของนางแล้ว จึงทรงเลศดูพระอาณนทเถระ แล้วทรงแสดงอาการที่จะทรงนั่ง.

พระเถระได้ปลาดจีวรถวาย.

พระศาสดา ได้ทรงนั่งทำภักติก ฌ ภายนอกพระนครนั่นเอง.

เทพดาในท้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้น ปิโยชารสอันสมควรแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ให้เหมือนรวงผึ้งแล้ว ใส่ลงในขนมนั้น.

ส่วนนางปทุมณา ได้ยืนแลดูอยู่.

ในเวลาเสร็จภักติก พระเถระได้ถวายน้ำ.

พระศาสดา ทรงทำภักติกเสร็จแล้ว ตรัสเรียกนางปทุมณามา ตรัสว่า “ปทุมณา เพราะเหตุไร เจ้าจึงดูหมิ่นสาวกทั้งหลายของเรา?”

นางปทุมณา. หม่อมฉันมิได้ดูหมิ่น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าแลดูสาวกทั้งหลายของเราแล้วพูดอย่างไร?

นางปทุมณา. หม่อมฉันคิดเท่านั้นว่า “เราไม่ถึงความหลับ ก็เพราะอุปัทวันตรายคือทุกข์นี้ก่อน, ท่านผู้เจริญทั้งหลายไม่เข้าถึงความหลับ เพื่ออะไรกัน, ความไม่ผาสุกจักมีแก่ภิกษุบางรูป หรืออุปัทวันตรายเพราะงู จักมีเป็นแน่” พระเจ้าข้า.

[สาวกของพระพุทธเจ้าตื่นเสมอ]

พระศาสดา ทรงสดับคำของนางปทุมณานั้นแล้ว จึงตรัสว่า “ปทุมณา เจ้าไม่หลับ เพราะอันตรายคือทุกข์ของตัวก่อน, ส่วนสาวกทั้งหลายของเรา ไม่หลับ เพราะความเป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งธรรมเครื่องตื่นอยู่ทุกเมื่อ” ดังนี้ ตรัสพระคาถานี้ว่า

“**อาสวะทั้งหลาย ของผู้ตื่นอยู่ทุกเมื่อ มีปรกติตามศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน
นอนไปแล้วสู่พระนิพพาน ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้.**”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า อโหระตตานุสสิขินิ ได้แก่ ศึกษาไตรสิกขาอยู่ ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน.

บทพระคาถาว่า นิพพานิ อธิมุตตานิ ได้แก่ ผู้มีอริยาศัยในพระนิพพาน.

สองบทว่า อภูริ คจฺจนฺติ ความว่า

อาสวะทั้งหลายแม้ทั้งปวงของผู้เห็นปานนั้น ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ คือความฉิบหาย ได้แก่ความไม่มี.

ในกาลจบเทศนา นางปทุมณา ยืนอยู่ตามเดิมนั่นเอง ดำรงอยู่ในไสดาปัตติผลแล้ว.

เทศนา ได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว.

[ภิกษุพากันสรรเสริญพระศาสดา]

พระศาสดา ครั้นทรงทำภักติก ด้วยขนมปังที่ถ่านเพลิงซึ่งทำด้วยรำแล้ว ได้เสด็จไปวิหาร.

ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย กรรมที่ทำได้ยากอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงทำภักติก ด้วยขนมปังที่ถ่านเพลิงซึ่งทำด้วยรำอันนางปุณณทาสี ทรงทำแล้ว.”

พระศาสดา เสด็จมา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งประชุมกันด้วยกถาอะไรหนอแล?”

เมื่อภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้” ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า

“ไม่ใช่ในบัดนี้เท่านั้น ภิกษุทั้งหลาย; ถึงในก่อน เราก็บริโภครำที่นางปุณณทาสีให้แล้วเหมือนกัน”

แล้วทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสกถกสิณธวโปตกชาดก^๑ นี้ ให้พิสดารว่า

พระโพธิสัตว์เมื่อจะทดลอง (ถาม) ลูกม้าสินธพนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

“เจ้ากินหญ้าอันเป็นเดน, เจ้ากินข้าวตังและรำ (มาจนโต),
นี้ได้เป็นอาหาร (เต็ม) ของเจ้า เพราะเหตุไร บัดนี้ เจ้าจึงไม่กิน?”

ลูกม้าสินธพฟังดังนั้นแล้ว จึงได้กล่าว ๒ คาถานอกนี้ว่า

“ในที่ใด ชนทั้งหลาย ไม่รู้จักสัตว์ผู้ควรเลี้ยง โดยชาติหรือโดยวินัย,
ท่านมหาพรหม เอกก็ ในที่นั้น มีข้าวตังและรำมาก,
ส่วนท่านแล ย่อมรู้จักข้าพเจ้าดีว่า ‘ม้าเช่นใดนี่ เป็นม้าสูงสุด’
ข้าพเจ้ารู้ที่อยู่ อาศัยท่านผู้รู้ จึงไม่กินรำของท่าน.”

ดังนี้แล.

เรื่องนางปุณณทาสี จบ.

๗. เรื่องอตุลอุบาสก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภอุบาสกชื่ออตุล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “โปราณเมต” เป็นต้น.

[อตุลโอรสพระเวรตะ เพราะท่านไม่พูดด้วย]

ความพิสดารว่า อตุลนั้น เป็นอุบาสกชาวกรุงสาวัตถี มีอุบาสกเป็นบริวาร ๕๐๐ คน วันหนึ่งพาพวกอุบาสกเหล่านั้น ไปวิหารเพื่อต้องการฟังธรรม ใครจะฟังธรรมในสำนักพระเวรตะเถระ ให้อตุลไปฟังธรรมแล้วนั่ง.

ก็ท่านผู้มีอายุนั้น เป็นผู้ยินดีในการหลีกเร้น เทียบไปผู้เดียวเหมือนราชาสีห์, ฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวอะไรกับอุบาสกนั้น.

เขาโอรสว่า “พระเถระนี้ไม่กล่าวอะไร” จึงลุกขึ้น ไปยังสำนักพระสารีบุตรเถระ ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง, เมื่อพระเถระกล่าวว่า “พวกท่านมาด้วยต้องการอะไร?” จึงกล่าวว่า

“ท่านครับ ผมพาอุบาสกเหล่านี้ เข้าไปหาพระเวรตะเถระ เพื่อต้องการฟังธรรม,

พระเถระไม่กล่าวอะไรแก่ผมนั่นเลย, ผมนั้น โอรสท่าน จึงมาที่นี่, ขอท่านจงแสดงธรรมแก่ผมเถิด.”

ลำดับนั้น พระเถระ กล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงนั่งเถิด อุบาสกทั้งหลาย” แล้ว แสดงอภิธรรมกถาอย่างมากมาย.

[อตุลโอรสคนผู้พูดมาก]

| อุบาสก โอรสว่า “ชื่อว่าอภิธรรมกถา ละเอียดยิ่งนัก สุขุมยิ่งนัก, พระเถระแสดงอภิธรรมอย่างเต็มมากมาย, พวกเราต้องการอะไรด้วยพระอภิธรรมนี้” ดังนี้แล้ว ได้พาบริษัทไปยังสำนักพระอานนทเถระ;

แม้เมื่อพระเถระ กล่าวว่า “ทำไม? อุบาสก,” จึงกล่าวว่า

“ท่านครับ พวกผมเข้าไปหาพระเวรตะเถระ เพื่อต้องการฟังธรรม,

ไม่ได้แม้แต่การสนทนาและปราศรัย ในสำนักของท่าน เลยโอรส แล้วจึงมายังสำนักของพระสารีบุตรเถระ,

แม้พระเถระนั้น ก็แสดงอภิธรรมอย่างเต็ม ละเอียดนัก มากมายแก่พวกผม,

พวกผมโอรสเมื่อต่อพระเถระนั้นว่า ‘พวกเราต้องการอะไรด้วยพระอภิธรรมนี้’ แล้วจึงมาที่นี่;

ขอท่านจงแสดงธรรมกถาแก่พวกผมเถิด ครับ.”

พระเถระ. ถ้าอย่างนั้น ขอพวกท่านจงนั่งฟังเถิด.

พระเถระแสดงธรรมแก่พวกเขาแต่น้อยๆ ทำให้เข้าใจง่าย.

[อตุลโอรสคนผู้พูดน้อย]

พวกเขา โอรสเมื่อต่อพระเถระแล้ว ก็ไปยังสำนักพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะพวกเขาว่า “อุบาสกทั้งหลาย พวกท่านมาทำไมกัน.”

พวกอุบาสก. เพื่อต้องการฟังธรรม พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ก็พวกท่านฟังธรรมแล้วหรือ?*

พวกอุบาสก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เบื้องต้น พวกข้าพระองค์ เข้าไปหาพระเวตถะ,
ท่านไม่กล่าวอะไร กับพวกข้าพระองค์,
พวกข้าพระองค์โกรธท่านแล้ว จึงเข้าไปหาพระสารีบุตรเถระ,
พระเถระนั้น แสดงอภิธรรมแก่พวกข้าพระองค์มากมาย,
พวกข้าพระองค์กำหนดอภิธรรมนั้นไม่ได้ จึงโกรธแล้วเข้าไปหาพระอานนทเถระ,
พระเถระนั้น แสดงธรรมแก่พวกข้าพระองค์น้อยนัก, พวกข้าพระองค์โกรธแม้ต่อท่าน แล้วมาในที่นี้.

[การนิทาสรรเสริญเป็นของเก่า]

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของเขาแล้ว จึงตรัสว่า “อตุล ข้อนั้น เขาเคยประพุดกันมาตั้งแต่โบราณทีเดียว.
ชนทั้งหลายดีเตียน ทั้งคนนิ่ง ทั้งคนพุดมาก ทั้งคนพุดน้อยทีเดียว,
ด้วยว่า ผู้อันเขาฟังดีเตียนอย่างเดียวกัน หรือว่า ผู้อันเขาฟังสรรเสริญอย่างเดียว ไม่มีเลย;
แม้พระราชาทั้งหลาย คนบางพวกก็นินทา บางพวกก็สรรเสริญ,
แผ่นดินใหญ่ก็ดี พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ดี ธาตุมีอากาศเป็นต้นก็ดี (คนบางพวกก็นินทา บางพวกก็สรรเสริญ),
คนบางพวกนินทา บางพวกสรรเสริญ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงนั่งแสดงธรรมในท่ามกลางบริษัท ๔,
ก็การนินทาหรือสรรเสริญของพวกบอดเขลาไม่เป็นประมาณ;
แต่ผู้ที่ถูกบัณฑิตผู้มีปัญญาดีเตียน จึงชื่อว่า เป็นอันดีเตียน, ผู้อันบัณฑิตสรรเสริญแล้ว ชื่อว่าเป็นอันสรรเสริญ” ดังนี้แล้ว
ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“อตุล การนินทาหรือสรรเสริญนั้น เป็นของเก่า, นั้นไม่ใช่เหมือนมีในวันนี้,
ชนทั้งหลาย ย่อมนินทาผู้หนึ่งบ้าง, ย่อมนินทาผู้พุดมากบ้าง,
ย่อมนินทาผู้พุดพอประมาณบ้าง^๑, ผู้ไม่ถูกนินทา ไม่มีในโลก,
คนผู้ถูกนินทาโดยส่วนเดียว หรือว่าอันเขาสรรเสริญโดยส่วนเดียว
ไม่ได้มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้;
หากว่า วิญญูชนใคร่ครวญแล้วทุกๆ วัน สรรเสริญผู้ใด
ซึ่งมีความประพฤติไม่ขาดสาย มีปัญญา ผู้ตั้งมั่นด้วยปัญญาและศีล,
ใครเล่าย่อมควร เพื่อดีเตียนผู้นั้น ผู้เป็นดั่งแท่งทองชมพู^๒,
แม้เทพดาทั้งหลาย ก็สรรเสริญเขา, ถึงพรหม ก็สรรเสริญแล้ว.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โบราณเมต คือ การนินทาหรือสรรเสริญนั้น เป็นของเก่า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกอุบาสกนั้นว่า “อตุล.”

บาทพระคาถาว่า เนต อชุตนามิว ความว่า การนินทาหรือสรรเสริญนี้ เป็นเหมือนมีในวันนี้ คือเกิดขึ้นเมื่อตะกั้ หามีได้.

อธิบายว่า จริงอยู่ คนทั้งหลาย

ย่อมนินทาคนหนึ่งบ้างว่า “ทำไมคนนี้ จึงนิ่งนิ่ง เหมือนคนใบ้ เหมือนคนหนวก เหมือนไม่รู้อะไรๆ เสียเลย” ดังนี้บ้าง,

๑ ตามพยัญชนะว่า ผู้พุดพอนับได้.

๒ ทองพิเศษชนิดหนึ่งซึ่งได้มาจากแม่น้ำชมพู.

ย่อมินทาคนพูดมากกว่า “ทำไมคนนี่ จึงประพจน์เสียงกฐะกฐะ เหมือนกับใบตาลถูกลมพัด, คำพูดของผู้นี้ไม่มีที่สิ้นสุดเลย” ดังนี้บ้าง, ย่อมินทาผู้พูดพอประมาณว่า “ทำไมคนนี่ จึงสำคัญคำพูดของตนเหมือนทองคำและเงิน พูดคำสองคำ แล้วนิ่งเสีย” ดังนี้บ้าง; คนชื่อว่าเป็นถูกนินทา ย่อมไม่มี ในโลกนี้ แม้โดยประการทั้งปวง ด้วยประการอย่างนั้น.

บทว่า น จาหุ เป็นต้น ได้แก่ ไม่ได้มีแล้วแม้ในอดีต, ทั้งจักไม่มีในอนาคต.

สองบทว่า ยญเจ วิญญ ความว่า การนินทาหรือสรรเสริญของพวกชนพาล ไม่เป็นประมาณ, แต่บัณฑิตทั้งหลาย ใคร่ครวญแล้ว คือ ทราบเหตุแห่งนินทาหรือเหตุแห่งสรรเสริญแล้วทุกๆ วัน ย่อมสรรเสริญบุคคลใด ผู้ชื่อว่ามีคุณสมบัติไม่ขาดสาย เพราะความเป็นผู้ประกอบ ด้วยสิกขาอันไม่ขาดสาย หรือด้วยความเป็นไปแห่งชีวิตไม่ขาดสาย ผู้ชื่อว่ามีปัญญา เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันรุ่งเรืองในธรรม ผู้ชื่อว่ามีผู้ตั้งมั่นด้วยปัญญาและศีล เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นโลกียะและโลกุตตระ และด้วยปาริสุทธิศีล ๔, ใครเล่า ย่อมควรเพื่อนินทาบุคคลนั้น ผู้เป็นดุจดั่งแห่งทองชมพูท อันเว้นจากโทษแห่งทองคำ อันควรเพื่อจะบุและขัด.

บทว่า เทวาปิ เป็นต้น ได้แก่ เทพดาที่ดี มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตที่ดี ย่อมลุกขึ้นชมเชย สรรเสริญ ซึ่งภิกษุผู้.

บทว่า พรหมนาปิ ความว่า

ไม่ใช่เทพดาและมนุษย์อย่างเดียว (ย่อมสรรเสริญ), ถึงมหาพรหมในหมื่นจักรวาล ก็สรรเสริญบุคคลนั้นเหมือนกัน.

ในกาลจบเทศนา อุบาสกเหล่านั้นทั้ง ๕๐๐ ดำรงอยู่แล้ว ในโสดาปัตติผล ดังนี้แล.

เรื่องอตุลอุบาสก จบ.

๘. เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภภิกษุฉัพพัคคีย์ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “กายปปโกป” เป็นต้น.

[มูลบัญญัติการสวมเชิงเท้า]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พระศาสดา ทรงสดับเสียง “ขณฺเฑขณฺเฑ” แห่งภิกษุเหล่านั้น ผู้ถือไม้เท้าทั้ง ๒ มือ
สวมเชิงเท้าไม้จกรมอยู่บนหลังแผ่นดิน ตรัสถามว่า “อานนท นันชือเสียงอะไรกัน?” ทรงสดับว่า
“เป็นเสียงขณฺเฑขณฺเฑแห่งพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ผู้สวมเชิงเท้าไม้ จกรมอยู่” จึงทรงบัญญัติสิกขาบท แล้วตรัสว่า
“ธรรมดาภิกษุ ควรรักษาทวารมีกายทวารเป็นต้น “ตั้งนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“พึงรักษาความกำเริบทางกาย, พึงเป็นผู้สำรวมทางกาย,
พึงละกายทุจริตแล้ว ประพฤติสุจริตทางกาย;
พึงรักษาความกำเริบทางวาจา, พึงเป็นผู้สำรวมทางวาจา,
พึงละวจีทุจริตแล้ว ประพฤติสุจริตทางวาจา;
พึงรักษาความกำเริบทางใจ, พึงเป็นผู้สำรวมทางใจ,
พึงละมโนทุจริต แล้วประพฤติสุจริตทางใจ,
ธีรชนทั้งหลายสำรวมทางกาย, อนึ่ง สำรวมทางวาจา, สำรวมทางใจ,
ธีรชนเหล่านั้นแล ชื่อว่าสำรวมรอบคอบดีแล้ว.”

[แก้รรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายปปโกป ได้แก่ พึงรักษากายทุจริต ๓ อย่าง.^๑

สองบทว่า กาเยน สิวโต ความว่า พึงห้ามการเข้าไปแห่งทุจริตในกายทวาร สำรวมไว้แล้ว คือ มีทวารปิดแล้ว;
ก็เพราะบุคคลละกายทุจริตแล้วประพฤติสุจริตอยู่ ชื่อว่า ย่อมทำกรรมนั้น แม้ทั้ง ๒ อย่าง;
ฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า “กายทุจริติตฺ หิตฺวา กาเยน สุจฺริตฺ จเร.”

แม้ในคาถาเป็นลำดับไป ก็นัยนั้นเหมือนกัน.

บาทพระคาถาว่า กาเยน สิวตา ธีรา ความว่า บัณชิตเหล่าใด เมื่อไม่ทำกายทุจริตมีปามาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า สำรวมแล้วทางกาย,
เมื่อไม่ทำวจีทุจริตมีมุสาวาทเป็นต้น ชื่อว่า สำรวมแล้วทางวาจา,
เมื่อไม่ห้ามมโนทุจริตมีอภิชฌาเป็นต้นตั้งขึ้น ชื่อว่าสำรวมแล้วทางใจ;

บัณชิตเหล่านั้น ชื่อว่า สำรวมรอบคอบดีแล้ว คือ รักษาดีแล้ว คุ่มครองดีแล้ว มีทวารอันปิดดีแล้ว ในโลกนี้.

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลูลุทธิผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ตั้งนี้แล.

เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ จบ.

โกธวรรค วรรณนา จบ.

๑ ทุจริต ๓ อย่าง คือ ความประพฤติชั่วทางกาย เรียกกายทุจริต ๑ ความประพฤติชั่วทางวาจา เรียกวจีทุจริต ๑
ความประพฤติชั่วทางใจ เรียกมโนทุจริต ๑.

วรรคที่ ๑๗ จป.